T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRASYA VE ORTADOĞU EKSENİNDE PETROL BORU HATLARI VE TÜRKİYE

Yücel ERSÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Salih AYNURAL

GEBZE
2003

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRASYA VE ORTADOĞUI EKSENİNDE PETROL BORU HATLARI VE TÜRKİYE

Yücel ERSÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

GEBZE
2003

ÖZET

Avrasya ve Ortadoğu ekseninde petrol boru hatları ve Türkiye isimli bu tez çalışmasında genel olarak, dünya petrol rezervinin % 70'ine ve dünya doğal gaz rezervinin % 40'ına sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleri ile Avrupa arasında coğrafi köprü olan Türkiye'den geçen ve geçecek boru hatlarının Türkiye'ye olumlu yada olumsuz yönleriyle avantaj ve dezavantajları ele alınmıştır.

İkinci bölümde petrol ve petrol boru hatlarının stratejik önemi ve ekonomik güç unsuru olan petrol yüzünden çıkan savaş ve çatışmalar anlatılmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde genel olarak dünya petrol ve doğalgaz rezervleri ile dünyadaki petrol ve doğalgaz üretim ve tüketimi ele alınmıştır.

Beşinci ve altıncı bölümlerde Avrasya ve Ortadoğu ekseninde petrolün Türkiye ve dünya için stratejik, ekonomik, politik önemi, mevcut ve planlanmış petrol ve doğalgaz boru hatları projeleri ele alınmıştır. Planlanmış olan boru hattı projelerinin gerçekleşmesinin önündeki engeller ve gerçekleştiğinde Türkiye'ye kazandıracağı stratejik, askeri, coğrafi teknolojik unsurlar araştırılmıştır.

Son bölümde ise petrol ve doğalgaza ihtiyaç duyan küçük büyük ülkelerin stratejileri, gelecekte nasıl bir strateji izleyebilecekleri, petrol ve doğalgaz nedeni ile birbirleriyle olan ekonomik ve politik ilişkileri, aralarındaki çıkar çatışmaları ve büyük petrol oyununun Türkiye üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

SUMMARY

In these thesis, “petroleum pipelines and Turkey at the axis of Asian and Middleeast”, we examined the relationship between Turkey and Middleeastern and asian countries those have 70 percent of petroleum reserves and 40 percent of natural gas reserves. We also examined the advantages of having and building some pipelines in Turkey, as a being strategic country in this area.

In the second chapter, we told about how petroleum and petroleum pipelines are very strategic in the world politics and some conflicts among some countries to get this source as an economical weapon. In the third and fourth chapter we both examined the world petroleum and natural gas reserves and at which parts of the world petroleum and natural gas consumption is high.

In the fifth and sixth chapter in Middleeast and in Asian axis, we examined how petroleum is very important for Turkey at the base of strategy, economics and politics. In this chapter we told about some gaps about to build new petroleum and natural gas pipelines. Also you can find some information about what Turkey will gain in military and geographic, strategic issues.

In the last cahpter we examined both the strategy of the little-big countries that need petroleum and natural gas and what kind of strategy they will follow in the future. Also we examined the economic and political relationship among these countries in order to get more petroleum and natural gas and some conflicts among these countries to increase their pies and Turkey’s place in the big petroleum game.

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın her aşamasındaki katkı teşvik ve desteklerinden dolayı tez danışmanım Prof.Dr.Salih AYNURAL'a, tezin hazırlanması aşamasında zaman gözetmeksizin her türlü yardımı esirgemeyen G.Y.T.E. İşletme Fakültesi Strateji Bilimi Anabilim Dalı Başkanı Prof.Dr. Abdülkadir AKÇİN'e teşekkür ederim.

Bugünlere gelmemde büyük emekleri olan anne ve babama, her konuda ki desteğini benden esirgemeyen nişanlım Ümran DİNÇER'e beni yüksek lisans yapmam konusunda teşvik eden ve destekleyen komutanım Albay Gürkan KÜZECİ ile mesai arkadaşlarıma teşekkürlerimi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	Sayfa
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
TABLOLAR DİZİNİ	xiv
1 GİRİŞ	1
2 PETROL VE PETROL BÖLGELERİNİN STRATEJİK ÖNEMİ	4
2.1.Petrol ve Petrolün Jeopolitik Önemi :	4
2.2 Petrol Bölgelerinde Yaşanmış Gerginlikler	8
2.2.1 I. Dünya Savaşı	8
2.2.2 II. Dünya Savaşı	10
2.2.3 Soğuk Savaş	10
2.2.4 İran Irak Savaşı	12
2.2.5 Körfez Savaşı	14
2.3 Dünya Enerji İhtiyacı	16
2.3.1 Dünyanın Enerji Durumu	16
2.3.2 Global Enerji Perspektifleri	18
2.3.3 Enerji ve Çevre	21
3 DÜNYA PETROL BÖLGELERİ VE REZERVLERİ	24
3.1 Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri	24
3.2 Dünya Tahmini Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri	29
3.3. Ürün Standartları	32
4 PETROL TİCARETİ VE ULAŞTIRMASI	34
4.1 Dünya Ham Petrol Üretim ve Tüketimi	34
4.2 Dünya Petrol Fiyatlarındaki Gelişmeler	36
4.3 Petrol Ticareti	37
4.4 Petrol Akışı	40
4.4.1 Bölgesel İthalatçı ve İhracatçılar	40

4.4.2 Petrolün Kıtalararası Ticari Ulaşım Yolları 41
4.4.3 Kalite ve Endüstri Yapısı 42
4.4.4 Ham Petrol Ürünleri 43
4.4.5 Tankerler ve Boru Hatları 43
4.5 Dünya Stratejik Deniz Geçiş Yolları 44
4.5.1 Bab el-Mandab 45
4.5.2 İstanbul Boğazı 45
4.5.3 Panama Kanalı ve Trans-Panama Boru Hattı 46
4.5.4 Rus Petrol ve Doğalgaz İhraç Boru Hatları/Limanları 47
4.5.5 Hürmüz Boğazı 47
4.5.6 Malayca Boğazı 48
4.5.7 Süveyş Kanalı ve Sumed Boru Hattı 48
5 AVRASYA VE ORTADOĞU EKSENİNDE PETROL VE TÜRKİYE 50
5.1. Ham Petrol ve Doğal Gazın Türkiye'de Bulunuş Şekilleri 50
5.1.1.Türkiye'de Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri 51
5.1.2. Arama Faaliyetleri 52
5.2.Türkiye'nin Enerji İhtiyacı ve Geleceği 53
5.3.Türkiye'nin Ham Petrol ve Doğalgaz İthal Ettiği Ülkeler 55
5.4.Petrolün Etkisi ile Petro Kimya Sanayisinin Gelişimi 55
5.4.1.Türk Petro Kimya Sanayisinin Gelecek Konumu 56
5.4.2.Petro Kimya Sanayisinin Büyüme Şartları 56
5.5.Hazar Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Rezervleri 58
5.6 Ortadoğu Petrol ve Doğalgaz Rezervleri 60
5.7.Enerji Terminali Türkiye 63
5.7.1 İstanbul Boğazı'nın Petrol Ticaretindeki Stratejik Önemi 64
5.8 Türkiye'deki Mevcut Ham Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları 68
5.8.1 Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı Sistemi 68
5.8.2 Batman-Dörtyol Ham Petrol Boru Hattı Sistemi 69
5.8.3 Şelmo Batman Ham Petrol Boru Hattı Sistemi 69
5.8.4 Ceyhan-Kırıkkale Ham Petrol Boru Hattı Sistemi 69
5.8.5 Ham Petrol Toplama Boru Hatları 69
5.8.6 Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı 71
5.8.7 Diğer Doğal Gaz Boru Hatları 72
5.8.8 Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) İthal Terminali 75

5.8.9 Petrol ve Doğalgaz Boru Hatlarındaki Darboğazlar ve Hedefler 77
6 TÜRKİYE GEÇİŞLİ PETROL VE DOĞALGAZ BORUHATLARI PROJELERİ 79
6.1 Proje Aşamasındaki Ham Petrol Boru Hatları 79
6.1.1 Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı Projesi 79
6.1.1.1. Bakü Ceyhan'da Son Durum ve Olasılıklar 84
6.1.1.2. Hazar Denizi Paylaşımı ile Türkmen Gazı ve Kazak Petrolü Engelinin Kalkması 84
6.1.2.Ceyhan-Samsun Ham Petrol Boru Hattı Projesi 85
6.2.Uluslararası Doğal Gaz Boru Hatları ve Türkiye 86
6.2.1 Rusya Federasyonu-Avrupa-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı 87
6.2.2 Rusya Federasyonu-Karadeniz-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 88
6.2.3. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 89
6.2.4 Türkiye –Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 91
6.2.5 İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 92
6.2.6 Transbalkan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 93
6.2.7 Mısır-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 94
6.2.8 Irak-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 94
6.2.9 Rusya-Türkiye-İsrail Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 95
6.2.10 Azerbaycan-Türkiye (Şahdeniz) Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 96
6.3 TPAO'nun Faaliyetleri 97
6.3.1 Kazakistan 97
6.3.2 Azerbaycan 97
6.3.2.1 ACG (Azeri-Çıralı-Güneşli) Projesi (Mega Proje) 98
6.3.2.2 Şah Deniz Projesi 98
6.3.2.3 Kürdaşı Projesi 99
6.3.2.4 Alov Projesi 99
6.3.2.5 Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Hampetrol Boru Hattı Projesi 99
6.3.3 Libya 100
6.3.4 Türkmenistan 100
6.3.5 Irak 100
6.4 Boru Hattı Projelerinin Karşılaştırılması 101
6.4.1 Maliyet-etkinlik-kapasite 101
6.4.2 Boru Hatlarının Fiziki Güvenliği 102

6.4.3 Türkiye'de Petrol Boru Hatlarında Deprem Tehlikesi 103
6.4.4 Çevre Güvenliği 104
6.5 Petrol ve Doğalgaz Boru Hatlarının Milli Güce Etkileri 105
6.5.1 Milli Gücün Unsurları 105
6.5.2 Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatlarının Türkiye`nin Milli Gücüne Etkileri 106
6.5.2.1 İnsan Gücü 106
6.5.2.2 Coğrafi Güç 107
6.5.2.3 Ekonomik Güç 109
6.5.2.4 Askeri Güç 110
6.5.2.5 Politik ve İdari Güç 112
6.5.2.6 Psiko-Sosyal Güç 113
6.5.2.7 Teknolojik Güç 114
7. HAZAR PETROLLERİ ÜZERİNDE SİYASİ VE EKONOMİK ETKİSİ OLAN ÜLKELERİN SENARYO VE STRATEJİLERİ 115
7.1 Petrol Oyunu'nun ve Belli Başlı Oyuncuların Kısa Tarihçesi 115
7.2 Belli Başlı Oyuncular ve Stratejileri 119
7.2.1 Büyük Petrol Şirketleri 119
7.2.2 ABD 122
7.2.3 Avrupa Birliği 128
7.2.4 Rusya Federasyonu 130
7.2.5 İran 136
7.2.6 Azerbaycan ve Kazakistan 141
7.3.Hazar Ve Ortadoğu Petrolleri Ve Petrol Boru Hatlarında İzlenen Politikalar 142
7.3.1 ABD'nin Orta Asya Stratejisi 143
7.3.2 Rusya'nın Orta Asya Stratejisi 144
7.3.3 Almanya'nın Orta Asya Stratejisi 145
7.3.4 Çin'in Orta Asya Stratejisi 146
7.3.5 Japonya'nın Orta Asya Stratejisi 147
7.3.6 ABD-Rus Ortaklığı ve Türkiye'nin Orta Asya Stratejisi 148
7.3.6.1 Orta Asya –Kafkasya Türkiye Bütünlüğü 151
7.3.6.2 Uluslararası Arenada Türkiye'nin Görünümü 152
7.4.Hazar Havzası ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Politikaları 154
7.5.Türkiye İçin Strateji Önerileri 158

8. SONUÇ 165
KAYNAKLAR 172
ÖZGEÇMİŞ 178

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
A.B.D	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BOTAŞ	Boru Hatları Taşıma Anonim Şirketi
CPC	Caspian Pipeline Consortium
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirme
DWT	Deadweight Tonnage(Net Taşıma Kapasitesi Ton)
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
IEA	International Energy Agency
İGSAS	İstanbul Gübre Sanayi Anonim Şirketi
IMO	Denizcilik Örgütü
IPE	International Petroleum Exchange
KOBİ	Küçük ve Orta Boy İşletmeler
LNG	Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
M.T.A	Maden Tetkik Arama
MEP	Ana İhraç Boru Hattı
MTEP	Milyon Ton Eşdeğer Petrol
MVPE	Milyar Varil Petrol Eşdeğer
MW	Mega Watt
NYMEX	New York Merchantine Exchange
OECD	Organisation For Economic Cooparation and Development
OIEC	Oil Industries Engineering and Construction
OPEC	Organisation of Petroleum Exporting Countries
PİGM	Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
S.S.C.B	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCP	Trans Caspian Pipeline
TEP	Ton Eşdeğer Petrol
TRACECA	Transport System Europe-Caucasus-Asia

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil		Sayfa
2.1	Dünya Birincil Ticari Enerji Üretiminde Kaynak Payları	18
3.1	Dünya Kanıtlanmış Fosil Yakıtların Kullanılabilme Süreleri	25
3.2	Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri	25
4.1	Brent Türü Ham Petrol Varil Fiyatı ($)	36
4.2(a)	2000 Yılı Petrol Ticareti	39
4.2(b)	2020 Yılı Petrol Ticareti (Tahmini)	39
4.3	Dünya Ham Petrol Akışı 2000 (milyon ton)	49
5.1	Türkiye'de Mevcut Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları	73

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo		Sayfa
3.1	Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri	26
3.2	Dünya İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri	28
3.3	Dünya Tahmini Petrol ve Doğalgaz Miktarları	31
3.4	Bölgelere Göre Keşfedilmemiş Petrol ve Doğalgaz Miktarları	31
3.5	Petrolün Gravitiye Göre Sınıflandırılması	32
4.1	Dünya Ham Petrol Üretim ve Tüketim Miktarları	35
4.2	2000 Yılı Dünya Petrol Ticareti ve 2020 Yılı Tahmini	38
4.3	Ham Petrol Tankerleri	44
5.1	Türkiye'deki Ham Petrol Rezervleri	51
5.2	Türkiye'deki Doğal Gaz Rezervleri	52
5.3	Türkiye'nin Ham Petrol İthalatı (Ton)	54
5.4	Türkiye'de Yerli Birincil Enerji Üretim Hedefleri	54
5.5	Hazar Bölgesi Ülkeleri'nin İspatlanmış, Olası, Toplam Petrol ve Gaz rezervleri	59
5.6	Türkiye'nin Taahhüt Ettiği Gaz Alım Anlaşmaları	76
7.1	Büyük Petrol Şirketlerinin Yıllık Gelirleri(1990)	119

1. GİRİŞ

İnsanlığın en önemli ve vazgeçilmez gereksinimlerinden birisi enerjidir. Bugün kişi başına enerji tüketimi kalkınmışlığın ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Enerjinin üretilmesinde kullanılan çeşitli kaynakların başında fosil yakıtlar gelmektedir. Petrol, kömür, doğalgaz ve fosil yakıt denilince akla gelen ilk enerji kaynaklarıdır. Dünyanın bugünkü birincil enerji tüketiminde petrol %40'lık pay ile ilk sırayı alırken, doğalgaz %23 ile %28'lik payı olan kömürün ardından gelmektedir.

Dünyamızın ekonomik ve politik geleceğine damgasını vuran petrol ve doğal gaz, alternatif enerji kaynaklarının aranması ve geliştirilmesi konusunda yapılan tüm çabalara karşın, bilimsel tahminlere göre önemini büyük ölçüde 2000'li yıllarda da sürdürecektir. 1940'lı yıllardan itibaren, dünya petrol rezervlerinin kısa zamanda tükeneceği yönünde çeşitli görüşler ileri sürülmesine rağmen, geçen zaman içinde rezervler azalmamış, aksine önemli artışlar göstermiştir.

Genel olarak enerjinin ve özel olarak petrolün büyük stratejik öneme sahip olması nedeniyle, petrol endüstrisinde söz sahibi olmak isteyen devletler ile çok uluslu veya bağımsız şirketler ve kuruluşlar değişen koşulları dikkate alarak, petrol politikalarını ve stratejilerini sık sık değiştirmekte ve zamanın şartlarına uygun yatırım planları yapmaktadırlar.

Türkiye, dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin %70'inden fazlasını elinde tutan Ortadoğu, Rusya ve Türk Cumhuriyetleri'nin komşusu durumundadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte, uluslararası petrol şirketlerinin yatırımlarında bu bölgeye kaymalar gözlenmektedir. Bu gelişmeler ışığında, Türkiye'nin uzun vadeli petrol ve doğal gaz politikalarının yeniden ele alınmasında büyük yarar bulunmaktadır.

Gelişmenin vazgeçilmez unsuru enerjinin, küreselleşen dünyada üretim kaynaklarından talep merkezlerine ulaştırılmasında boru hatları en güvenli ve en verimli yollardır. Yaklaşık olarak dünya petrol rezervinin % 70'ine ve dünya doğal

gaz rezervinin % 40'ına sahip olan Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri ile Avrupa arasında coğrafi köprü olan Türkiye'den geçen ve geçecek boru hatları, uluslararası önem taşımaktadır. Halen doğal gaz boru hattı ile doğal gaz ithal olunan Rusya Federasyonu kaynakları da göz önüne alınırsa, yukarıdaki yüzdeler; doğal gazda % 73, petrolde % 72 olmaktadır. Bu önem Türkiye'yi enerji köprüsü durumuna getirmeye gerekli ve yeterli neden olup, Türkiye'ye çıkar sağlayıcı bu gelişme artık ulusal politika konumundadır.

Tarih boyunca Asya ve Avrupa arasında stratejik köprü oluşturan ve İpek Yolu'nun son terminali olan Türkiye, bu özelliğini korumakta ve enerji ile yeniden güçlenmektedir. Stratejik geçiş ülkesi olan Türkiye, aynı zamanda büyük bir enerji pazarı olmaya adaydır. Dolayısıyla, petrol ve doğal gaz ithalatında kaynak çeşitliliği, arz güvenliği ve arz sürekliliği açısından bölge ülkeleri ile çeşitli ve büyük enerji taşıma projeleri geliştirilmesi ülkemizin geleceği için çok önemlidir.

Coğrafi konum, siyasi istikrar, yükselen tüketim düzeyi ve işletme güvencesi gibi faktörler, özellikle Ortadoğu, Orta Asya ve Kuzey Afrika'da üretilen doğal gazın taşınması, depolanması, kullanımı ve Avrupa'ya ihracı açısından Türkiye'yi en güvenilir ve en uygun çekim merkezi haline getirmiştir. Ancak, Ortadoğu ve Hazar Havzası ülkeleri açısından da uzun süreli bir barış ortamının sağlanması, ekonomik ve siyasi istikrarın temini giderek artan bir ihtiyaç durumuna gelmiştir.

Bakü'den dağılan tüm boru hatları geçişini düşündüğümüzde İran, Rusya ve Türkiye arasında büyük bir rekabet yaşanmaktadır. Kafkaslardan Karadeniz bağlantısı ise Türkiye ve Rusya arasında rekabet ortamı oluşturmaktadır.

Türkiye Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkileri geliştirmesi ve ileriye dönük sağlam adımlar atabilmesi için üçüncü ülkelere aracılık yaparak öncü ülke statüsünde davranmalıdır. Bakü-Ceyhan hattında yapılacak ittifak anlaşmalarında ise güvenilir bir ortak olabileceğini göstermeli ve uzun vadeli stratejilerle çakışan anlaşmalar yapılmalıdır. Türkiye'nin Bakü-Ceyhan'ı pozitif yönüyle değerlendirmesi ise ABD'nin son yıllarda savunduğu çoklu boru hatları, ya da Doğu-Batı koridoru stratejisinin söylemden eyleme geçip geçmediğinin irdelenmesi, Bakü-Ceyhan'ın ekonomik açıdan yapılabilirliğini sağlayacak petrol miktarının olup olmadığı, Bakü-

Ceyhan boru hattı projesine; petrol verecek olan petrol şirketlerinin gerçek niyetlerinin, Azerbaycan ve Kazakistan tercihlerinin ne olabileceğini, petrol fiyatlarının nasıl seyredeceği ve diğer petrol üreticilerinin (OPEC – OPEC dışı) stratejileriyle, bölgesel oyuncuların birbirine olan etkilerinin doğru değerlendirilmesi ile Bakü-Ceyhan'ın perde arkasındaki oyunları görerek daha gerçekçi bakmak mümkün olacaktır.

2. PETROL VE PETROL BÖLGELERİNİN STRATEJİK ÖNEMİ

2.1. Petrol ve Petrolün Jeopolitik Önemi

Tarih boyunca petrol, insan hayatının her döneminde ve her aşamasında tartışmasız bir şekilde etkisini gösteren bir madde haline gelmiştir. 20.yüzyıl'ın korkunç teknolojik gelişmesinde petrol en önemli rolü oynamıştır. Ayrıca tarihi ve günümüzde sürdürülen uluslararası mücadelenin odak noktasını da petrol teşkil etmiştir. Savaş ve barış, genellikle hammadde kaynakları ile bunların bulunduğu bölgeler üzerinde ve civarında cereyan eden açık-gizli, korkunç mücadelelerin sonucudur. Petrol yeryüzünün rakipsiz hammaddesi haline geldikten sonra, var olduğu her yerde, iç karışıklıklar birbirlerini izlemiş, petrole sahip olan ülkelerin halkları hiçbir zaman huzur içinde yaşayamamışlardır. Hammadde ve enerji kaynaklarına sahip olmak, dünyaya bu yoldan hakimiyet ve üstünlüğünü kabul ettirmek isteyen sömürgecilerin gözünde elde edilebilecek petrol hep insan hayatından daha kıymetli olmuştur. ABD, Almanya, İngiltere, Fransa Ortadoğu'daki petrol çıkarları tehlikeye girdiği için savaştıklarını itiraf etmekten çekinmedikleri gibi, son körfez savaşında tarihin en son teknolojik silahlarıyla Irak'ı Irak içinde ve Kuveyt'te vurmaktan, ambargoya maruz bırakmaktan geri kalmamış ve çekinmemişlerdir. Günümüzde petrol, insanoğlunun tabiatı kendi çıkarlarına uygun olarak sömürmesinde en büyük rolü oynadığı gibi, savaşta ve barışta tüm uluslar arası ilişkilerde önemli bir rol oynamış; milletleri ve devletleri birbirine yaklaştırmakta veya çıkar çatışmaları içerisinde kalmalarında da baş rolü oynamaktadır.

20. yüzyıl'ın ekonomik, siyasi, askeri ve çevre problemlerinde hep baş rolü oynayan petrolün birçok ürünün hammaddesi veya kaynağı olması, birçok sanayi dalının petrole bağımlı işlemesi, dünyadaki her ülkenin imkan ve gücü dahilinde petrol için oynanan oyunların içerisinde olma stratejisini kamçılamıştır. Dünya nüfusu arttıkça enerji ihtiyacı ve petrole olan ihtiyaç da petrol kaynakları tükeninceye

veya onun cazibesini gölgeleyecek yeni bir madde bulununcaya kadar artmaya devam edecektir. Doğal olarak petrol kavgası da durmayacaktır. Petrol sektörü, yoğun ve büyük ölçekli sermaye gerektirdiğinden, bu endüstride çalışan şirketler büyük bir ekonomik güç oluşturmakta, ulusal ve uluslararası düzeyde strateji uygulayabilme imkanına sahip olabilmekte ve özellikle strateji uygulayabilme gücündeki firmalar piyasalarda belirleyici rol oynamaktadırlar. Bu tür firmalar kendi ülkeleri dışındaki diğer bir çok ülkede de üretimden aramaya, arıtmadan dağıtıma kadar bütün faaliyetleri kendi kontrollerine almış, bulundukları ülkelerin iç ve dış siyasetlerine müdahale etmekten de çekinmemişlerdir.

19. yüzyıl sanayi devrimiyle birlikte enerji kaynaklarına sahip olmak, üretimini elde tutmak, taşıma güzergahlarını denetim altında bulundurmak ve bu uğurda uluslararası mücadelede başarılı olmak devletlerin temel araçları arasında yer almıştır. Bu bakımdan tarihi süreçte önemli birçok sosyo-politik olayın arkasında enerji kaynaklarının kullanımı, elde edilmesi veya nakli ile ilgili çıkar çatışmalarının yattığı görülmektedir. Günümüzde "yeni büyük oyun" diye adlandırılan uluslararası mücadelenin arka planında da yine enerji kaynaklarının kullanımı, elde edilmesi veya nakli ile ilgili çıkar çatışmalarının var olduğu görülmektedir. (Aras, 2001, s.34)

İnsanlık bilim ve teknolojide ilerledikçe, enerji sorunu da bu ilerlemeyle birlikte kendini daha çok hissettirmektedir. Hızla artan dünya nüfusunu çağın gerektirdiği imkanlardan faydalandırmak, insanlığın doğal gelişim sürecini kesintisiz sürdürebilmek ancak ve ancak yeterli enerji sağlamak ile mümkündür. Diğer taraftan milletlerin kendi aralarındaki var olma ve egemen olma yolundaki mücadeleleri enerji kaynaklarının kontrolünü ve enerjiyi en etkin ve ekonomik şekilde kullanma gayretlerini bir yarış, hatta bazen bir savaş haline getirmektedir.(Ütük, 2001, s.32)

Uluslararası ekonomi politik dengenin sanayii devrimiyle birlikte Asya'dan Avrupa'ya kayması sürecinde enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacın artması petrolü stratejik bir araç ve petrolü coğrafyasında bulunduran bölgeleri ise bu stratejik aracın stratejik bir rekabet alanı haline dönüştürmüştür. Petrolün uluslararası ekonomi politik güçler açısından taşıdığı hayati önem petrole dayalı stratejik planların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Petrol uluslar arasındaki jeopolitik ve ekonomi politik çatışmaların kesişim alanında son derece belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır.

Daha önce çorak ve önemsiz alanlar olarak görülen coğrafi alanlar petrolün bulunmasından sonra klasik jeopolitik yaklaşımları dönüştüren merkezi bir jeo stratejik önem kazanmışlardır.(Ütük, 2001, s.32) Osmanlı Sadrazamı Mahmut Şevket Paşanın 17 Temmuz 1913'te "Kuveyt ve Katar gibi çölden ibaret iki kaza yüzünden İngiltere ile ihtilaf çıkaramayız. Bu ehemmiyetsiz topraklardan ne gibi faydamız olabilir? Kuveyt ve Katar'ı İngiltere'ye bırakmaya ve zengin Irak vilayetimizle uğraşmaya karar verdim "(Pamir, 1999, s.13) sözleri Osmanlı Devletinin o güne kadar Ortadoğu'da petrolün varlığından ne derece haberdar olduğunun göstergesidir. Buna karşın 11 Mart 1913'te Donanma bakanı sıfatını taşıyan Sir Winston Churchill ise "Bizim nihai politikamız, donanmanın akaryakıt ihtiyacını karşılamada bu maddenin bağımsız üreticisi olmaktır"(Pamir, 1999, s.13) sözleriyle Osmanlı'nın önemini kavramakta zorlandığı Basra Körfezi'ne ulaşma amacını ortaya koymaktadır. Hitler'in II. Dünya Savaşındaki nihai hedefinin Bakü olduğunu düşünürsek petrolün bir ülkenin geleceğini tayin eden en önemli faktörlerden olduğu anlaşılır.

Petrolün 19.yüzyıl'dan itibaren vazgeçilmez sanayi hammaddesi olarak kullanılmaya başlamasıyla, dünya petrol rezervlerinin büyük bir kısmını coğrafyasında bulunduran Hazar ve Ortadoğu, birçok çatışma ve savaşlara sahne olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Hazar ve Ortadoğu bulunduğu coğrafyanın stratejik önemi itibari ile sanayii ve teknolojik olarak gelişmiş bütün ülkelerin, önemini bulunduğumuz yüzyılda da koruyacağı petrolün bağımlısı olarak, bu bölgelerdeki oyunlarına devam edecekleri ve petrol zengini bu iki bölgeyi kontrol etmek isteyecekleri aşikardır. Dünyada Soğuk Savaşın bitmesiyle iki kutuplu sistemden tek kutuplu sisteme geçilmesi, ilerleyen yıllarda dünya üzerinde tek hakim güç gözüken Amerika Birleşik Devletleri ile ikinci ve üçüncü kutup olma yolunda ilerleyen Avrupa Birliği ve Çin arasında büyük enerji mücadelesine sahne olacaktır.

Petrole sahip olan bölgelerin ekonomik ve politik olarak güçlü olmaları beklenirken, durum bu düşüncenin tam tersidir. Çünkü geçmişte sanayi ile başlayıp günümüzde yaşantımızın her parçasına giren ve gelecekte de bilgi çağının vazgeçilmez unsurlarından biri olacağını her geçen gün daha çok kanıtlayan enerji ve enerjinin verimli kullanımı, hızlı bir küreselleşme sürecinde bulunan dünyada, arz

kaynağı ülkelerle talep merkezlerinin birbirine boru hatlarıyla bağlanmasını zorunlu kılmıştır.(Serkehni, 2000, s.65) Esas önemli olan petrole sahip olmak değil, petrolü en ekonomik şekilde uluslararası pazarlara ulaştırmak ve petrol ulaşım yollarını kontrolü altında bulundurmaktır. Bu açıdan bakıldığında boru hatları dışında petrolünü uluslararası pazarlara ulaştıramayan Hazar bölgesinin jeopolitik önemi, petrolünü uluslararası pazarlara ulaştırdığında daha da artacaktır. Büyük oyuncular için artık petrolün bulunduğu coğrafya kadar petrolün geçtiği ve pazara ulaştığı bölgeler de önem kazanmaktadır. Bu nedenden dolayı artık petrol mücadeleleri yalnızca askeri yaptırımlarla değil, ekonomik ve siyasi yaptırımlarla da sonuca ulaşacaktır.

Büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip Ortadoğu bölgesinin ve Hazar Havzasının önemli ülkelerinden biri olan Türkiye, ekonomik verilerine bakıldığında iyi bir görüntü vermemektedir. Dinamik ve genç nüfusu, diğer bölge ülkelerine göre iyi yetişmiş insan kaynağı ve dünyada çok az ülkede bulunan güçlü ordusu ile kendisi için gerekli olan ekonomik gelişmeye ulaşabilmesi için ihtiyaç duyduğu en önemli girdilerden birinin enerji olduğuna şüphe yoktur. Türkiye birincil enerji kaynakları bakımından büyük oranda dışa bağımlı bir ülkedir. Türkiye'de petrol üretimi son derece düşük bir düzeydedir. Isınmadan ulaştırmaya ve elektrik üretimine kadar pek çok alanda kullanılan petrol açısından ülkemizin fakir olması, en azından şimdiye kadar işletilen petrol kuyularından elde edilen üretimin çok düşük düzeyde olması, ekonomik kalkınmada ciddi bir dezavantaj meydana getirmektedir. Diğer birincil enerji kaynaklarından olan doğalgaz açısından da durum pek farklı değildir. Coğrafi olarak üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'nin, petrol ve doğalgaz rezervleri açısından durumu da coğrafi yapısına benzemektedir. Türkiye'nin etrafı petrol ve doğalgaz zengini ülkelerle çevrilidir. Doğu ve batı arasında, petrolün iletimi ve dağıtımı alanında Türkiye önemli bir kavşak noktasındadır. Bunun doğal sonucu olarak da petrol ile ilgili her türlü oyunun ortasında yer almaktadır.

Dünyada ekonomik kalkınmayı destekleyecek yeni bir enerji kaynağı bulunmadığı sürece, uluslararası ilişkilerde stratejik öneme ve bu ilişkileri belirlemede etkin bir rolü olan petrole ve bu ana kaynağa sahip olan, petrol ulaşım yollarını kontrol eden ülkelerin jeopolitik ve jeo-stratejik olarak önemlerini korumaya devam edecekleri ve oynanan oyunun büyük oyuncuları olacakları

şüphesizdir. Enerji kaynağına sahip olan ülkelerle birlikte enerjinin geçiş güzergahında bulunan ülkeler, kendi ekonomik yapılarına büyük katkılar sağlamışlardır. Günümüzde güç kavramı önceliği askeri güçten ekonomik güce geçtiği düşünülürse enerji kaynaklarının ve geçiş noktalarının önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Son yıllarda doğalgaz petrolde olduğu gibi gözde bir enerji kaynağı olarak tüm dünyanın ilgi odağı olmuş ve politik oyunlarda "kilit taş" konumuna gelmeye başlamıştır. Petrol gibi doğalgaz da, kendisine sahip az gelişmiş ülkeler için hem bir güç sembolü hem de siyasi mücadelenin habercisi olmuştur. Ortadoğu petrolleri üzerinde politikalar geliştirilirken, Türkiye Cumhuriyeti henüz kurulma aşamasında olduğundan gereken etki gösterilememiş, doğalgaz ve petrol üretme ve taşıma projelerinde herhangi bir rol alınamamıştır. Orta Asya-Hazar Denizi havzası 21. yüzyılın enerji üretiminin odak noktası olarak görülmektedir. Gerek Batı Avrupa devletlerinin gerekse ABD ve Japonya gibi ekonomik devlerin enerjiye olan ihtiyaçları gelecekte de bugünden daha az olmayacağı hesaplanmaktadır. Bu açıdan yukarıda bahsedilen üretim bölgelerine komşu olan ve bir köprü üstlenmiş olan ülkemizin boru hattı taşımacılığı konusunda geliştireceği politikaların ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.(Serkehni, 2000, s.65)

2.2. Petrol Bölgelerinde Yaşanmış Gerginlikler

20. yüzyıl'ın başında Ortadoğu üzerinde egemen olan petrol stratejisini yönlendirme kapasitesine sahip olan Osmanlı Devletinin yerine kurulan Türkiye, petrole dayalı stratejilerde tamamen edilgen kalarak, Ortadoğu'da gelişen sıcak çatışmalardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikaları açısından edilgen konumundan çıkıp etkin bir konuma gelmesi, ilerde bu bölgede çıkabilecek gerginliklerden zarar görmemesini sağlayacaktır.

2.2.1. I. Dünya Savaşı

20. Yüzyıl'da uluslararası ilişkiler açısından üç ana dönüşüm yaşanmıştır. Bunların birincisi I. Dünya Savaşıdır. I. Dünya savaşının akabinde Avrupa'daki

klasik imparatorluklar yıkılmış, Ulus - Devlet olgusu ve ideolojik temelli çatışmalar imparatorluklar arası hakimiyet çatışmalarının yerini almaya başlamıştır.

I. Dünya savaşının en geniş çaplı sonuçları Ortadoğu'yu etkilemiştir. I. Dünya savaşı neticesinde bölgede gerçekleşen sömürgeci bölüşüm ile bölgenin asırlardır süren ve son olarak da Osmanlı Devleti tarafından daha geniş kapsamlı bir bütün içinde muhafaza edilen İslam medeniyeti kimliği etrafında şekillenmiş jeokültürel ve jeopolitik karakteri parçalanmıştır. Bölgenin Müslüman toplulukları arasındaki çatışma unsurları tahrik edilerek bölgenin ekonomik kaynakları sömürgeci güçlerin operasyonlarına uygun hale getirilmiştir.(Davutoğlu, 2001, s.338 - 339)

I. Dünya Savaşını tarihçiler I. petrol savaşı olarak da adlandırmışlardır. Çünkü bu savaş emperyalist devletler arasında bir paylaşım savaşıydı. Kavga kara altın içindi, bu bir petrol kavgasıydı. Petrolü geleceğin yakıtı olarak kavrayan ilk ülke İngiltere ve onu izleyen Rusya oldu.

1897 yılında Osmanlı toprağında ilk petrol arama çalışmaları başlamıştır. Osmanlı henüz petrolün stratejik önemini kavramamış iken, İngiltere bir Osmanlı toprağı olan Kuveyt'e yerleşmiş petrol arıyordu.

I. Dünya savaşı başlamadan önce itilaf devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla petrolün en yoğun bulunduğu ve hasta adam olarak adlandırdıkları Osmanlı imparatorluğunu paylaşmışlardı.

İngiltere ve Fransa Savaş sürerken 1916 Şubatında Sevr'den bir önceki son gizli anlaşma olan Sykes ve Picot anlaşmasını imzaladılar. Bu anlaşmayla Ortadoğu'nun haritası tamamen değişiyordu.

Petrol'ün peşindeki batılı devletler petrolü elinde tutan Osmanlı Devletini ortadan kaldırmak için İmparatorluk içindeki etnik grupları (Kürtler, Araplar) devlete karşı kışkırtarak petrol bölgelerini İmparatorluktan koparıp kendi kontrollerine almak istiyorlardı. Bunun sonucu olarak etnik grupları sürekli teşkilatlandırıyorlardı.

2.2.2. II. Dünya Savaşı

20. yüzyılın başından itibaren petrol dünya siyasetine damgasını vurmuş ve enerji diplomasisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

I. Dünya savaşı içinde Irak petrollerinin önemi, II. Dünya savaşında Transkafkasya enerji kaynaklarının belirleyiciliği, günümüzde Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki enerji kaynaklarının arz ettiği yönü enerji diplomasisini mevcudiyetini ve gerekliliğini sürekli kılmıştır. (Akbulut, 2002, http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues1.html)

Almanya'nın I. Dünya savaşından sonra gerçekleştirdiği büyük sanayi devriminden sonra, geleceği için büyük enerji ihtiyacına gerek duymuştur. Petrole bağımlılığı giderek artan Almanya, petrol ihtiyacını öncelikle sıcak denizlere inerek Fransa üzerinden deniz yoluyla Ortadoğu'yu kontrolüne geçirmeyi hedeflemiş fakat ABD, Fransa'ya çıkarma yaparak Almanya'nın planlarını bozmuştur. Almanya'nın petrole ulaşabileceği diğer yolu ise transkafkasya olmuştur. Almanya Rusya üzerinden Kafkasya'ya ulaşmak istemesine rağmen bu amacına da ulaşamamıştır.

2.2.3. Soğuk Savaş

20.Yüzyılda uluslararası ilişkiler açısından dönüşüm yaşanmıştır. Bunun birincisi, I. Dünya Savaşı, ikincisi II. Dünya Savaşı, üçüncüsü de soğuk savaşın sona ermesini müteakip yaşanmıştır.

Bu üç ana dönüşümü ortaya çıkaran savaşlar ve siyasi gelişmeler Avrupa'da cereyan ederken bu dönüşümün en geniş çaplı sonuçları Ortadoğu'yu etkilemiştir.

Ortadoğu'ya olan etkisi açısından bakıldığında I. ve II. Dünya Savaşı ile ilgili sonuçların bir benzeri de soğuk savaşı bitiren süreç için geçerli olmuştur. İlk iki sıcak dünya savaşı gibi soğuk savaş da temelde Avrupa içi çelişkilerden kaynaklanmış ve bu alışkanlıkların yol açtığı güç dengesine dayalı kutuplaşmalarla kendi dinamiklerini ortaya koymuştur. Bu yüzyılda görülen küresel ölçekli üçüncü kutuplaşma olan soğuk savaşın bitişine yönelen süreç orta ve doğu Avrupa'da

başlamışken bu sürecin en doğrudan etkileri aynı daha önce ki dünya savaşlarında olduğu gibi Ortadoğu'da görülmüştür. Orta ve doğu Avrupa da yaşanan ve soğuk savaşın sonunu getiren siyasi dönüşüm, Yugoslavya hariç tutulunca, genelde zamana yayılan yeni dengeler oluştururken, aynı süreç Ortadoğu'da önce bütün büyük aktörlerin dahil olduğu bir savaşa sonra da, belirsizlik alanlarının yoğunlaştığı yeni bunalım bölgelerinin doğmasına yol açmıştır. (Davutoğlu, 2001, s.339)

Soğuk savaşın eski düzeni doğu Avrupa'da çözülürken yeni dünya düzeninin meşruiyet temelleri orta doğuda atılmaya çalışılmıştır. Küresel ve bölgesel aktörler Ortadoğu'ya bakışındaki değişmez ana unsurlarının ortaya konması Ortadoğu'da ki bu yapılanmanın ipuçlarının da görünmesini sağlayacaktır. (Davutoğlu, 2001, s.340-341)

Uluslararası ilişkilerde küresel ölçekte strateji belirleme gücüne sahip ülkeler öncelikle kendi güç unsurların maksimize edecek çıkar alanlarını ve bu çıkar alanlarında söz konusu olabilecek potansiyel gerilim ve çatışma konularını belirlerler. Bu belirleme kısa orta ve uzun dönemli ittifak alternatiflerini ve değişik kademeler içinde diplomatik gerginlikten sıcak savaşa kadar giden çatışma opsiyonlarını ortaya koyar. Düz politika stratejilerinin taktik safhalara indirgenmesi bu opsiyonların uygun bir zamanlama ile devreye sokulmasını gerekli kılar. Böylesi bir küresel stratejik rekabetin belki de en dinamik bir şekilde seyrettiği bölge Ortadoğu olagelmiştir.((Davutoğlu, 2001, s.340-341)

Çift kutuplu soğuk savaş döneminde Ortadoğu A.B.D. açısından bu kutuplaşmanın jeopolitik karşılaşma hattını oluşturan kenar kuşağın merkezi bölgesini temsil etme yanında, kapitalist Batı bloğunun ekonomik varlığı ve üstünlüğü için hayati öneme haiz doğal kaynakların jeo-ekonomik alanı konumundaydı. Ortadoğu'da kontrolü kaybetmek hem jeopolitik hem de ekonomi-politik açıdan küresel düzene karşı kutup lehine değişmesi anlamına gelecektir. İki süper gücün bu dönemdeki en çetin ve sürekli yüzleşmesinin bu bölgede cereyan etmiş olması bu açıdan dikkat çekicidir.

ABD gerek soğuk savaş döneminde gerekse soğuk savaş sonrası döneminde iki temel parametre arasında diplomatik ve stratejik bir uyum kurmaya çalıştı. ABD

soğuk savaş döneminde bir taraftan S.S.C.B ile yürüttüğü küresel rekabette bölgedeki stratejik üstünlüğü ele almaya çalışırken, diğer taraftan bölge içi dengeleri gözeten bir politika geliştirmeye çalışmıştır. Küresel rekabetin karşı kutbu olan S.S.C.B'nin bölgesel etkinliğini kırma mücadelesiyle bölge içi denge taktikleri arasında sağlamaya çalışılan ince ayar, bölgeye yönelik Amerikan stratejisinin omurgasını teşkil etmiştir. ABD'nin bölge içi denge değişimlerini gözeten ittifaklar oluşturma çabası Ortadoğu politikasının çabasını kaygan zemininde sürekli değişen diplomatik bloklaşma sürecine sebebiyet vermiştir. Ortadoğu'yu güçler dengesi parametrelerine yatkın yapan bu tür diplomatik manevraların hayat alanı bulmasına zemin hazırlamıştır. (Davutoğlu, 2001, s.342)

2.2.4. İran Irak Savaşı

Körfezde bulunan devletler esas olarak bütün halinde Müslüman devletler olarak bilinmekle beraber bu devletler arasında var olan mezhep ayrılıkları, ideolojik sorunlar, sınır sorunları, rekabetten kaynaklanan sorunlar ve farklı politik tercihlere sahip olmaları batılı ülkelerle beraber ülkenin güçlü bir birlik oluşturamamalarına ve bölgeyi ilgilendiren pek çok uluslararası sorun karşısında birlikte hareket edememelerine neden olmaktadır. İran'ın Irakla çekişmeleri bir taraftan Azerbaycan'la olan çekişmelerinden dolayı, gerek İran gerek Irak ekonomik olarak hız kazanamamıştır.(Jane's Intelligence Review, February 1996) . İran'ın Kafkaslarda ki en hassas, kırılgan noktası Azerbaycan' Irak'ın kırılgan noktası ise İran ve Suriye'dir. Her üç ülkede karşılıklı kendi iç politik durumlarını istikrarsızlandırmakla suçlamaktadır.(Nissman, 1996, s.100)

Irak'ın İran'la ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan olaylar zincirinin en önemlisi 1980 Şubatında devrimin yıl dönümü dolayısıyla Tarık Aziz'e suikast ve Müstansiriyah Üniversitesine saldırılması olayıdır. Ayrıca Saddam Hüseyin'in amaçları; İran'daki devrimin etkilerini başta Irak'a olmak üzere bölgeye yayılmasını engellemek , Cezayir anlaşmasıyla İran'a bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri almak, Kürtler üzerinde kesin hakimiyet kurmak Kuzistan Araplarının özgürlüklerine yardım ederek İran'ın bu bölgede sahip olduğu petrol bölgelerinden mahrum kalmasına yol açmak ayrıca İran'ın zayıf olduğu varsayımından hareketle bu devleti büyük bir yenilgiye uğratarak Şatt-ül Arap sorunu da içinde olmak üzere iki ülke

arasındaki pek çok sorunu istediği şekilde çözümlemekti.(Arı, 1999, s.192) Nitekim 22 Eylül 1980 günü baskın şeklinde 700 km'lik cephede saldırıya geçilmesiyle birlikte sekiz yıl sürecek savaş başlamış oldu.Savaş İran'ın önemli ihracat merkezlerinden biri olan Hark adasının da içinde bulunduğu stratejik bölgelerde yapılıyordu. Bu arada Irak'ın savaş başlamadan önce 1980'de 26 milyar dolar olan petrol ihracatı 10 milyar dolayına 1982 sonuna doğru ise 7 milyar doların aşağısına düşmüştü.

İran'ın Irak'tan kalabalık bir nüfusa sahip olması, pilotların niteliğinin daha üstün olması, askeri teçhizat bakımından şah zamanından kalma sağlam bir yapısının olması ve askerlerin Humeyni'ye fanatik bir şekilde bağlılığı Irak'ın durdurulmasında, savaşın yönünün değiştirilmesinde etkili olmuştur." Bu öne geçme avantajı olarak İran ; Irak'ın İran topraklarından tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesini, savaş tazminatı (50 ile 150 milyar dolar) ödenmesini, Irak'ın savaş suçlusu ilan edilmesini veya bir uluslararası hakem komitesinin saldırganı belirlemesini, Saddam Hüseyin tarafından sınır dışı edilen 100 bin Şii Müslüman'ın Irak'a geri dönmesine izin verilmesini ve Saddam Hüseyin'in Baas rejiminin yönetiminden çekilmesi gibi bir çok şartlar öne sürmüştü." (Cohen, 1996) Özellikle Baas yönetiminden çekilme isteği savaşın uzamasını kaçınılmaz hale getirmiştir.1988 yılına gelindiğinde gerginlik bir ölçüde azalmış olmakla beraber Irak Sovyetler birliğinden aldığı füzelerle Tahranı füze yağmuruyla çökertmek istiyordu. Bir taratanda kimyasal silahları kullanıyordu.kimyasal silah kullanımında ise en geniş çaplısı da Halepçe olayı olmuş, 5000 Kürt insanın öldüğü bu olay tarihe Halepçe katliamı olarak geçmiştir.

Savaşta İran'ın galip geldiği düşünüldüğünde Irakta kendi güdümünde bir Şii İslam Cumhuriyetinin kurulmasını sağlaması, yalnızca bölgenin jeopolitik yapısında bir değişiklik olarak kalmayacak dünya finans çevrelerini akıl almaz şekilde etkileyecekti. Her şeyden önce geniş petrol yatakları İran'ın mevcut yataklarıyla düşünüldüğünde Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip olacaktı."Ayrıca Irak'ı işgal etmesi durumunda, başta Suudi Arabistan olmak üzere Irak'ın ABD ve batılı devletlere olan savaştan mütevellit borçlarını İran'ın ödemekten kaçına bileceği ve böyle bir durumun dünya ekonomisini ve finans sistemini alt üst edebileceği olasılığı söz konusuydu."(Arı, 1999, s.212)

“1988 yılı içinde Amerikan donanmasına ait Vincennes Kruvazörü’nün İran’a ait bir yolcu uçağını düşürerek 290 sivilin ölümüne sebep olmuş ve bu olay üzerine İran saldırıyı bir katliam olarak niteleyerek BM Güvenlik Konseyini toplantıya çağırmıştır. ”(Cumhuriyet 16 Ekim 1987; Milliyet 20 Ekim 1987) 1988 yılının ortalarına doğru İran artık bir taraftan silah ve teçhizat eksikliği, diğer taraftan Irak saldırıları karşısında zor durumda bulunuyordu. Irak sınırda da kimyasal silah kullanmaya başlamıştı. Nihayet durumu değerlendiren Humeyni kararını açıkladı. İran’ın BM’nin 598 sayılı kararını kabul ettiğinden dolayı savaş hiç beklenmedik anda böylece sona ermiştir.

Savaş sonrasında süper güç devletler savaşın gidişine göre ve güç dengesinin bozulması söz konusu olduğu alanlarda desteklerini birinden diğerine kaydırarak dengenin bozulmasını önlediler. Çünkü bu savaş bölgesel bir sorun olsa da hem petrolün sevkini tehlikeye sokmakta hem de güç dengesini etkilemekteydi.

2.2.5. Körfez Savaşı

Irak’ın 2 Ağustos 1990’da Kuveyt’i işgali Ortadoğu’daki güç dengesini Irak lehine bozmuş, bu durum gerek petrolün güvenliği gerekse ABD’nin ve Batı Devletlerinin bölgedeki ekonomik çıkarlarını tehlikeye sokmuştur. Irak’ta İran savaşı sırasında ve savaştan sonra hızlı bir silahlanmaya gidilmiştir. Askeri harcamalar artmış ve bölgede birinci duruma gelmiştir. Bu durum uluslararası tepkileri beraberinde getirmiştir.

Irak ile Kuveyt arasındaki sorunların temelinde Irak’ın Kuveyt’i kendi toprakları üzerinde İngiltere tarafından oluşturulmuş suni bir devlet olarak görmesi ve bunu bir türlü içine sindirememiş olması yatmaktadır. İlki 1930’larda olmak üzere Irak çeşitli devreler Kuveyt’i işgal girişiminde bulunmuş, 2 Ağustosta bunu fiilen gerçekleştirmeye yönelmiştir. (Arı, 1999, s.219)

Irak’ın Kuveyt’i işgal etmek isteminin arkasında yatan diğer neden de petrol üretimini artırmaya başladığı 1970’lerin başlarında ortaya çıkmıştır. Bubiyan adasının derin sularında petrol terminali kurmak için oldukça elverişli olmasının yanı sıra Irak Kuveyt’e ait olan Bubiyan ve Warba adalarına sahip olarak bu adaların kara

suları ve kıta sahanlığı bölgesindeki petrol yataklarına sahip olmak istiyordu. Bunun dışında Irak hem bu adaları birleştirerek Körfezde daha fazla kıyıya sahip olmak hem de bu adalar Umma Kaor limanının ağzında bulunduğundan limana giriş ve çıkışın da kendi denetiminde olmasını istemekteydi.

Irak 1972'lerin başlarında Bubiyan ve Warba adalarının kendine kiralanması ve kendi istekleri doğrultusunda bir imar antlaşması yapması için Kuveyt'e baskı yapmaya başlamış; kabul etmeyince de Kuveyt sınırını işgal etmiştir. Ancak bir süre sonra Suudi Arabistan'ın Irak sınırına kuvvet kaydırması, diğer taraftan Arap birliğinin diplomatik temasları ile uygulanan mali yaptırımlar karşısında Irak işgal ettiği sınır bölgesinden çekilmek zorunda kalmıştır.

Kriz başlamadan önce Irak ile Kuveyt'in ilişkisi gerginleşmiş, Irak Kuveyt'i kendince haklı sebeplerle suçlamıştır. Bağdat'ın ilk iddiası 16 temmuz 1990'da Arap Birliği genel sekreterine gönderilen mektupta Kuveyt'in bir taraftan 1980 den bu yana kendine ait El-Runeyla petrol bölgesinde petrol kuyuları açarak, diğer taraftan da petrol üretimini artırması nedeniyle petrol fiyatlarının düşmesine yol açtığı ve böylece Irak'ı ekonomik kayba uğrattığı belirtilmekteydi.

Krizin ortaya çıkması esas itibarıyla Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin'in 17 Temmuzda Kuveyt ve Birleşik Arap Emirliği'ni aşırı üretim yaparak Irak'ı 14 milyar dolar zarara uğrattıklarını ileri sürmesiyle başladı. Ayrıca Irak Kuveyt'in kendi topraklarında petrol kuyuları açarak petrolünü çaldığını iddia etmekte ve bunlara karşılık 2,4 milyar dolar tazminat istemekteydi. Aynı zamanda Irak temmuz ortasından itibaren Kuveyt sınırına asker yığmaya başlamıştı.

Böylece Irak, Kuveyt'i işgal ve ilhakın ortamını hazırlamaya başlamıştı. Irak'ın amacı bunu gerekçe göstererek Kuveyt üzerindeki tarihsel iddialarını güç yoluyla gerçekleştirmek ve nihai noktada bölgede egemen güç olma hedefine bir adım daha yaklaşmaktı. Irak Kuveyt'i kendi topraklarına kattığı taktirde Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip ülke durumuna gelmiş olacaktı. böylece Irak'ın eriştiği bu potansiyel gücün önünde duracak bölgede bir başka güç kalmıyordu. Zira askeri kapasite olarak bölgede zaten önemli bir konumdaydı. (Arı, 1999, s.223)

Irak Kuveyt'i işgal ederek hem bu devlete olan borçlarından kurtulmuş olacak, hem bu devletin petrol dahil ekonomik kaynaklarını ele geçirecek, hem de dünya petrol fiyatlarını belirleyebilecek bir konuma gelecekti.

Hem İran Irak savaşı hem de Körfez savaşı neticesinde ortaya çıkan durum bölge ülkelerinin silahlanmaya ayırdıkları kaynaklarını artırmalarına sebep olmuş, böylelikle petrol sayesinde olan birikimlerin silah ticareti üzerinden tekrar batıya akmasını sağlamıştır. İran Irak savaşında İran tehdidi, Körfez savaşında ise Irak tehdidi algılaması petrol zengini bölge ülkelerini uluslararası güvenlik garantisi arayışına sevketmiştir.

2.3. Dünya Enerji İhtiyacı

2.3.1. Dünyanın Enerji Durumu

1900 yılında nüfusu 1.6 milyar, birincil enerji tüketimi yaklaşık 1000 Mtep olan dünyada 1997 yılında nüfus 6.5 milyara ulaşmış, birincil ticari enerji tüketimi 8639.6 Mtep düzeyine çıkmıştır. Böylece bir yüzyıl içinde dünyanın birincil enerji tüketimi 8 katın üzerinde artış göstermiş bulunmaktadır.

Enerdata - World Energy Database istatistiklerine göre, 1996 yılında dünya ortalaması olarak kişi başına yıllık birincil enerji tüketimi 1.45 tep/kişi iken, OECD ortalaması 4.56 tep/kişi, Avrupa Birliği ortalaması 3.69 tep/kişi düzeyindedir. Yıllık birincil enerji tüketimi ABD'de 7.74 tep/kişi, Almanya'da 4.20 tep/kişi, Fransa'da 4.10 tep/kişi, İngiltere'de 3.88 tep/kişi, Japonya'da 4.02 tep/kişi ve Türkiye'de dünya ortalamasının altında olmak üzere 0.97 tep/kişi'dir. 1997 yılı değeri Türkiye için Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi Raporu'nda 1.10 tep/kişi olarak verilmektedir.

1997 yılında dünya birincil ticari enerji üretimi bir önceki yıla göre % 3.8 ve 1990 yılına göre de % 13.5'lik artışla 8639.6 Mtep düzeyine çıkmıştır. Bu üretimin % 39'u Türkiye'nin içinde bulunduğu OECD ülkelerine aittir. Türkiye bunun % 0.24'ünü sağlayabilmiştir. Üretimde Avrupa Birliği'nin payı % 11'dir.

1997 yılı verileri ile dünya birincil enerji üretiminin % 89.9'u fosil yakıtlardan sağlanmıştır. Birincil enerji üretiminde kömürün payı 2320.7 Mtep ile % 26.7, petrolün payı 3474.6 Mtep ile % 40.2, doğal gazın payı 2000.9 Mtep ile % 23.2, hidrolik enerjinin payı 225.9 Mtep ile % 2.6 ve nükleer enerjinin payı 617.4 Mtep ile % 7.2'dir. 1990 yılına göre kömür üretimi % 6.1, petrol üretimi % 10.6, doğal gaz üretimi % 13.1, hidrolik enerji üretimi % 25.2 ve nükleer enerji üretimi de % 22.9 artış göstermiş bulunmaktadır. .(http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji)

1997 yılında dünya petrol üretimi bir önceki yıla göre % 3.1 artmıştır. Hemen tüm petrol bölgelerinde artış kaydedilmiştir. Üretimin % 30'u Ortadoğu'da (% 13 ile en büyük payı Suudi Arabistan'da) gerçekleşmiş, bunu % 11 payla ABD ve % 9 payla Rusya Federasyonu izlemiştir. Ortadoğu'da görülen % 5.5'lik artışta, Irak'a tanınan üretim izninin katkısı vardır. 1997 yılında doğal gaz üretiminde % 0.2'lik bir azalma kaydedilmiş olmakla birlikte, yaklaşık aynı düzeyde kaldığı varsayılabilir. Doğal gazın % 33'ü ABD'de, % 28'i Rusya Federasyonu'nda üretilmiştir. Kömür üreticisi ülkelerin başında ise % 30 payla Çin, % 25 payla ABD, % 7 payla Hindistan ve % 5 payla Güney Afrika Cumhuriyeti yer almıştır.
(http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji)

1996 yılında 1990 yılına göre OECD ülkelerinin birincil enerji üretimi % 10.9 ve birincil enerji tüketimi de % 10.3 artış göstermiştir. Aynı dönemde Avrupa Birliği için üretim artışı % 8.1 ve tüketim artışı da % 6.5'dir.

1997 yılında dünyanın birincil ticari enerji tüketimi, birincil ticari enerji üretiminin % 89.5'i düzeyinde olmak üzere, toplam tüketim 8509.5 Mtep'dir. Birincil kaynakların bu tüketimdeki payları Şekil 2.1'de görülmektedir. 1996 yılında doğal gaz tüketimindeki artış trendsel eğilimin üzerinde gerçekleşerek, bir önceki yıla göre % 4.7 düzeyinde olmuşsa da, 1997 yılında 1996 yılına göre fosil yakıtların tüketim trendinde önemli değişiklikler görülmemektedir. Bir önceki yıla göre hidrolik enerji kullanımı % 2.6 artarken, nükleer enerji kullanımı % 0.6 gibi azımsanmayacak bir azalma göstermiştir.

Günümüz dünyasında tüketilen enerjinin yaklaşık % 85'i direkt satış amacıyla üretilen "ticari enerji" olup, kömür, petrol ve doğal gaz dünya enerji gereksiniminin

yaklaşık dörtte üçünü karşılamaktadır. Kalan dörtte biri nükleer, hidrolik, odun, bitki ve hayvan artıkları gibi klasik biomas, yeni ve yenilenebilir kaynaklar ile karşılanır durumdadır. Enerji bütçelerinin ağırlıkla fosil yakıta dayanması nedeniyle, fosil yakıt üretici ve satıcı ülkeler ile fosil yakıt alıcı ülkeler arasındaki ilişkiler, dünya stratejik dengesinin önemli unsurları olmuştur.

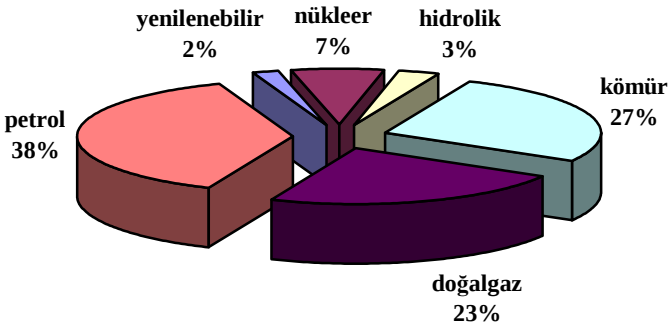

Şekil 2.1. Dünya Birincil Ticari Enerji Üretiminde Kaynak Payları (http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji)

2.3.2. Global Enerji Perspektifleri

20. yüzyılın son çeyreği sürdürülebilir kalkınma kavramını getirmiştir. Sürdürülebilir kalkınma çevre ile uyumlu biçimde, kaynakların yüksek verimlilikle değerlendirilmesini gerektirmektedir. 2020 yılında dünya nüfusu 7.9 milyara ulaşacak olup, nüfusun % 85'i gelişmekte olan ülkelerde bulunacaktır. Nüfus artışının yanı sıra ekonomik büyüme nedeni ile enerji kullanım verimine bağlı olarak enerji talebi artacaktır. Dünya Enerji Konseyi enerji talebinin artışını üç değişik koşula bağlı olarak araştırmıştır. Bunlar sırasıyla A koşulu (hızlı büyüme), B koşulu (orta yol), C koşulu (ekolojik baskılı büyüme) modelleridir. A koşuluna ilişkin model üç alt modele (A1, A2 ve A3), C koşuluna ilişkin model de iki alt modele (C1 ve C2) ayrılmıştır. B koşulu tek modelle etüt edilmiştir. A koşulunda dünyanın birincil enerji talebi 2020 yılı için 15400 Mtep olup, bunun kömür, petrol, doğal gaz, nükleer ve yenilenebilir kaynaklara dağılımı alt modellerde farklılık göstermektedir. Kömür

2900-4300 Mtep, Petrol 4300-4700 Mtep, doğal gaz 3400-3800 Mtep, nükleer 600-1000 Mtep, yenilenebilir kaynaklar 2500-3300 Mtep payla yer alabilecektir. 2020 yılındaki karbon emisyonunun da 8.2- 10.0 Gt olması beklenmektedir.

A1 koşulunda önemli büyüme, teknolojik gelişim ve değişim yaşanacağı varsayılarak petrol, doğal gaz, nükleer enerji ve yenilenebilir kaynaklara ağırlık verilmiştir. A2 koşulunda ucuz kömür yataklarının değerlendirilmesine yönelinmiş, petrol ve doğal gazın payı daha küçük tutulmuştur. Nükleer enerjinin payı kısılırken, yenilenebilir kaynakların payı çok az artırılmıştır. A3 senaryosunda doğal gazın payı artırılmış, kömür ve petrolün payı sera etkisi nedeni ile azaltılmıştır. Buna karşın yenilenebilir kaynaklara ve yeni jenerasyon nükleer santrallere daha fazla yer verilmiştir.

Büyümede orta yolu simgeleyen B koşulu için 2020 yılının birincil enerji talebi 13600 Mtep'dir. Bunun içinde kömürün payı 3400 Mtep, petrolün payı 3800 Mtep, doğal gazın payı 3200 Mtep, nükleerin payı 900 Mtep, yenilenebilir kaynakların payı 2300 Mtep'dir. B koşulunda 2020 yılı için hesaplanan karbon emisyonu 8.4 Gt'dur

Çevrecilik etkisinin büyümesi sonucu oluşacağı varsayılan C koşulundaki ekolojik baskılı büyümeye ilişkin alt modellerde, 2020 yılının birincil enerji talebi 11400 Mtep'dir. C koşuluna ilişkin her iki alt modelde de kömürün payı 2300 Mtep ve petrolün payı 3000 Mtep iken, doğal gazın payı 3000-3100 Mtep, nükleerin payı 700-800 Mtep, yenilenebilir kaynakların payı ise 2300-2400 Mtep düzeylerindedir. C1 ve C2 koşullarındaki veriler arasında en fazla 100 Mtep fark vardır. C2 koşulunda yeni jenerasyon nükleer santrallere daha çok yer verileceği, buna karşın yenilenebilir kaynakların payının biraz kısılacağı varsayılmıştır. C koşulunda 2020 yılı karbon emisyonunun 6.3 Gt olacağı hesaplanmıştır.

2020 yılında OECD ülkelerinin birincil enerji talebinin A koşuluna göre 5700 Mtep, B koşulunda 5200 Mtep, C koşulunda 3700 Mtep olacağı bulgulanmıştır. OECD ülkelerinin 2020 yılı karbon emisyonu koşullara bağlı olarak 1.9-3.8 sınırları arasında bulunacaktır.(http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji.html)

2000'li yıllara adım atılacak olan bu dönemde, son 20 yılı karakterize eden enerji şoku veya sürprizi yaşanmadığı gibi, gelecek için de beklenmemektedir. Petrol ve gaz arama, üretim teknolojisi ve verimliliği alanında gerçekleşen gelişmeler, birincil kaynaklar için dünya piyasalarında fiyat istikrarı sağlamıştır. Dünya doğal gaz piyasası, doğal gazın uzak mesafelere taşınması sonucu hızla büyümüştür.

Dünya Enerji Konseyi'nin araştırmalarına göre, bugün 3.3 milyar ton olan yıllık dünya petrol arzı, 2020 yılına kadar 0.8-1.6 milyar ton artış gösterecektir. Benzer biçimde, şimdilik yılda 2300 Mtep olan dünya doğal gaz yıllık üretimi 2020 yılına kadar 600-1700 Mtep arasında artabilecektir. Yine 2600 Mtep/yıl olan kömür üretiminin, 2020 yılında 1500-2600 Mtep artması beklenmektedir. Ancak, petrol ve doğal gaz kaynaklarının düzensiz dağılımı taşıma maliyetlerini artırdığı gibi, arzda sınırlamalar da getirebilmektedir. (http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji.html)

Modern biomas, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, hidrojen enerjisi alanında yeni buluşlar gerçekleşmiş, maliyetlerin düşürülmesi ve teknolojilerin iyileştirilmesinde gelişmeler kaydedilmiş olmakla birlikte, gelişmenin hızlı olduğu söylenemez. Bu tür gelişmelerin 2020 yılı hedeflerine göre hızlandırılması gerekli görülmektedir. Fosil yakıt fiyatlarının düşük tutulması, kısa dönemde pek çok enerji tüketicisinin yararına olmakla birlikte, alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesini engellediğinden, uzun dönemde zarar vericidir. Enerji fiyatlarına çevre etkileri de yansıtılmalıdır.

2025 yılına kadar olan süreçte kömür, petrol ve doğal gaz talebinde artış sürecek, dünya enerji ihtiyacının çoğu yine fosil yakıtlardan sağlanacaktır. Ancak, en önemli çevre sorunu olan global ısınmanın fosil yakıt kullanımından kaynaklandığı kitlelerce anlaşıldığında, kömür ve petrolden uzaklaşma istemleri artacaktır. Bu talep, fosil olmayan enerji kaynaklarına yönelmede itici gücü oluşturacaktır.

Nükleer enerji sınırsız teknik potansiyele sahiptir. Reaktörlerde uranyum potansiyelinin ancak % 0.7'si kullanılmaktadır. Bilinen uranyum rezervlerinden termik reaktörlerle 37000 Mtep enerji üretmek olanaklı iken, hızlı reaktörlerle üretilebilecek enerji 1850000 Mtep'dir. Dünyanın toplam uranyum rezervinin ise bilinenin en az dört katı olduğu hesaplanmaktadır.
(http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji)

Dünya Enerji Konseyi'nin raporlarına göre 2025 yılında yenilenebilir enerjinin doğrudan yakıt kullanımındaki payı % 25, küresel elektrik üretimindeki payı % 60 olabilecektir. Yukarıda tanıtılan modele ilişkin her üç ana koşulda da yenilenebilir enerjinin payı nükleerden çok, petrol ve doğal gazdan az olarak kestirilmiştir. 2020 yılında yenilenebilir enerji üretimi 2300-3300 Mtep düzeylerine çıkabilecektir. Bu konuda uluslararası işbirliği ve hükümet destekleri sıçramalara neden olabilecektir. Ancak, yeni ve yenilenebilir kaynakların geliştirilerek fosil yakıtların yerini tutmaları, uzun yıllar alacak görünmektedir.

13-18 Eylül 1998 tarihlerinde ABD Houston'da toplanan 17. Dünya Enerji Kongresi sonucu yayınlanan bildiride, halen dünya nüfusunun % 20'sinin dünya enerji tüketiminden % 80 pay aldığı, küresel enerji tüketiminin 20 yılda % 50 artacağı, konvansiyonel ve yenilenebilir enerji kaynaklarının her ikisinin de gelecekteki arz kaynakları arasında önemli yer kapsayacağı görüşüne varılmıştır.

17. Dünya Enerji Kongresi'nde yakacak odun ve kömürün gelişme sürecindeki pek çok ülkenin başlıca enerji kaynağı olmaya devam edeceği, yeni enerji çevrim teknolojilerinin küçük güçlerde ve şebekelerden uzak alanlarda bağımsız enerji seçenekleri oluşturacağı belirtilmiştir. Geleceğin enerji sistemlerinin daha temiz ve daha çok yönlü teknolojilerle karakterize edilmesi beklenmektedir. Enerji kullanımında verimlilik artışı, kaynak tüketimi ve çevresel bozulmayı azaltıcı en hızlı, en kapsamlı ve maliyeti etkileyici bir fırsat olarak görülmektedir. Sürdürülebilirliğin yalnızca enerji arzına bağlı olmadığı, eğitimli toplumların sağlayacağı özendirme, yönetim ve istikrara da bağlı olduğu vurgulanmıştır.(http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji)

2.3.3 Enerji ve Çevre

Fosil yakıtlarının (kömür,akaryakıt,doğalgaz) kullanımını içeren bir enerji yatırımını iklim değişimine bugün için olmasa da gelecek yıllar için tehlike arz ettiği göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye yerel kirliliğe ve küresel iklim değişikliğine sebep olan bu fosil yakıt teknolojileri ve ilgili alt yapılara örneğin petrol ve doğalgaz boru hatlarına yatırım yapmayı ve boru hatlarıyla Türkiye'ye gelecek zararları hesaplamadan bu gibi projelere girmesi gelecek yıllarda Türkiye'yi çok büyük

tehlikelerin beklediği göz ardı edilemez. Bu tehlikeleri nükleer santraller olarak ele aldığımızda ise fosil yakıt santralleri gibi gaz emisyonlarına neden olmasalar da insan ve mekanik arızaları birleşimi binlerce insanın ölümü, yüz binlerce insanın yaralanması, geniş arazilerin radyoaktif kirlenmesi ve bunun topluma verdiği büyük zararlarla sonuçlanabilmektedir. Güvenlik konularına ek olarak nükleer santraller, kullanılmış yakıt çubukları ve diğer radyo aktif atıkları nedeniyle sorun olmaya devam etmektedir. Amerikan nükleer santralleri 1995 yılına kadar yaklaşık 32 bin ton yüksek seviyeli radyo aktif atık üretmiştir. (http://www.ntvmsnbc.com/news/189053.asp)

Bugüne kadar enerji kullanımındaki tüm kararlar maliyet ve mevcudiyet stratejisi üzerinde yoğunlaşıyordu. Duruma bu açıdan baktığımızda pozitif gözüken ama gelecek yıllara oranla baktığımızda çok acı sonların beklediğini bilmekte fayda vardır. Örneğin fosil yakıtlarından kaynaklanan karbon emisyonları küresel iklim değişmesine neden olmaya başlayınca çevresel endişeler giderek önem kazanmaya başlamaktadır. Gelecek on yıl için planlanan 665360 MW yeni güç kapasitesinin %60'ı kömür, gaz ve petrolden sağlanacaktır. Doğalgaz giderek artan ölçüde elektrik üretmek üzere kullanılacak ve elektrik şirketleri doğalgaz santrallerini güvenli bir gelecek olarak göreceklerdir.
(www.emo.org.tr/eski/merkez/raporlar/rüzgar_raporu.htm)

Fosil yakıtlarının enerjiye dönüştürüldükten sonra çıkan karbondioksit (CO_2) asit yağmuruna katkıda bulunmakta ve ciğerlerimize yerleşen kurumlu ince parçacıkların en büyük nedeni olmakta ve milyonlarca insanın yaşam sürelerini kısaltmaktadır. Fosil yakıt tüketimi aynı zamanda dünya iklimini bozan kirleticilerin ana kaynağıdır. Karbondioksit, kömür petrol ve (daha az ölçüde)doğal gaz yanması sonucu atmosfer içindeki konsantrasyonu endüstri devriminden bu yana %30 artmıştır. Bilim adamları küresel iklime insan etkisinin izlenebilir olduğu sonucuna varmıştır. Karbon dioksit ve diğer sera gazlarının süregelen birikimi enfeksiyon hastalılıklarının giderek yayılması daha sık ve ciddi ısı dalgaları, fırtınalar, kuraklık sel ve deniz seviyelerinin yükselmesi sonucu kıyıların su baskınına uğraması bu yakıtların atmosferdeki etkisi üzerine de, yağışların genelde kar yerine yağmur şeklinde olacağı, bu yağmur yağışlarının su talebinde kar kadar etkili olmayacağı (yağışların kar halinde olması suyu uzun süre toprağa geçmeden durabiliyor ilkbahar,

yaz döneminde su ihtiyacının arttığı dönemde eriyerek talebe cevap verebiliyor) atmosfer üzerindeki zararları sonucu uzmanlara göre son yüzyıl içinde ısının 1,1 santigrat derece arttığı saptanmış olup, eğer bu tahrip bu şekilde devam ederse gelecekte bu kesimde bulunan büyük kentler ciddi su sıkıntısıyla karşı karşıya gelecek, su sıkıntısı çekilecektir.

3. DÜNYA PETROL BÖLGELERİ VE REZERVLERİ

3.1. Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri

1980'li yılların başında 650-700 milyar varil civarında seyreden ispatlanmış dünya ham petrol rezervi 1987 yılında Orta Doğu ve Venezüella'da gerçekleştirilen keşifler neticesinde büyük bir artış göstererek 900 milyar varil civarına yükselmiştir.1997 yılında 1046,2 milyar varil olan ham petrol rezervi %0,63'lük artış göstererek 1998 yılı sonu itibariyle 1052,8 milyar varil olmuştur. OPEC, 800,5 milyar varillik rezervle dünya petrol rezervlerinin %76'sına sahiptir. (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik ÖİK Raporu, 2001, s.8)

Coğrafi bölgelere göre rezervlerin dağılımına gelince; dünya ham petrol rezervinin %64'üne Orta Doğu, %16,5'ine Amerika, %6,3'üne Eski Sovyetler Birliği, %7,0'sine Afrika, %10,2'sine OECD ülkeleri, kalan %4,2'sine ise Asya ve Avustralya bölgeleri sahiptir.

Dünya petrol rezervleri 1998 yılı üretimleri ile 41 yıllık ihtiyacı karşılayacak düzeydedir. 1998 yılı üretim düzeyi ile, Orta Doğudaki rezervler 83,2 yıl, Kuzey Amerika'dakiler 18,1 yıl, Latin Amerika'dakiler 37,4 yıl, OECD ülkelerindekiler 14,7 yıl ömre sahiptir. Dünya Kanıtlanmış Fosil Yakıtların Kullanılabilme Süreleri Şekil 3.1'de verilmiştir.(http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji)

1998 yılı sonu itibariyle ülkelere göre ispatlanmış ham petrol rezervleri Tablo 3.1'de ve bölgelere göre ispatlanmış rezervlerin dağılımı Şekil 3.2'de verilmiştir. 1997 yılında 144,76 trilyon m^3 olan doğal gaz rezervi %1,12 artış göstererek, 1998 yılında 146,39 trilyon m^3'e ulaşmıştır. Doğal gaz rezervlerinin çoğu eski SSCB ve Ortadoğu'da yer almaktadır. Eski Sovyetler Birliği dünya doğal gaz rezervinin 56,7 trilyon m^3 ile %38,7'sine, İran 23 trilyon m^3 ile % 15,7'sine, ABD 4,74 trilyon m^3 ile %3,2'sine, Katar 8,49 trilyon m^3 ile %5,8'ine sahiptir. 1998 yılı üretimleri ile doğal

gaz rezervleri dünyanın yaklaşık 63,4 yıllık ihtiyacını karşılayabilecek düzeydedir. 1998 yılı sonu itibariyle dünya doğal gaz rezervleri Tablo 3.2'de verilmiştir.

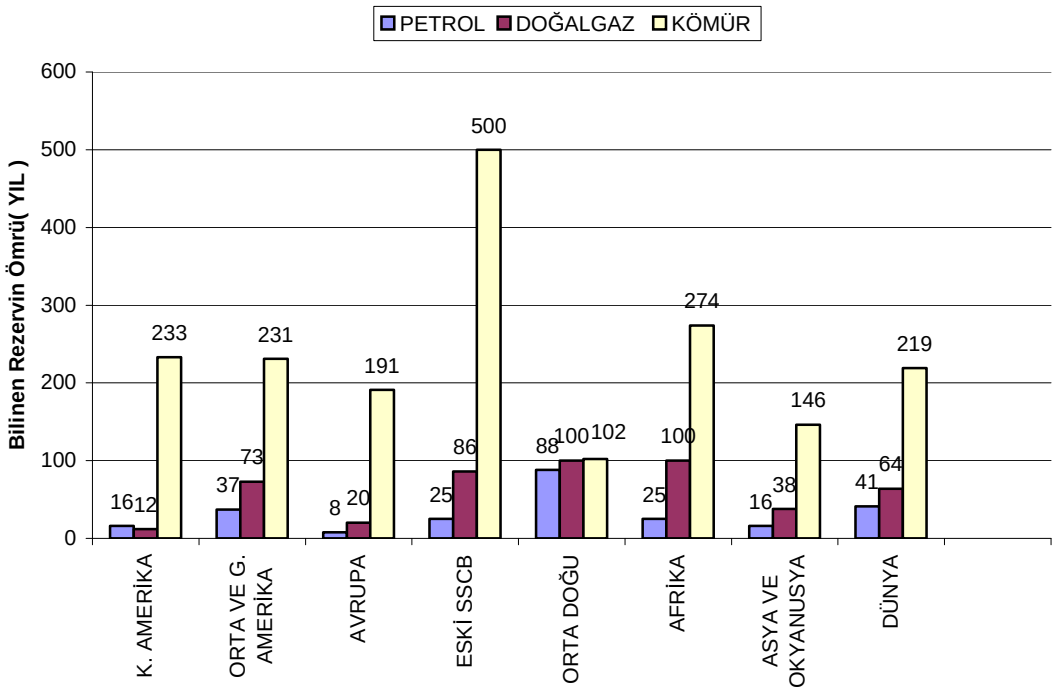

Şekil 3.1 Dünya Kanıtlanmış Fosil Yakıtların Kullanılabilme Süreleri (http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji.html)

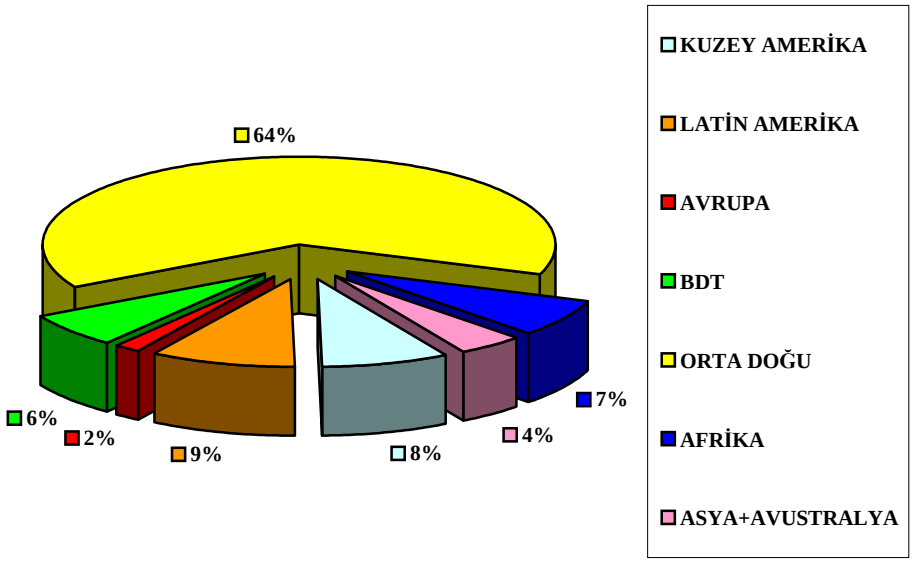

Şekil 3.2 Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri (http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji.html)

Tablo 3.1 Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri (BP, Statistical Review of World Energy, June 1999)

	MİLYAR TON	MİLYAR VARİL	TOPLAM İÇİNDEKİ %PAYI	REZERV / ÜRETİM ORANI
ABD	3,8	30,5	2,9	10,3
KANADA	0,8	6,8	0,6	9,1
MEKSİKA	6,9	47,8	4,5	39,3
TOPLAM KUZEY AMERİKA	**11,5**	**85,1**	**8,0**	**18,1**
ARJANTİN	0,4	2,6	0,2	8,2
BREZİLYA	1,0	7,1	0,7	19,8
KOLOMBİYA	0,4	2,6	0,2	9,3
EKVADOR	0,3	2,1	0,2	15,2
PERU	0,1	0,8	0,1	18,4
TRİNİDAT	0,1	0,5	0,0	11,6
VENEZUELLA	10,5	72,6	6,9	60,9
DİĞER LATİN	0,2	1,2	0,1	28,6
TOPLAM LATİN AMERİKA	**13,0**	**89,5**	**8,5**	**37,4**
DANİMARKA	0,1	0,9	0,1	10,6
İTALYA	0,1	0,6	0,1	15,0
NORVEÇ	1,4	10,9	1,0	9,4
ROMANYA	0,2	1,4	0,1	29,8
İNGİLTERE	0,7	5,2	0,5	5,2
DİĞER AVRUPA	0,2	1,7	0,2	12,8
TOPLAM AVRUPA	**2,7**	**20,7**	**2,0**	**8,4**
AZERBAYCAN	1,0	7,0	0,7	84,1
KAZAKİSTAN	1,1	8,0	0,8	42,3
RUSYA FEDERA	6,7	48,6	4,6	21,9
TURKMENİSTAN	0,1	0,5	(+)	13,6
ÖZBEKİSTAN(*)	0,1	0,6	0,1	10,0
DİĞER BDT	0,1	0,7	0,1	15,4
TOPLAM BDT	**9,1**	**65,4**	**6,3**	**24,8**
İRAN	12,3	89,7	8,5	65,3
IRAK	15,1	112,5	10,7	*
KUVEYT	13,3	96,5	9,2	*
KATAR	0,5	3,7	0,4	13,3
UMMAN	0,7	5,2	0,5	16,0
SUUDİ ARABİSTAN	35,8	261,5	24,8	80,7
SURİYE	0,4	2,5	0,2	12,2
B.A. EMİRLİKLERİ	12,6	97,8	9,3	*
DİĞER ORTADOĞU	(+)	0,2	(+)	9,7
TOPLAM ORTA DOĞU	**91,2**	**673,6**	**64,0**	**83,2**

Tablo 3.1 Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri (DEVAMI)

	MİLYAR TON	MİLYAR VARİL	TOPLAM İÇİNDEKİ %PAYI	REZERV / ÜRETİM ORANI
CEZAYİR	1,2	9,2	0,9	19,8
ANGOLA	0,7	5,4	0,5	19,5
KAMERUN	0,1	0,4	0,0	10,4
KONGO	0,2	1,5	0,1	16,8
MISIR	0,5	3,5	0,3	11,4
GABON	0,3	2,5	0,2	19,2
LİBYA	3,9	29,5	2,8	56,4
NİJERYA	3,1	22,5	2,1	28,8
TUNUS	(+)	0,3	(+)	13,9
DİĞER AFRİKA	0,1	0,6	0,1	11,8
TOPLAM AFRİKA	**10,1**	**75,4**	**7,0**	**28,0**
AVUSTRALYA	0,4	2,9	0,3	13,5
BRUNEİ	0,2	1,4	0,1	24,2
ÇİN	3,3	24,0	2,3	20,5
HİNDİSTAN	0,5	4,0	0,4	14,5
ENDONEZYA	0,7	5,0	0,5	9,2
MALEZYA	0,5	3,9	0,4	14,8
PAPUA YENİ GİNE	(+)	0,3	(+)	11,5
VİETNAM	0,1	0,6	0,1	6,6
DİĞER ASYA	0,1	1,0	0,1	11,6
ASYA+AVUSTRALYA	**5,8**	**43,1**	**4,2**	**15,9**
OECD	**14,4**	**107,2**	**10,2**	**14,7**
OPEC	**108,8**	**800,5**	**76,0**	**73,5**
OPEC DIŞI	**25,3**	**187,1**	**17,8**	**15,4**
TOPLAM DÜNYA	**143,4**	**1.052,8**	**100,0**	**41,0**

NOT: Rezerv/Üretim oranı kaç yıllık daha rezerv bulunduğunun göstergesidir.
(*): 100 yılın üzerinde, (+):0.05'den az

Tablo 3.2 Dünya İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri (BP, Statistical Review of World Energy, June 1999)

	TRİLYON M^3	**TRİLYON KÜBİK FEET**	**TOPLAM İÇİNDEKİ %PAYI**	**REZERV / ÜRETİM ORANI**
ABD	4,74	167,20	3,2	8,8
KANADA	1,81	63,90	1,2	11,3
MEKSİKA	1,80	63,50	1,2	51,7
TOPLAM KUZEY AMERİKA	**8,35**	**294,60**	**5,7**	**11,4**
ARJANTİN	0,68	24,10	0,5	23,3
BOLİVYA	0,12	4,30	0,1	37,9
BREZİLYA	0,23	8,00	0,2	35,2
KOLOMBİYA	0,20	6,90	0,1	31,4
EKVADOR	0,10	3,70	0,1	*
TRİNİDAT	0,52	18,30	0,1	60,0
VENEZUELLA	4,04	142,50	2,8	*
DİĞER LATİN	0,32	11,20	0,2	*
TOPLAM LATİN AMERİKA	**6,21**	**219,00**	**4,2**	**71,5**
DANİMARKA	0,11	3,90	0,1	14,7
ALMANYA	0,35	12,30	0,2	20,6
MACARİSTAN	0,09	3,10	0,1	24,4
İTALYA	0,23	8,10	0,2	12,2
NORVEÇ	1,17	41,40	0,8	24,5
ROMANYA	0,37	13,20	0,3	26,7
İNGİLTERE	0,77	27,00	0,5	8,5
DİĞER AVRUPA	0,33	11,80	0,2	26,7
TOPLAM AVRUPA	**5,21**	**183,90**	**3,6**	**18,3**
AZERBAYCAN	0,85	30,00	0,6	*
KAZAKİSTAN	1,84	65,00	1,3	*
RUSYA FEDERAS	48,14	1.700,00	32,9	82,7
TURKMENİSTAN	2,86	101,00	2,0	*
UKRAYNA	1,12	39,60	0,8	63,6
ÖZBEKİSTAN	1,87	66,20	1,3	34,7
DİĞER BDT(*)	0,02	0,80	0,0	62,1
TOPLAM BDT	**56,70**	**2.002,60**	**38,7**	**83,4**
İRAN	23,00	812,30	15,7	*
IRAK	3,11	109,80	2,1	*
KUVEYT	1,49	52,70	1,0	*
BAHREYN	0,12	4,20	0,1	15,0
KATAR	8,49	300,00	5,8	*
YEMEN	0,48	16,90	0,3	*
SUUDİ ARABİSTAN	5,79	204,50	4,0	*
B.A. EMİRLİKLERİ	6,00	212,00	4,1	*
DİĞER ORTADOĞU(*)	0,25	8,80	0,2	*

Tablo 3.2 Dünya İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri (DEVAMI)

	TRİLYON M^3	TRİLYON KÜBİK FEET	TOPLAM İÇİNDEKİ %PAYI	REZERV / ÜRETİM ORANI
TOPLAM ORTADOĞU	**49,53**	**1.749,60**	**33,8**	*****
CEZAYİR	3,69	130,30	2,5	50,7
MISIR	0,89	31,50	0,6	72,9
LİBYA	1,31	46,40	0,9	*
NİJERYA	3,51	124,00	2,4	*
DİĞER AFRİKA	0,82	28,90	0,6	*
TOPLAM AFRİKA	**10,22**	**361,10**	**7,0**	*****
AVUSTRALYA	1,26	44,60	0,9	41,4
BANGLADEŞ	0,30	10,60	0,2	38,4
BRUNEİ	0,39	10,60	0,2	38,4
ÇİN	1,37	48,30	0,9	62,1
HİNDİSTAN	0,54	19,00	0,4	22,9
ENDONEZYA	2,05	72,30	1,4	29,9
MALEZYA	2,31	81,70	1,6	56,0
PAPUA YENİ GİNE	0,15	5,40	0,1	*
TAYLAND	0,35	12,50	0,2	23,8
VİETNAM	0,19	6,80	0,1	*
DİĞER ASYA	0,65	22,90	0,4	68,3
ASYA+AVUSTRALYA	**10,17**	**359,50**	**7,0**	**63,4**
OECD	14,44	509,90	9,9	13,9
AVRUPA BİRLİĞİ(15)	3,31	116,80	2,3	15,6
TOPLAM DÜNYA	**146,39**	**5.170,30**	**100,0**	**63,4**

NOT: Rezerv/Üretim oranı kaç yıllık daha rezerv bulunduğunun göstergesidir.
(*): 100 yılın üzerinde, (+):0.05'den az

3.2. Dünya Tahmini Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri

Küresel enerji kaynaklarında Amerika Jeolojik Araştırma Kurumunun dünya raporuna göre bilinmeyen petrol ve gaz kaynaklarının arttığı yönündedir. Bilinmeyen petroldeki artış %20 ve doğal gazda da küçük bir azalma olmaktadır.

100 yıl öncesine kadar petrol önemli bir enerji kaynağı olmaya başladığı zaman o günkü teknolojiyle üretilebilecek miktarı 539 milyar varildi. Gelecekteki teknolojiyle, gelecekteki üretilebilir petrolün 2120 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir.

USGS Dünya Petrol Değerlendirme Raporu 2000'e göre , dünya yaklaşık 1000 petrol bölgesine bölünmüş, jeolojik faktörlere dayalı olarak ve kabaca 8 bölgede toplanan bu petrol bölgelerinden sadece 406 sı ekonomik olarak işletilebilmektedir.

USGS'e göre, dünyadaki tahmini petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyüdüğü görülmektedir. Bilinmeyen petrol kaynaklarının tahmin edilen rezervlerle eşit olduğu tahmin edilmektedir. Rezervlerdeki bu önemli büyüme aşağıda sıralanan sebeplerden kaynaklanmaktadır. (USGS News Release, 22.03.2000, http://www.usgs.gov.html)

- Bilinen bölgelerde yapılan işlemlerdeki üretim, işletme ve sondaj tekniklerinin henüz bilinmeyen yeni alanlara ya da rezervlere kayması.

- Arama teknolojisindeki gelişmelerle yeni kaynakların bulunması.

- Daha önceden açılmış fakat kullanılamayan kuyuların yeni sondaj teknolojisiyle üretilebilir hale getirilmesi.

- Gelişmiş petrol bulma teknikleriyle, petrol bulma olasılığındaki artışla birlikte bulunan petrol rezervlerindeki artış.

Tablo 3.3'de, USGS'nin 1993 ve 2000 yıllarında yaptığı değerlendirmelere göre tahmin edilen petrol ve doğalgaz miktarları, Tablo 3.4'de ise bölgelere göre tahmin edilen petrol ve doğalgaz miktarları verilmiştir.(USGS News Release, 22.03.2000, http://www.usgs.gov.html)

Tablo 3.3 Dünya Tahmini Petrol ve Doğalgaz Miktarları(2000) (http://www.usgs.gov/puplic/press/puplicaffairs/pressreleases/pr1183m.html)

ÜRÜN	USGS 1993 TAHMİNİ (MVPE)*	USGS 2000 TAHMİNİ (MVPE)
KEŞFEDİLMEMİŞ PETROL	539	649
KEŞFEDİLMEMİŞ DOĞAL GAZ	915	778
KEŞFEDİLMEMİŞ SIVI DOĞAL GAZ	90	207
DÜNYA TOPLAMI	1544	1634

*MVPE : Milyar Varil Petrol Eşdeğeri

Tablo 3.4 Bölgelere Göre Keşfedilmemiş Petrol ve Doğalgaz Miktarları (2000) (http://www.usgs.gov/puplic/press/puplicaffairs/pressreleases/pr1183m.html)

BÖLGE	KEŞFEDİLMEMİŞ PETROL (MİLYAR VARİL)	DÜNYA TOPLAMDAKİ YÜZDESİ %	KEŞFEDİLMEMİŞ DOĞAL GAZ (TRİLYON FEET^3)	DÜNYA TOPLAMDAKİ YÜZDESİ %
ESKİ SOVYETLER BİRLİĞİ	116	% 17,9	1611	% 34,5
ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA	230	% 35,4	1370	% 29,3
ASYA-PASİFİK	30	% 4,6	379	% 8,1
AVRUPA	22	% 3,4	312	% 6,7
KUZEY AMERİKA	70	% 10,9	154	% 3,3
ORTA VE GÜNEY AMERİKA	105	% 16,2	487	% 10,4
GÜNEY AFRİKA VE ANTARTİKA	72	% 11,0	235	% 5,0
GÜNEY ASYA	4	% 0,6	120	% 2,6
DÜNYA TOPLAMI	649 Milyar Varil		4669 Milyar Varil	

3.3. Ürün Standartları

Dünyada üretilen petrolün sınıflandırılmasında dikkate alınan en önemli faktörler petrolün özgül ağırlığı, akmazlığı ve içerdiği kükürt miktarı gibi özellikleridir. Amerikan Petrol Enstitüsü (API) tarafından çıkarılan ve özgül ağırlığa bağlı API gravite tanımı, bütün dünyada petrolün sınıflandırılması için genel kabul görmüştür. Bu tanıma göre,düşük özgül ağırlıklı petrolün API gravitesi yüksektir. Petrolün graviteye göre sınıflandırılması aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.5 Petrolün Graviteye Göre Sınıflandırılması (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik ÖİK Raporu, 2001,s.28)

SINIF	(mPaS)	Rezervuar Sıcaklık ve Basıncında Akışkanlık (API)
Hafif	**>31,1**	**-**
Orta	**20-31,1**	**<100**
Ağır	**10-20**	**100-10.000**
Tabii Bitümen	**<10**	**>10.000**

Kolay üretilebilir olması, taşınabilmesi ve işlenebilmesi sebebi ile günümüzde dünya petrol talebinin %90'ı hafif ve orta petrol ile karşılanmaktadır. Dünya petrol kaynaklarının ancak %25'ini hafif ve orta petrol teşkil etmektedir. Dünyada ağır petrol rezervleri fazla miktarda (Brezilya, Kanada, Amerika, SSCB ve Venezüella vb.) bulunmaktadır. Ancak, ağır petrolün taşınması ve mevcut rafinerilerde ham madde olarak kullanılması için iyileştirilmesi gerekmektedir. Ağır petrol kaynaklarının ortaya çıkarılması, iyileştirilmesi ve sahaların geliştirilmesi ilave maliyet gerektirmektedir. Enerji arz/talep dengeleri, petrol fiyatlarındaki değişim, yeni ve gelişmiş teknolojilerin ortaya çıkması ağır petrol sahalarının geliştirilmesi çalışmalarını etkilemektedir.

Ham petrolün üretilmesinde ve işlenmesinde önemli bir diğer faktör de akmaya karşı direnç olarak tanımlanan viskozitedir. Düşük viskoziteli petrollerin üretimi, taşınması işlenmesi daha kolay ve ekonomik olduğundan dünya petrol ticaretinde bu tür petroller tercih edilmektedir.

Petrol, içerdiği kükürt miktarı açısından da sınıflandırılır. Bu konuda belirlenmiş kesin sınırlar yoktur. Bununla birlikte, genelde kükürt yüzdesinin %0,5'in altında olması durumunda, petrol kükürtsüz (sweet) kabul edilir.(Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik ÖİK Raporu, 2001 ,s.29)

4. PETROL TİCARETİ VE ULAŞTIRMASI

4.1. Dünya Ham Petrol Üretim ve Tüketimi

Dünya enerji tüketiminin karbon türü fosil kaynaklara dayalı yapısına rağmen, arz imkanlarının çokluğundan dolayı sıkıntı çekilmemektedir. Ancak, enerji kaynakları ülkeler ve bölgeler arasında eşit bir dağılıma sahip değildir. Sanayi devriminden bu yana dünyada enerji kaynaklarına sahip olabilmek için kıyasıya bir yarış başlamış, bu yarış bir çok savaşa da sebep olmuştur. Zira, üretebilmek için gerekli olan temel girdilerin başında enerji gelmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler bu güçlerini uluslararası politikada da kullanmış ve dönem dönem dünya çapında krizlere neden olmuşlardır.

Ekonomik ve sosyal kalkınma için temel girdilerden olan enerjinin tüketimi, artan nüfus, şehirleşme, sanayileşme ve teknolojinin yaygınlaşmasına paralel olarak sürekli artış göstermektedir.1900 yılında dünya nüfusu 1,6 milyar, birincil enerji tüketimi 1.000 milyon ton petrol eşdeğeri (Mtep) iken, 1997 yılında dünya nüfusu 3,8 kat artışla 6 milyara, birincil enerji tüketimi ise 8,7 kat artışla 8.639 Mtep düzeyine çıkmıştır.

2000 yılında 8.752 Mtep olan dünya enerji tüketiminin yüzde 40'ı petrolden oluşmaktadır. Yeni bulunan enerji kaynakları ve doğal gaz kullanımının yaygınlaşmasına rağmen, 2020 yılında petrolün mevcut payını koruyarak %38 seviyesinde kalması beklenmektedir. Ancak, burada unutulmaması gereken bir nokta da, 1970 yılında dünya enerji tüketiminde petrolün payı % 50'lere yaklaşırken, doğal gazın payının % 20'nin altında kaldığı hususudur.

2020 yılına kadar petrol tüketiminin ortalama yıllık % 1,9 oranında artarak, günlük 73 milyon varilden, 113 milyon varile yükselmesi beklenmektedir. Söz konusu dönemde sanayileşmiş ülkelerin toplam enerji tüketimi içindeki payında yaklaşık 11 puanlık bir gerileme beklenirken, gelişmekte olan ülkelerin payı % 19,8'den, % 28,4'e yükselecektir.

1999 verileriyle dünya petrol üretiminin yaklaşık % 41'i petrol rezervlerinin % 78'ine sahip olan OPEC üyesi ülkeler tarafından üretilirken, tüketimin % 30'u Kuzey Amerika, % 22'si Avrupa ülkeleri ve % 27'si Asya-Pasifik ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Tablo 4.1'de başlıca ülkelerin ham petrol üretim ve tüketim miktarları verilmiştir.

Tablo. 4.1 Dünya Ham Petrol Üretim ve Tüketim Miktarları (BP Statistical Review of World Energy, 2001.)

DÜNYA HAM PETROL ÜRETİMİ (1000 Varil/gün)			**Değ.**	**Pay (%)**	**DÜNYA HAM PETROL TÜKETİMİ (1000 Varil/gün)**			**Değ.**	**Pay (%)**
	1999	**2000**	**(%)**	**2000**		**1999**	**2000**	**(%)**	**2000**
S. ARABİSTAN	8.550	9.145	7,0	12,3	**ABD**	18.635	18.745	0,6	25,4
ABD	7.730	7.745	0,2	10,4	**JAPONYA**	5.620	5.525	-1,7	7,5
RUSYA FED.	6.180	6.535	5,7	8,8	**ÇİN**	4.415	4.840	9,6	6,5
İRAN	3.550	3.570	0,6	4,8	**ALMANYA**	2.825	2.760	-2,3	3,7
MEKSİKA	3.345	3.450	3,1	4,6	**RUSYA FED.**	2.535	2.475	-2,4	3,3
NORVEÇ	3.205	3.365	5,0	4,5	**GÜNEY KORE**	2.160	2.200	1,9	3,0
ÇİN	3.215	3.245	0,9	4,4	**FRANSA**	2.045	2.010	-1,7	2,7
VENEZUELA	3.175	3.235	1,9	4,3	**HİNDİSTAN**	2.015	2.070	2,7	2,8
İNGİLTERE	2.885	2.660	-7,8	3,6	**İTALYA**	1.980	1.945	-1,8	2,6
KANADA	2.605	2.710	4,0	3,6	**BREZİLYA**	1.805	1.825	1,1	2,5
IRAK	2.580	2.625	1,7	3,5	**KANADA**	1.795	1.775	-1,1	2,4
BAE	2.325	2.515	8,2	3,4	**MEKSİKA**	1.765	1.840	4,2	2,5
NİJERYA	2.030	2.105	3,7	2,8	**İNGİLTERE**	1.720	1.675	-2,6	2,3
KUVEYT	2.025	2.150	6,2	2,9	**İSPANYA**	1.425	1.455	2,1	2,0
ENDONEZYA	1.405	1.430	1,8	1,9	**S. ARABİSTAN**	1.305	1.335	2,3	1,8
LİBYA	1.425	1.475	3,5	2,0	**İRAN**	1.210	1.170	-3,3	1,6
CEZAYİR	1.510	1.580	4,6	2,1	**ENDONEZYA**	980	1065	8,7	1,4
BREZİLYA	1115	1.255	12,6	1,7	**HOLLANDA**	880	900	2,3	1,2
UMMAN	910	960	5,5	1,3	**AVUSTRALYA**	840	870	3,6	1,2
ARJANTİN	850	820	-3,5	1,1	**TAYVAN**	820	815	-0,6	1,1
					TAYLAND	735	715	-2,7	1,0
					TÜRKİYE	640	690	7,8	0,9
Liste Toplamı	60.615	62.575	3,2	84,0	**Liste Toplamı**	58.150	58.700	0,9	79,4
DÜNYA TOP.	**71.850**	**74.510**	**3,7**	**100**	**DÜNYA TOP.**	**73.315**	**73.905**	**0,8**	**100**
OPEC	29.295	30.825	5,2	41,4	**OECD**	46.300	46.335	0,1	62,7
OECD	21.095	21.545	2,1	28,9	**AB(15)**	13.450	13.305	-1,1	18,0

4.2. Dünya Petrol Fiyatlarındaki Gelişmeler

Ekonominin en temel kuralı olan fiyatların arz ve talep tarafından belirlenmesi petrol için de geçerlidir. Talebin arzdan fazla olduğu yıllarda petrol fiyatları artışa geçmektedir. Aynı zamanda, genel eğilim olarak, enerji tüketiminin azaldığı yaz aylarında petrol stokları artmakta, kış aylarında ise erimektedir.

Ancak, 1997 yılında güneydoğu Asya ülkelerinin krize girmesi ve 1997-98 kışının tüm dünya genelinde sıcak geçmesi nedeniyle bu dönemde petrole olan talep beklenen düzeyde artmamıştır. Diğer taraftan, Birleşmiş Milletler kararı doğrultusunda Irak 1996 yılı sonlarından itibaren gıda karşılığı petrol ihracına başlamış ve Irak dışında başka kaynaklardan da ilave petrol arzı gerçekleşmiş, 1997 yılının kış aylarında dahi petrol stokları artış göstermiştir. Sonuçta 1998 yılında petrol fiyatları 10 dolar/varil'in altına inmiştir. Şekil 4.1'de Ocak 1998 ile Nisan 2002 tarihleri arasındaki ham petrol varil fiyatları verilmiştir.

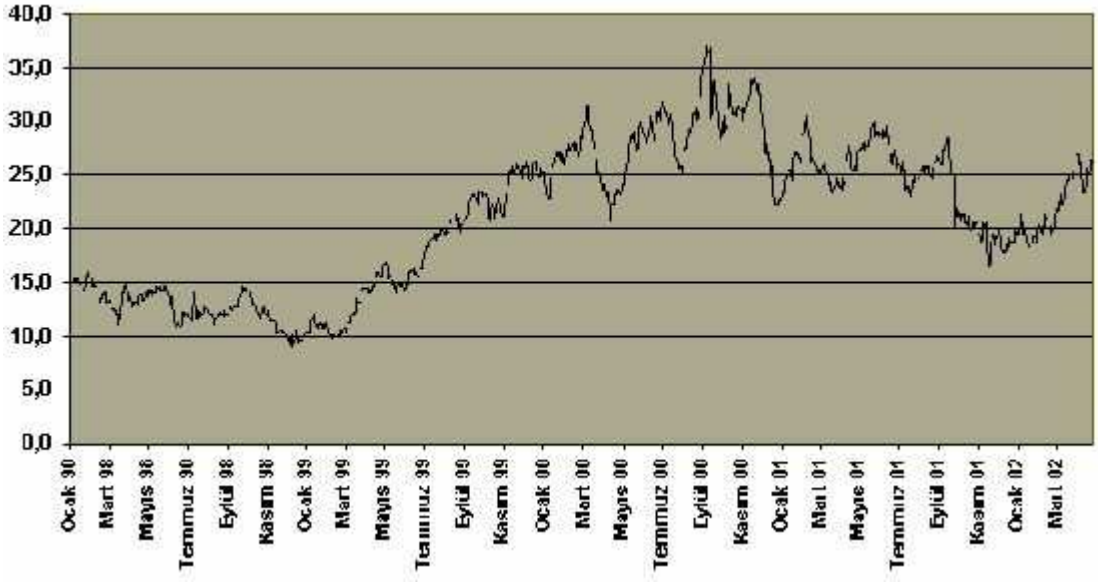

Şekil 4.1 Brent Türü Ham Petrol Varil Fiyatı (ABD $) (BP Statistical Review of World Energy, 2001

1999 yılı Mart ayında OPEC'in üçüncü kez üretim kısıtlaması kararı alması ve üyelerle birlikte Norveç ve Meksika gibi OPEC üyesi olmayan petrol üreticisi

ülkelerin de bu karara büyük oranda katılması neticesinde Aralık 1998 tarihinde varili 9,33 dolar olan Brent türü petrol Ocak 2000 tarihinde 25 dolara yükselmiştir.

1999 yılında global kriz artık sona ermiş ve dünya ekonomisi %3,4 büyüme göstermiştir. 1998 yıl ortalaması 13,11 dolar/varil olan Brent türü ham petrolün fiyatı talepteki canlanmayla birlikte 1999 yılında 18,25 dolara yükselmiştir.

Dünya petrol stoklarının uzun yıllar ortalamasının oldukça altına inmesi nedeniyle ham petrol fiyatlarındaki tırmanış 2000 yılında da devam etmiştir. Batı Teksas petrolü Eylül 2000 tarihinde 37 doların üzerine çıkmış, ABD Başkanının stratejik petrol rezervlerinden 30 milyon varil petrol kullanılmasına izin vermesi ile fiyatlar 3 dolar gerilemiştir.

2001 yılında global durgunluk neticesinde pek fazla yükseliş gösteremeyen ham petrol fiyatları genelde 22-28 dolar arasında dalgalanmıştır. 11 Eylül olayları neticesinde global durgunluğun büyüyeceği ve bir müddet daha süreceği yorumları üzerine petrol fiyatlarında hızlı bir düşüş yaşanmış, 20 doların altındaki fiyatlar 2002 yılının ilk aylarına kadar sürmüştür. Daha sonra Irak'a müdahale ihtimalinin belirmesi ve İsrail'in Filistin'de uyguladığı şiddet politikalarının dozunun artması üzerine petrol fiyatları yeniden artış kaydetmeye başlamıştır.

4.3. Petrol Ticareti

Enerji piyasaları 2001 yılındaki yüksek petrol fiyatlarından, global ekonomik yavaşlamadan, 2001'in üçüncü çeyreğindeki 11 eylül terörist saldırılarından zayıflayarak etkilenmiştir.

Bölgesel olarak 1999-2020 arasında gelişmekte olan Asya, Orta ve Güney Amerikanın enerji talebinin 2 kattan daha fazla artması beklenmektedir. Bu iki bölgenin enerji talep artışının yıllık %4 artması beklenmektedir.(IEA 2002).

Tablo 4.2'de 2000 yılında petrol ihraç ve ithal eden ülkelerin net alım ve satımları ile 2020 yılındaki tahmini ticaret hacimleri verilmiştir.

Tablo 4.2 2000 Yılı Dünya Petrol Ticareti ve 2020 Yılı Tahmini (milyon varil/gün) (2000 Energy Information Administration (EIA), Energy Markets and Contingency Information Division. 2020: EIA, Office of Integrated Analysis and Forecasting, IEO2002 WORLD Model run IEO2002.B20 (2002).

İHRAÇ EDEN BÖLGELER		İTHAL EDEN BÖLGELER							
		SANAYİLEŞMİŞ				SANAYİLEŞMEMİŞ			
		Kuzey Amerika	Batı Avrupa	Asya	Toplam	Pasifik	Çin	Diğer	Toplam
		2000							
OPEC	Basra Körfezi	2,6	3,2	4,1	**9,9**	2,7	0,7	1,5	**4,9**
	Kuzey Amerika	0,3	2,0	0,0	**2,3**	0,0	0,0	0,1	**0,1**
	Batı Afrika	0,9	0,5	0,0	**1,4**	0,1	0,0	0,1	**0,2**
	Güney Amerika	1,6	0,2	0,0	**1,8**	0,1	0,0	0,8	**0,9**
	Asya	0,1	0,0	0,3	**0,4**	0,2	0,0	0,0	**0,2**
	Toplam	**5,4**	**5,9**	**4,5**	**15,8**	**3,2**	**0,7**	**2,5**	**6,4**
OPEC-DIŞI	Kuzey denizi	0,6	4,7	0,0	**5,3**	0,0	0,0	0,0	**0,0**
	Karaibler	1,8	0,2	0,0	**2,1**	0,3	0,0	2,2	**2,5**
	BDT	0,0	1,6	0,0	**1,7**	0,2	0,0	0,1	**0,3**
	Diğer	2,9	1,3	0,9	**5,1**	1,9	0,4	1,1	**3,4**
	Toplam	**5,3**	**7,8**	**1,0**	**14,1**	**2,4**	**0,4**	**3,4**	**6,2**
	Toplam İthalat	**10,7**	**13,7**	**5,4**	**29,9**	**5,6**	**1,1**	**5,9**	**12,5**
		2020							
OPEC	Basra Körfezi	4,9	3,5	5,0	**13,4**	8,7	7,1	4,3	**20,1**
	Kuzey Amerika	0,5	2,3	0,0	**2,7**	0,1	0,0	0,4	**0,6**
	Batı Afrika	0,9	0,9	0,2	**2,0**	0,1	0,0	0,9	**1,0**
	Güney Amerika	3,3	0,3	0,1	**3,7**	0,1	0,0	1,4	**1,5**
	Asya	0,1	0,0	0,1	**0,2**	0,2	0,1	0,0	**0,3**
	Toplam	**9,7**	**6,9**	**5,5**	**22,0**	**9,3**	**7,2**	**7,0**	**23,4**
OPEC-DIŞI	Kuzey denizi	0,5	3,9	0,0	**4,4**	0,1	0,0	0,0	**0,1**
	Karaibler	3,4	0,4	0,1	**3,9**	0,2	0,0	1,5	**1,6**
	BDT	0,4	3,1	0,5	**4,0**	1,4	0,1	0,2	**1,7**
	Diğer	4,2	1,3	0,4	**5,9**	2,2	0,3	1,2	**3,7**
	Toplam	**8,4**	**8,8**	**1,0**	**18,2**	**3,9**	**0,4**	**2,9**	**7,2**
	Toplam İthalat	**18,2**	**15,6**	**6,5**	**40,3**	**13,1**	**7,6**	**9,9**	**30,6**

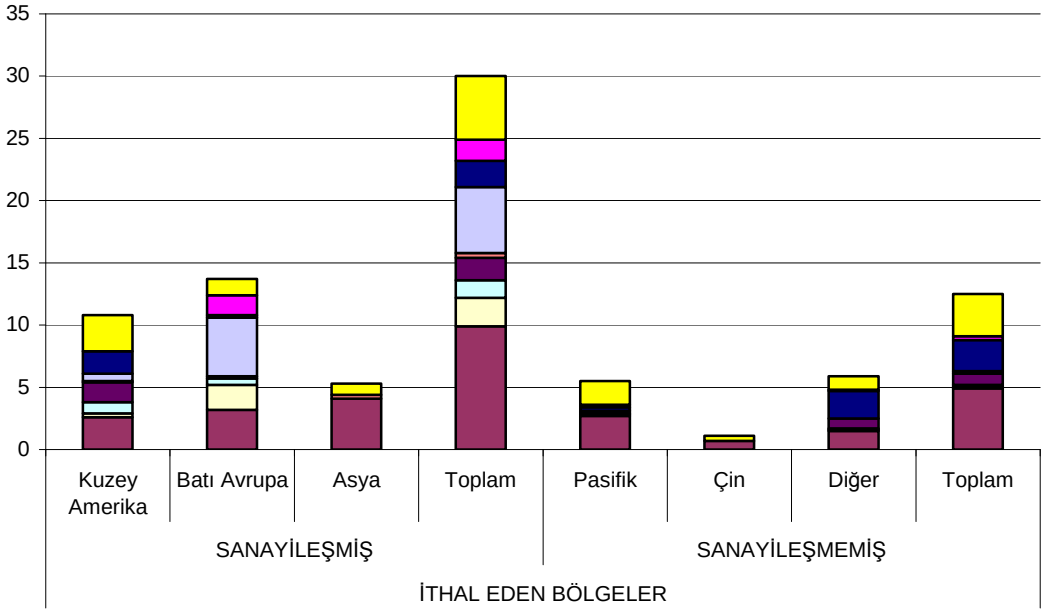

Şekil 4.2(a) 2000 Yılı Petrol Ticareti

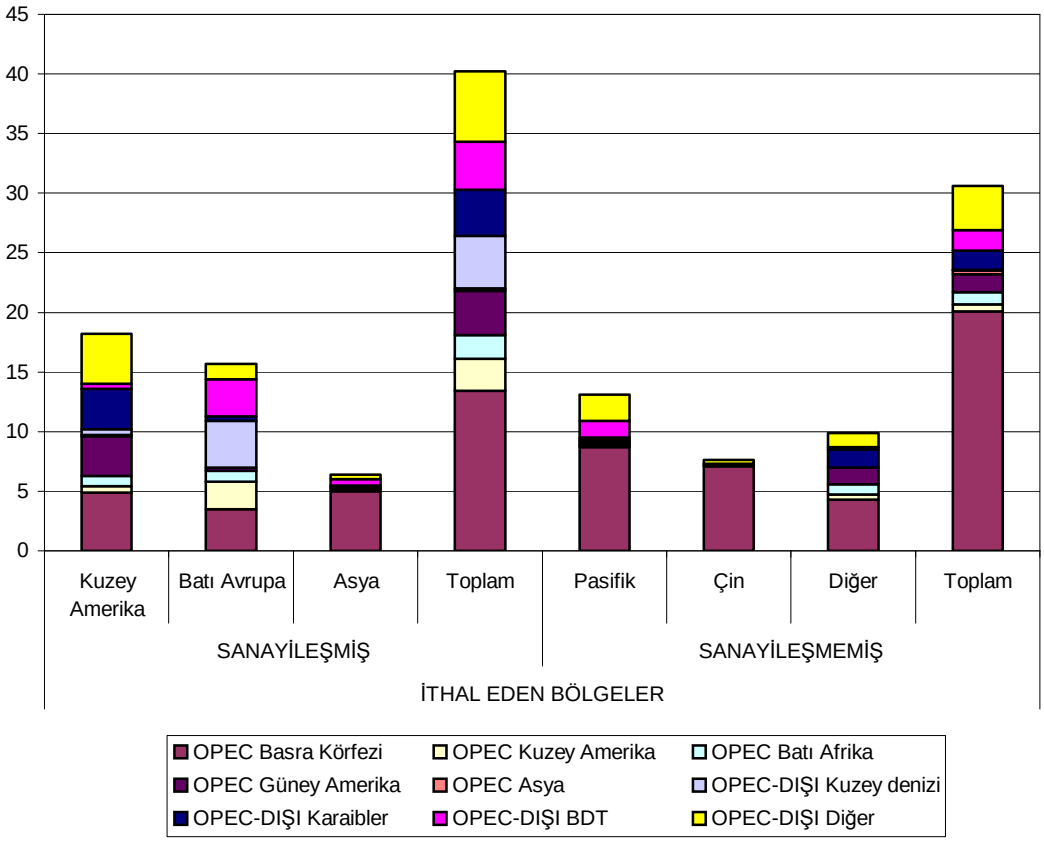

Şekil 4.2(b) 2020 Yılı Petrol Ticareti (Tahmini) (2000) (Energy Information Administration (EIA), Energy Markets and Contingency Information Division. 2020: EIA, Office of Integrated Analysis and Forecasting, IEO2002 WORLD Model run IEO2002.B20 (2002).

Sanayileşmiş ülkelerin enerji talebi %1.3, BDT'nin ise %1.8 ile 1999-2020 arasında artması beklenmektedir.gelecekte opec'in bu enerji talebini karşılamada esas olacağı, buna karşın OPEC dışı üreticilerin ise özellikle hazar bölgesi Latin Amerika ve batı Afrika'daki petrol arama ve üretimleriyle OPEC'e rakip olmaya devam edeceği beklenmektedir. Atlantik derin sularının, Afrika ve Latin Amerika'nın gelecekteki ana petrol kaynağı olacağı değerlendirilmektedir.(IEA 2002)

4.4. Petrol Akışı

Petrol üretiminin yapıldığı ana bölgeler, petrol tüketiminin yapıldığı bölgeler değildir. Petrol arzın talepten daha fazla olduğu ihraç bölgelerinden, talebin arzdan daha fazla olduğu ithal bölgelerine taşınmalıdır. Petrole sahip olup olmama dengesinin sonucu olarak petrol ülkelerden ülkelere, bölgelerden bölgelere taşınır.Bu akışı belirleyen etkenler; ekonomiler, ihtiyaçlar, petrol arz ve talebindeki geçici dengesizliklerdir.

4.4.1 Bölgesel İthalatçı ve İhracatçılar

Dünyanın üç en büyük tüketim bölgesi ve ithalatçısı, Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya-Pasifik'tir. Diğer bütün bölgeler petrol ihracatçısıdır.

Ortadoğu geçmiş yıllarda diğer bölgelerdeki büyük üretim artışlarına rağmen hala dünyanın en fazla petrol ihraç eden bölgesidir. Ortadoğu petrolüne olan global bağımlılık bölgenin jeo politik önemini kolayca anlaşılabilir yapmaktadır.

İthalatçı bölgeler arsında çok az değişiklik vardır. 1997-1998 Asya ekonomik krizi ve Asya- Pasifik'teki hızlı ekonomik büyüme petrol ithalini iki katından daha fazla olan büyüme spot piyasada petrolü 1 numara yapmıştır. Bütün bunlara rağmen ABD net ve brüt petrol ithalinde en büyüklerden biridir. Fakat buna rağmen Kuzey Amerikanın ithalatta üçüncü sırada yer almasının nedeni Meksika ve Kanada'nın ABD'nin en büyük 3 ithalatçısından ikisi olması ve bunun bölgesel hesaplarda bu ülkelerinde yer almasıdır. Bu durum Kuzey Amerikanın ithal bağımlılığını, Asya

Pasifik bölgesinin 1997 deki maksimum ithalatının yarısı olmasına rağmen , %30 un daha altına indirememiştir. (http://www.eia.doe.gov/pub/oil_gas/petroleum/analysis_puplication/oil_market.basics/trade_text.html)

4.4.2 Petrolün Kıtalararası Ticari Ulaşım Yolları

Petrol uluslararası alanda en fazla ticareti yapılan maddedir. Ticareti ölçerken bir malın ne kadar taşındığını, değerini ve onu taşıyacak kapasiteyle ölçüldüğü bir gerçektir. Bütün ölçümler değişik sebeplerle önemlidir. Hacim pazarların doyuma ulaşıp ulaşmadığı ve gerekli akışı toplayacak alt yapıya sahip olup olmadığı hakkında fikir verir. Değer, devletlerin ve ekonomistlerin uluslararası ticaret modellerini oluşturmalarına, ticaretteki dengeyi ve ödeme dengelerini kurmalarına yardımcı olur. Taşıma kapasitesi, hangi rotalarda ne kadar tanker gerektiğinin bulunmasını sağlar. Ulaştırma ve stok faaliyetleri petrolde kritik bir rol oynar. Bunlar ithalatçı ve ihracatçı arasında fiziksel bir hattı tam olarak oluşturmaz, bu yüzden üretici ve rafineri, rafineri ve pazarlayıcı, pazarlayıcı ve tüketici arasındaki ulaştırma faaliyetlerinin maliyeti, petrol ticaretinin global paternini belirlemede birincil faktördür.

Genellikle, ham petrol ve petrol ürünleri üreticiye en yüksek değeri ödeyen pazara ulaşır. Petrol öncelikle en yakın pazara satılır, çünkü en yakın pazar en düşük ulaştırma maliyetleri nedeniyle üreticiye en yüksek getiriyi sağlar. Eğer bu pazar doyuma ulaşırsa, petrol diğer yakın pazara doğru hareket eder ve bu böylelikle devam eder.

Kuzey Denizi ile Kuzey ve Batı Afrika ham petrollerinin hemen hemen tamamı, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya doğru hareket eder ki bu rota genellikle kabaca 20 gündür. Buna karşılık, Batı Afrika ham petrolünün daha sonraki en yakın pazarı olan Asya'ya mesafesi Singapur için 30 günün üzerinde, Japonya için ise 40 günün üzerindedir. Bu yüzden Asya hemen hemen bütün petrol ihtiyacını en yakın üretici olan Ortadoğu'dan sağlar ki bu 20-30 günlük bir deniz yoludur.

Petrol akış rotalarındaki bir değişimin gemi endüstrisi üzerinde büyük ve kritik bir önemi vardır. Örnek olarak, 1957 deki Süveyş krizi nedeniyle tankerler rotalarını

değiştirmek zorunda kalmışlar ve daha uzun rota olan Afrika'nın güney ucunu yani Ümit burnunu dolaşmak zorunda kalmışlardır. Bu sebeple artan ulaştırma maliyetlerini düşürmek için VLCCs(Very Large Crude Carriers)'ların gelişimine ihtiyaç duyulmuştur. 1990'lardaki kısa mesafe rotalara dönüş de kritik olmuştur. Atlantik Havzasındaki kısa mesafe ithalatın artması ve Ortadoğu ihracatının ise uzun mesafe olan ABD yerine daha kısa olan Asya'ya yönelmesi dünya ortalama seyir mesafesini düşürmüştür. Bu düşüş Irak petrollerinin yeniden ihracatıyla ivme kazanmıştır. Tanker sahiplerinin gelecekte artmasını bekledikleri tanker pazarının önceki yıllarda gelişen Asya kriziyle daha da düşmesine neden olmuştur. (http://www.eia.doe.gov/pub/oil_gas/petroleum/analysis_puplication/oil_market.basics/trade_text.html)

4.4.3. Kalite ve Endüstri Yapısı

Pratikte ticaret akışı öncelikle en yakın pazarı takip etmez. "Rafineri konfigürasyonu, talep edilen ürünün uyumu, ürün kalite özelikleri" ki bu üçü ürün kalitesi içinde değerlendirilir ve ilave olarak politikacıların kararları pazarı etkilerler.

Farklı pazarlar farklı kalitede petrol talep ederler. Örneğin düşük kükürtlü petrol ABD de daha değerlidir. Afrika petrollerindeki kükürt oranı Asya petrollerine oranla daha yüksektir. Bu şekilde petrole değer biçilmesi, artan ulaştırma dezavantajları yenmektedir. İşte bu sebepler ABD'nin daha yakın olan batı Afrika'dan neden petrol almayarak Asya'dan petrol aldığının da sebebidir. Politikacıların petrol ithal ve ihracatında belirledikleri vergi oranı da petrol rotaları üzerinde etkilidir.

Bütün bunlara ek olarak alıcı ve satıcılara kısıtlamalar getirilebilmektedir. ABD Libya ve İran petrollerinin ithalini yasaklamıştır. Meksika tek pazara bağımlı kalmamak için yaptığı petrol üretiminin en fazla % 50 sini ABD'ye satmaktadır. Suudi Arabistan milli güvenlik konuları nedeniyle en az net getiri almasına rağmen petrol ihracatının büyük kısmını ABD'ye yapmaktadır: Suudi Arabistan 1999 da ABD'nin en büyük petrol ithalatçısı olmuştur.

4.4.4. Ham Petrol Ürünleri

Dünya petrol ticaretini ham petrol belirler. Risk ağırlıklı ekonomiler genellikle rafinerileri üreticiden çok tüketiciye yakın olmasını tercih ederler. Bu yakınlık politikası büyük gemiler için büyük avantaj sağlar. Özellikle bölgesel olarak sürekli değişim gösteren petrol ürünleri talebini rahatlıkla karşılayabilirler. Bu politika aynı zamanda devletlerin ana rafineri faaliyetlerini ithalata kısıtlamalar getirerek korumasını da sağlar.

Kısmi olarak petrol pazarına girerek gelişmekte olan limitli sayıdaki petrol rafineri merkezleri bu kurala uymazlar. Bu ihracat yapan rafineri merkezleri; Singapur, Karayipler, ve Ortadoğu olarak uluslararası ihracat yapmaktadırlar. Fakat bunlar istisnadır. Avrupa'da sürücülerin 1990'lardan itibaren büyük bir çoğunlukla dizel araçları tercih etmeleri nedeniyle Avrupa ABD'ye benzin ihracatı yapmaktadır.

4.4.5. Tankerler ve Boru Hatları

Bölgeler arası petrol ticaretinde iki tip taşıma yöntemi vardır: tankerler ve boru hatları. Tankerler kıtalararası petrol ulaşımını sağlarlarken, düşük maliyetli, hızlı, verimli, ve son derece esnektirler. Boru hatları ise petrolün kıta içi ulaşımında bir seçenektir.(http://www.eia.doe.gov/pub/oil_gas/petroleum/analysis_puplication/oil_market.basics/trade_text.html).

Bütün ticaret rotaları için farklı büyüklüklerde tankerler kullanılır. Her rota için genellikle o rota için en ekonomik olan bir tanker tipi vardır. Seyir mesafesine liman tahdit ve hacmine göre en etkin olanı seçilmiştir. Çeşitli büyüklükte petrol tankerleri geliştirilmiştir. Bu tankerlere verilen isimler ve net taşıma kapasiteleri Tablo 4.3'de verilmiştir. Ortadoğu'dan ihraç edilen petrol (büyük hacim ve uzun mesafe) ana olarak her seferinde 2 milyon varil petrol taşıyabilen VLCCs'larla taşınır. Bu tip tankerlerin limanlara yanaşamamalarında denizde daha küçük tankerlere petrolü boşaltırlar. Karayipler ve Güney Amerika petrollerini ABD'ye taşımak ve limanlara direkt olarak girebilmesi için daha küçük tipte tankerler kullanılır. Bu gemi

büyüklüklerindeki farklardan dolayı bazen uzun mesafe kısa mesafeden varil bazındaki taşıma maliyetleri olarak daha ucuza gelir.

Tablo 4.3 Ham Petrol Tankerleri (**http://www.eia.doe.gov/pub/oil_gas/petroleum/analysis_puplication/oil_market.basics/trade_text.html**)

HAM PETROL TANKER İSMİ	Minimum Kapasitesi(DWT)*	Maksimum Kapasitesi(DWT)*
ULTRA LARGE CRUDE CARRİERS (ULCCs)	320.000	--------
VERY LARGE CRUDE CARRİERS (VLCCs)	200.000	320.000
SUEZMAX	120.000	200.000
AFRAMAX	75.000	120.000
PANAMAX	55.000	70.000

*DWT: Deadweight Tonnage(Net Taşıma Kapasitesi Ton)

Boru hatları açık denizlere açılamayan petrolün ve tanker trafiğinin kesildiği, sıkıştığı yerlerde taşınmasında kritik bir rol oynar. Kıtalararası petrol taşıyan tek boru hattı Rus petrollerini Avrupa'ya taşıyan boru hattıdır. Uluslararası pazarlara ulaşamayan Hazar petrollerinin de boru hattıyla taşınması gereklidir. Fakat ticari ve politik tartışmalar, birden çok sınırdan geçmesi ve politik saldırıların boru hatları üzerinde olumsuz etkileri vardır.

Boru hatları bölge içi ticarete katılmışlardır. Kıta içi ulaşımda birincil tercih boru hatlarıdır. Çünkü diğer taşıma araçlarından; demiryolları ve karayollarından büyük ölçüde ucuzdur. Anakara Avrupa'da nispeten daha kısa mesafeler olmasına rağmen boru hatları en önemli petrol taşıma modelidir.

4.5. Dünya Stratejik Deniz Geçiş Yolları

Günlük olarak 30 milyon varilden fazla petrolün transit olarak geçiş yaptığı deniz yolları ve boru hatları vardır. Bu geçiş noktaları kapanma potansiyelleri dolayısıyla darboğaz olarak isimlendirilmişlerdir. Bu geçiş yollarından herhangi

birinin kapanmasının dünya petrol fiyatları üzerinde belirgin bir etkisi olabilecek niteliktedir.

4.5.1. Bab el-Mandab

Bab el-Mandab, Djibouti, Eritrea, Yemen sınırları içinde, Kızıldeniz ile Aden Körfezini Arap Denizine bağlamaktadır. Günlük geçiş yapan petrol miktarı 3,2-3,3 milyon varildir. Buradan geçiş yapan petrolün ulaştığı bölgeler Avrupa, A.B.D. ve Asya'dır.

Bab el-Mandab'ın kapanması, Basra körfezinden gelen tankerlerin Süveyş Kanalına ve Sumed Boru hattı kompleksine ulaşamaması, ve rotasını daha uzun olan Afrika'nın güney ucundaki Ümit Burnuna çevirmesini gerektirir. Bu da büyük bir maliyete ve zaman kaybına neden olur ve boş tanker kapasitesini düşürür. Aralık 1995'teki Yemen ile Eritrea, Bab el-Mandab'ın kuzeyindeki büyük Hanish adasında çatışmışlardır. Bab el-Mandab'ın kuzeyindeki tanker trafiği Suudi Arabistan'ı paralel olarak doğudan batıya günlük kapasitesi 4,8 milyon varil olan boru hattı kullanılarak bypass edilmiştir. Güney trafiği tamamen kapanmıştır. Kısaca Bab el-Mandab'ın kapanması, Kızıldeniz'deki sınırlı ticaretin dışında, yüksüz tankerlerin Süveyş Kanalını kullanmalarını engelleyecektir. (http://www.eia.doe.gov/caps/choke.html)

4.5.2. İstanbul Boğazı

17 mil uzunluğundaki İstanbul boğazı Asya ve Avrupa'yı birbirinden ayırır ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlar. 2000 yılı rakamlarıyla günlük geçiş yapan petrol miktarı 1,6 milyon varildir. Petrolün ulaştığı bölgeler Batı ve Güney Avrupa'dır.

En dar noktası sadece yarım mil olan İstanbul Boğazı dünyanın en yoğun ve seyri en zor su yoludur. Hazar bölgesinden çıkan petrol Karadeniz'i batı ekseninde kat ederek ve Türk boğazlarından geçerek Akdeniz'e ve dünya pazarlarına ulaşır. Karadeniz'de Baltık Denizi boyunca uzanan limanlarla, eski Sovyetler Birliğinin birincil petrol dışsatım rotaları oluşmuş ve Karadeniz Rusya'nın en geniş petrol dışsatım alanı olmuştur. 1991 de Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra boğazlardan geçen petrol miktarı artmakta ve Türk Boğazlarının bu yoğun tanker

trafiği büyük sorun teşkil etmektedir. Türkiye her geçen gün yoğunlaşan tanker trafiğinin seyir güvenliği ve çevresel olarak büyük sorunlar getireceğini dile getirmektedir. Temmuz 2000'de Uluslararası Enerji Konseyinin belirttiğine göre, boğazlardan geçen petrol günlük 2.3 milyon varili bulacaktır, fakat boğazlar günlük maksimum 1,8 milyon varili kaldırabilecek kapasitededir. (http://www.eia.doe.gov/caps/choke.html)

4.5.3 Panama Kanalı ve Trans-Panama Boru Hattı

Pasifik Okyanusuyla, Karayip Denizini ve Atlantik Okyanusunu birleştiren Panama Kanalından günlük geçiş yapan petrol miktarı 0,5 milyon varildir.

Panama kanalı, Pasifik okyanusundaki Panama şehriyle karayip denizindeki Colon arasında, yaklaşık olarak 50 mil uzunluğundadır. 2000 mali yılındaki rakamlara göre, kanalda taşınan petrol ve petrol ürünleri tahıldan sonra tonaj olarak ikinci en büyük malı oluşturmuş ve toplam kanal taşımacılığının %14'ünü oluşturmuştur. Taşınan petrolün %70'i Atlantik'ten Pasifik'e güneye giderek, petrol ürünleri olarak güneye giden trafiği belirginleştirmiştir.

Panama kanalından geçebilen en büyük gemiler panamax olarak bilinen bu tip ve ölçüdeki gemilerdir. Uzun dönemli programa göre, 8 millik dar Gaillard kesimini genişleterek panamax türü gemilerin çift yönlü trafiğine açmaktır. (http://www.eia.doe.gov/caps/choke.html)

Eğer kanaldan geçiş durdurulursa, 860 bin varil/gün kapasiteli trans-panama boru hattı çift yönlü olarak petrol taşımak üzere tekrar açılabilir. Bu boru hattı Kanal bölgesinin dışında, Kosta Rika sınırında ve Pasifik'teki Charco Azul limanından çıkıp Karayip'teki Bocas del Toro'daki Chiriqui Grande limanına ulaşmaktadır. Karayip'teki üreticiler bu hattı tersine çevirerek Atlantik'ten Pasifik'e gitmesini ve bu sayede batı sahillerinde ve Pasifik'teki piyasalarla üretimlerini artıracaklarını söylemektedirler.

4.5.4. Rus Petrol ve Doğalgaz İhraç Boru Hatları/Limanları

Rus petrol ve doğalgazı Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'dan geçen boru hatlarıyla Avrupa'ya taşınır. Ana petrol ihraç limanları Novorossik (Rusya), Ventspills (Lituanya), Odesa (Ukrayna) ve Tuapse (Rusya)'dır. Ana petrol boru hattı kapasitesi 2001 rakamlarıyla günlük 1.2 milyon varildir. Ana doğalgaz boru hatlarının kapasitesi ise; Brotherhood, Progress her biri 1 trilyon kübik feet (tcf), Northern Lights (0,8 tcf), Volga/Ural-Vyborg, Finlandiya (0,1tcf)'tir. Mavi Akım (Karadeniz'den Türkiye'ye) ise 0,56 tcf'tir. (http://www.eia.doe.gov/caps/choke.html)

Petrol ve doğalgazın ihraç edildiği bölgeler ise Doğu Avrupa, Hollanda, İtalya, Almanya, Fransa, ve diğer Batı Avrupa ülkeleridir.

Rusya Avrupa'nın ana petrol ve gaz ihracatçılarından biridir. Bütün boru hatları ve limanları en üst kapasitelerine yakın seviyede çalışmaktadır. Bunlardan herhangi birinin devre dışı kalması Avrupa'yı sıkıntıya sokabilecektir.

4.5.5. Hürmüz Boğazı

Basra körfezini, Umman Körfezi ve Arap Denizine bağlayan Hürmüz Boğazından günlük geçen petrol miktarı, 2000 rakamlarıyla 15,5 milyon varildir. Buradan geçen petrolün ulaştığı bölgeler; Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'dır. (http://www.eia.doe.gov/caps/choke.html)

Dünyanın en önemli petrol geçiş darboğazı olan Hürmüz Boğazı, 2 mil genişliğinde olmak üzere giren ve çıkan tanker trafiği için kanallar ve 2 mil genişliğinde de bir tampon bölge vardır. Hürmüz boğazının kapanması halinde, daha uzun alternatif rota gerekecek ve buda artan ulaşım maliyetlerine sebep olacaktır. Alternatif rota olarak 5 milyon varil/gün kapasiteli doğu-batı boru hattı ve Suudi Arabistan'dan Kızıldeniz'e giden Abqaic-Yanbu sıvı doğalgaz hattı mevcuttur.

4.5.6. Malayca Boğazı

Hint Okyanusunu, Güney Çin Denizi ve Pasifik Okyanusu'na bağlayan Singapur'daki Malayca Boğazından geçen günlük petrol miktarı 1999 rakamlarıyla 10.3 milyon varildir. Buradan geçen petrolün ulaştığı bölgeler; Japonya, Güney Kore, Çin ve diğer Pasifik'e kıyısı olan ülkelerdir.

Hint ve Pasifik okyanuslarını birbirine bağlayan Malayca Boğazı dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip üç ülkeye olan en kısa deniz yoludur ve bu yüzden Asya'nın kilit darboğazı sayılır. Bu Boğazın en dar yeri olan Singapur Boğazı'ndaki Philips Kanalı'nın en dar yeri sadece 1.5 mildir. Çarpışma, karaya oturma ve petrol sızıntısı potansiyeli çok yüksek olması nedeniyle doğal bir şişe boynu oluşturur. Eğer boğaz kapanırsa dünya tanker sayısının yaklaşık yarısı daha uzak bir rotadan geçmek zorunda kalacak, ve böylelikle daha fazla tankere ihtiyaç duyulacaktır. Dünyadaki fazla olan kuru ve sıvı yük gemi kapasiteleri yetersiz kalacak ve bu nedenle bütün dünyada taşıma ücretleri bir anda artabilecektir. Yılda 50,000 den fazla gemi bu boğazdan geçmektedir. Çin'in Orta Doğu'dan aldığı petrol miktarının her geçen yıl artmasıyla, Malayca Boğazı'nın stratejik önemi de gelecek yıllarda artacaktır. (http://www.eia.doe.gov/caps/choke.html)

4.5.7. Süveyş Kanalı ve Sumed Boru Hattı

Kızıldeniz'i ve Süveyş kanalını Akdeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı ve Sumed Boru hattından 2000 yılı rakamlarıyla günlük geçen petrol miktarı 3.0-3.1 milyon varildir. Sumed Boru hattı bu toplamın 2.2 milyon varil/günlük kısmını taşır ki bu yaklaşık tamamı, Suudi Arabistan'dan kuzeye giden petroldür. Süveyş Kanaldan 2000 yılında yaklaşık 820,000 varil/gün petrol taşınmıştır. Güneye giden ticaretin yaklaşık 180,000 varil/günlük kısmı yaklaşık %90'ı rafine edilmiş petrol ürünleridir. Kuzeye giden petrol 640,000 varil/gündür ki bunun %60lık kısmını oluşturan ham petroldür. 2001 yılında aylık ortalama 238 petrol tankeri geçiş yapmış ve toplam geçişin %20 sini oluşturarak kanalın kapasitesini belirgin bir biçimde aşağı çekmiştir. Kanaldan VLCCs(Very Large Crude Cariers) ve ULCCs(Ultra Large Crude Cariers) geçememektedir. Mısır Hükümeti kanalı ileriki yıllarda genişleterek ve

derinleştirerek kanaldan VLCCs ve ULCCs tipi tankerlerin geçişini sağlamayı ve bu sayede kanalın kapasitesini 3.1 milyon varil/güne çıkarmayı hedeflemektedir.

Kanaldan geçen petrolün ulaştığı bölgeler esas olarak Avrupa ve buna ek olarak Amerika Birleşik Devletleridir.

Kanalın ve/veya Boru hattının kapanması tankerleri Afrika'nın güney ucunu dolaşmaya zorlayacak ve böylelikle ulaşım zamanı artacak ve buda tanker kapasitesini sıkıntıya sokacaktır. (http://www.eia.doe.gov/caps/choke.html)

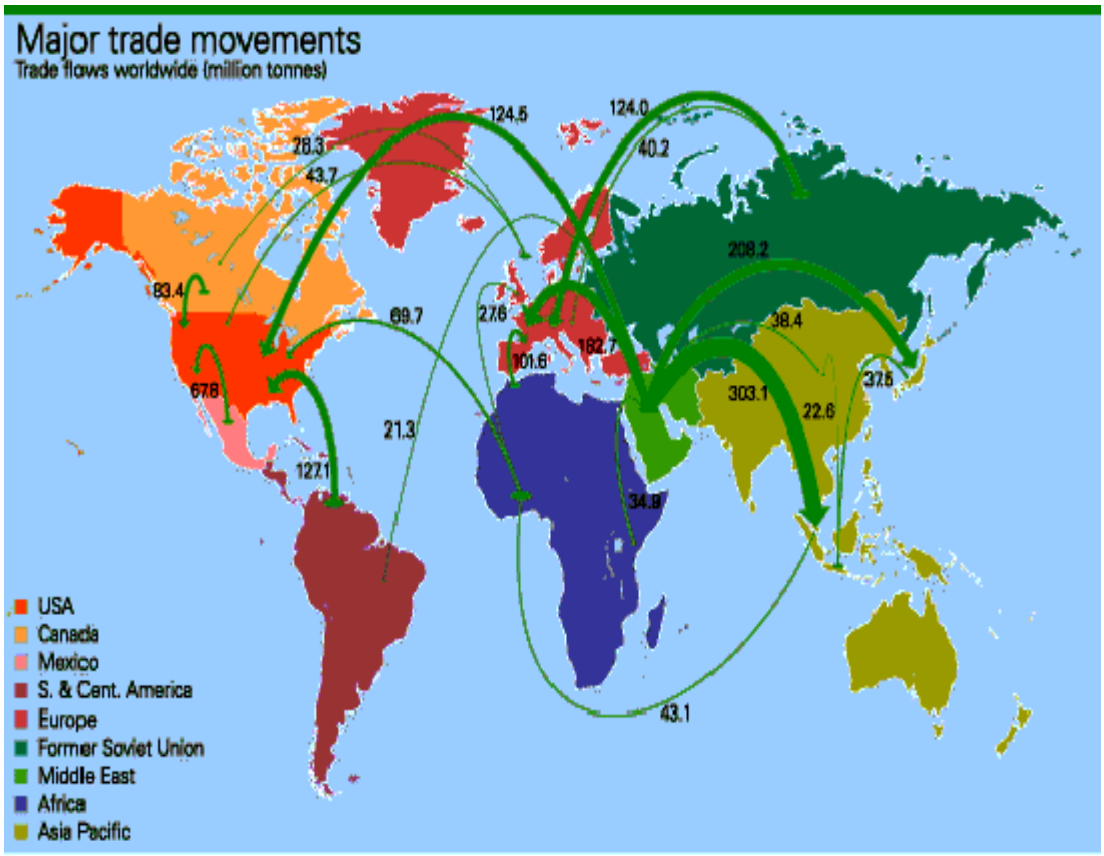

Şekil 4.3 Dünya Ham Petrol Akışı 2000 (milyon ton)
(http://www.eia.doe.gov/oiaf/aeo/images/figure_22.gif)

5. AVRASYA VE ORTADOĞU EKSENİNDE PETROL VE TÜRKİYE

5.1. Ham Petrol ve Doğal Gazın Türkiye'de Bulunuş Şekilleri

Ülkemizin tektonik evrimine bağımlı olarak, çok kıvrımlı ve kırıklı, engebeli, karmaşık bir jeolojik yapıya sahip olması, Türkiye'deki petrol ve doğal gaz arama çalışmalarını oldukça zorlaştırmakta ve de arama yatırımlarını arttırmaktadır.

Türkiye'de başlıca petrol ve doğal gaz arama alanları; Güneydoğu Anadolu, Trakya, Karadeniz, İç Basenler, Toros, Adana ve Doğu Anadolu basenleri olmakla birlikte en önemlileri güneydoğu ve Trakya basenleridir.

1933 yılından bugüne kadar yapılan petrol arama çalışmaları sonucunda, Güneydoğu Anadolu Baseni'nde, kaynak kayaların tipi, yaşı ve olgunlaşmasına göre farklı özelliklerde hidrokarbon çeşitlerinin varlığı saptanmıştır. Platform alanının kuzey kısımlarıyla, binik yapı alanında hafif petrol (25-40 API) ve gaz bulunurken, platform alanının güneyinde ağır petrol (10-18 API) ve asfaltit bulunmaktadır.(Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik ÖİK Raporu, 2001, s.55) Petrolle birlikte değişen oranlarda sülfür, karbondioksit ve nitrojen gazları da bulunur. Bu bölgenin jeolojik tarihçesine bağlı olarak yapılar çok karmaşık ve küçük boyuttadır. Bu da, bölgede daha fazla jeoloji, jeofizik ve sondaj çalışmalarının yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Trakya'da hidrokarbon, kaynak kayanın tipi ve olgunlaşmasına bağlı olarak genelde gaz fazında ve sınırlı miktarda petrol fazında bulunur.

Adana baseninde Bulgurdağ'da sınırlı petrol üretimi vardır. Diğer basenlerde ise yapılan arama çalışmalarında yer yer petrol ve gaz emareleri gözlenmesine rağmen ekonomik hidrokarbon bulunamamış, denizlerimizde yapılan oldukça kısıtlı arama

çalışmaları sonucunda ise açılan kuyularda petrol ve gaz emarelerine rastlanmasına karşın, sadece Kuzey Marmara sahasında ekonomik gaz keşfi olmuştur.

5.1.1. Türkiye'de Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri

1998 yılı sonu itibariyle Türkiye'deki ham petrol rezervleri Tablo 5.1'de, doğalgaz rezervleri ise Tablo 5.2'de verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi, 1998 sonu itibariyle kalan üretilebilir rezerv 43.685.181 ton olup, bu rezervin % 71'i TPAO, % 21'i Perenco şirketlerinindir.

Tablo 5.1 Türkiye'deki Ham Petrol Rezervleri (Petrol İşleri Genel Müdürlüğü Dergisi (No-43), 1998)

ŞİRKETLER	REZERVUARDAKİ PETROL (BİN VARİL)	ÜRETİLEBİLİR PETROL (BİN VARİL)
T.P.A.O	4.632.182	583.960
N.V.TURKSE PERENCO	1.264.480	337.715
DİĞER	762.174	130.807
TOPLAM	6.658.836	1.052.482

Türkiye'de yıllık petrol üretimi 1998 yılı itibariyle yıllık tüketimin ancak %12'sini karşılayabilmektedir. Üretimin tüketimi karşılama oranı, Türkiye'nin birincil petrol ve enerji ihtiyacı artırdığından dolayı yıllar itibariyle düşmekte, Türkiye'deki petrol ve doğalgaz rezervleri dünya rezervleri ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin petrol ve doğalgaz üretimi bakımından çok fakir olduğu görülmektedir.

Tablo 5.2 Türkiye'deki Doğal Gaz Rezervleri (Petrol İşleri Genel Müdürlüğü Dergisi (No-43), 1998)

ŞİRKETLER	REZERVUARDAKİ GAZ (BİN M^3)	ÜRETİLEBİLİR GAZ (BİN M^3)
T.P.A.O	15.100.820	9.968.802
N.V.TURKSE PERENCO	1.808.175	1.248.205
POLMAK SONDAJ A.Ş.	189.723	126.179
THRACE BASİN+HUFCO TURKEY	1431.000	1.073.000
TOPLAM	18.529.718	12.416.186

5.1.2. Arama Faaliyetleri

Ülkemizde petrol arama amacıyla açılan ilk derin kuyu, 20 Mayıs 1933 tarihinde 2189 sayılı yasa ile kurulan "Petrol Arama ve İşletme İdaresi" tarafından 13.10.1934-15.06.1936 tarihleri arasında delinen ve 1351 metre derinlikte kuru olarak bitirilen Baspirin-1 arama kuyusudur. İlk ticari petrol keşfi Raman sahasında Raman-1 kuyusunda, 20 Nisan 1940 tarihinde 1048 metrede yapılmıştır.(Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik ÖİK Raporu, 2001, s.56)

7 Mart 1954 tarihinde 6326 sayılı petrol yasası çıkartılarak yerli ve yabancı özel şirketlerinde petrol arama ve üretim çalışmalarına olanak sağlanmıştır. Türkiye 'de 1954 yılından 1992 yılı sonuna kadar 19 u yerli, 129 'u yabancı toplam 148 petrol şirketi vardır. Toplam 2520 aramada sadece 46 adet işletme ruhsatı alarak faaliyette bulunmuşlardır. 1992 yılının sonuna kadar yapılan çalışmalar sonucunda 2644 kuyuda

5.160.269 m sondaj yapılmıştır.” (2000’li Yıllarda Madencilik Stratejisi Geliştirme Vakfı Dergisi, Mayıs 2001) Bu arama faaliyetlerinin perde arkasından baktığımızda ise Shell firmasında 20 yıl genel müdürlük yapan Antony ROBİNSON’un demecinde “Bütün Amerikan petrol şirketleri bilir ki yapılan araştırmalar Türkiye’nin bir petrol denizi üzerinde olduğunu gösteriyor. Çekilen uydu fotoğraflarıyla tespit edilmekte bilhassa 5000 m’den sonra yoğun petrol yatakları olduğu saptanmıştır”. 1980 yılında yabancılarla yapılan petrol anlaşmalarında 5000 metreye kadar inilmesi planlanan aramalarda 1000-1200 m civarlarında, petrol yok mührü vurulup kapanmış kuyularda, daha sonra yapılan aramalar sonucu bulunan petrol, geçmişteki arama faaliyetlerinin geçerliliğini göstermemektedir.
(http://www.btp.org.tr/index.php/temelgörüsler/madenlerimiz.htm)

5.2. Türkiye’nin Enerji İhtiyacı ve Geleceği

Türkiye birincil enerji kaynakları bakımından büyük oranda dışa bağımlı bir ülkedir. Aynı zamanda petrol üretimi son derece düşük bir düzeydedir. Bu durum ekonomik kalkınmada ciddi bir dezavantaj oluşturmaktadır. Diğer birincil enerji kaynaklarından olan doğalgaz açısından da durum pek farklı değildir. 2000 yılında toplam birincil enerji üretimi 31.062 Mtep olan Türkiye’nin enerji tüketimi 91.030 Mtep olmuştur. Türkiye bu birincil enerji ihtiyacını ise Tablo 5.3’de olduğu gibi Ortadoğu ve BDT ülkelerinden petrol ve doğalgaz ihraç ederek karşılamıştır. Tablo 5.4’deki yerli birincil enerji üretim hedeflerine bakıldığında ise enerji açığının giderek büyüyeceği ve bu açığın ise petrol ve doğalgaz ithaliyle kapatabileceği anlaşılmaktadır.

2000 yılında birincil enerji ihtiyacı bakımından % 65 oranında dışa bağımlı olan Türkiye’nin, 2025 yılında bu bağımlılığının artarak %75’e çıkması beklenmektedir.

Tablo 5.3 Türkiye'nin Ham Petrol İthalatı (Ton) (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik ÖİK Raporu, 2001, s.88)

ÜLKELER	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Irak			225.759	197.266	3.613.294	3.108.456
İran	5.268.526	5.499.011	5.484.020	5.031.588	4.155.345	4.470.708
Libya	891.414	2.465.661	2.723.122	2.767.475	3.509.446	3.276.235
Suudi Arabistan	11.832.128	9.868.786	9.429.789	9.585.343	5.476.156	5.441.236
Rusya	1.139.556	236.021	1.398.963	721.135	521.415	862.901
Suriye	336.308	383.280	1.624.288	1.632.421	2.815.552	2.206.996
Cezayir		110.786	1.572.280	1.653.366	1.187.709	1.018.827
Mısır		14.927	856.309	1.327.320	2.057.755	2.280.178
Birleşik Arap Emirlikleri	2.301.499	2.616.402	196.247			
Kazakistan		3.258				992.474
Toplam	21.769.431	21.198.132	23.510.777	22.915.914	23.336.672	23.735.420

Tablo 5.4 Türkiye'de Yerli Birincil Enerji Üretim Hedefleri (Mtep) (Atılgan, 2000, s.44)

ENERJI TÜRÜ	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Kömür	16.151	19.066	28.226	28.580	36.601	40.752
Petrol–D.Gaz	3.408	2.127	1.314	877	628	330
Hidrolik	3.763	5.422	7.344	8.526	8.919	9.301
Nükleer	0	0	3.657	9.143	18.286	29.200
Jeo termal	432	1.380	3.760	4.860	4.860	5.400
Güneş	287	716	1.458	2.514	3.882	5.564
Rüzgar	58	260	629	995	1.519	2.167
Deniz-Dalga	0	0	10	25	125	175
Biomas	6.963	7.057	7.158	7.268	7.381	7.479
TOPLAM	**31.062**	**36.028**	**53.556**	**62.788**	**82.201**	**100.368**
Enerji-İhtiyacı	**91.030**	**124.748**	**175.074**	**233.296**	**317.353**	**407.106**
Enerji-Açığı	**59.968**	**88.720**	**121.518**	**170.508**	**235.152**	**306.738**

5.3. Türkiye'nin Ham Petrol ve Doğalgaz İthal Ettiği Ülkeler

Türkiye'nin 1993-1998 yılları arasında yaptığı ham petrol ithalat miktarları Tablo 5.3'de verilmiştir. Burada görülebileceği gibi İran, Türkiye'nin komşuları arasında, ham petrol ithalatında ortalama % 20'lik bir oranla en yüksek paya sahiptir.

Irak'ın Kuveyt'i istilası ve sonrasında konulan ambargo nedeni ile 1990 yılından itibaren Irak'tan yapılan ham petrol ithalatı durmuştur. Ancak, 1995 yılından itibaren ambargonun kısmen kaldırılmasıyla ithalat yeniden başlamış ve yıllık ithalatın 1997'de %15'i, 1998'de %13'ü Irak'tan yapılmıştır. Türkiye'nin ham petrol ithalatının büyük bir bölümü OPEC üyesi ülkelerden yapılmaktadır.

1988-1998 yılları arasında doğal gaz ithalatının büyük bir kısmı Rusya (BDT)'dan yapılmıştır. 6.547 milyon m^3 ile Türkiye'nin 1998'deki toplam doğalgaz ithalatı olan 9.894 milyon m^3'ün %66'sını karşılamıştır. (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik ÖİK Raporu, 2001, s.87) 1994 yılından itibaren de Cezayir'den alınan sıvılaştırılmış doğalgaz ise toplamdaki %28'lik oranla doğal gaz ithalatında önemli bir yer tutmaktadır. Rusya, toplam ham petrol ithalatı içinde % 1-6 arasında değişen küçük bir paya sahip olmasına karşın, doğalgaz ithalatının büyük bir kısmını karşılamaktadır.

5.4. Petrolün Etkisi ile Petro Kimya Sanayisinin Gelişimi

Petrolsüz hayat düşünülemediği gibi petrolün kullanım alanındaki çeşitliliği kimya sanayisinde petrolün etkisiyle genişleyip gelecekte Türkiye açısından çok önemli bir güç haline geleceği kuşkusuzdur. Giydiğimiz ayakkabıda, kullandığımız kalemde, giydiğimiz elbisede vb.. tüm konularda kimya sanayisi Türkiye açısından aşağıda belirtilen hususlar dahilinde büyük önem arz etmektedir. Türkiye'deki gerek tüketim gerekse sanayi alanlarındaki gelişme ile petro-kimya sanayisinde iç talebin artacağı açıktır. Buna göre kimya sanayisinin de artacak kapasitelerle iç talebin karşılanacağı gibi kapasite fazlalarının ihracatının da artması doğaldır. Bu itibarla petro-kimya sanayisinin dış ticaret açığı azalacak bu durumda dış Pazar analizleri ve seçiminin dikkatle

yapılması gerekecektir. Özetle isabetli ihracat politikalarının geliştirilmesi lüzumu daha fazla gündeme gelecektir.

5.4.1. Türk Petro Kimya Sanayisinin Gelecek Konumu

Türkiye'nin istikrarlı bir ekonomiye kavuşacağı varsayımı ile, Türk kimya sanayisinin büyümesinin sanayileşmenin ve gelişmenin bir gerçeği olarak düşünüldüğünde, petro kimya sanayisinin 2023 yılına kadar hedeflerinin saptanması gereği ortaya çıkar. Tahmini olarak 2023 yılından itibaren kimya sanayii bir büyüme trendine girecektir. Bu büyümenin boyutları Türkiye deki ekonomik ve siyasi iktidara göre oluşacak sanayileşmenin büyüme hızına bağlı olacaktır. Yıllık % 4-6 arasında seyredecek sanayi büyüme hızı karşısında petro kimya sanayisini % 5-6 lık bir büyüme ile gelişeceği ön görülürse 20 yıl içerisinde 20-25 milyar dolarlık bir üretime erişeceğini artan kapasitelerin iç pazar taleplerini karşılayabileceğini ve dış üretime erişeceğini, pazarlara yöneleceğini tahmin etmek mümkündür.

5.4.2. Petro Kimya Sanayisinin Büyüme Şartları

Birkaç başlık altında incelenen petro kimya sanayisi büyüme şartı "Sermaye ve yönetim" sorunu olarak birinci sırada yer almaktadır.

Sermaye ve yönetim sorunu : Kimya sanayisinin büyümesinin bir engeli enflasyondur. Sermaye yoğun bir sanayi olması itibari ile enflasyonlu ortamdaki yüksek kredi faizi yatırım olanaklarını yok edebilir. Oysa büyüme yeni yatırımlarla büyüyebilir. Türk petro kimya sanayisinin büyümesi de iki yolla olabilir.

1:Sermaye piyasasına açılmakla,

2: Yabancı sermaye ile,

Globalleşen dünya ticareti yönetim tarzlarının modernleşmesini gerektirir. Özelliklede ekip çalışmasına yönelir, bu yönden kimya sanayisi yabancı sermaye için son derece önem taşır. Çünkü bu yolla yeni teknoloji ve dış Pazar imkanları sağladığı gibi aynı zamanda önemli bir sermaye kaynağıdır. Yabancı sermaye, ortaklar yoluyla ve özelleştirme kanalıyla ülkemize gelecektir. Bu yolda petkim ve bor tesisleri gerekli teknolojik ve Pazar avantajlarını sağlayacaktır.

Çevre sorunları: Günümüzde çevre sorunları gündemin en ön sıralarını işgal etmektedir. Petro kimya sanayii de çevreyi en çok kirleten sanayi olarak gösterilmektedir. Petro kimya sanayisi 2003-2023 devresinde çevreyi koruma konusunda gerekli yatırımları yapmak zorundadır. Çevre yatırımlarına yatırılan paranın dönüşü yoktur. Ancak bu bir yaşam konusudur. Bu konuda devletin her türlü parasal desteği şarttır.Ayrıca Türk petro kimya sanayicilerinin enerjinin yoğun olduğu alt sektörlerde petrol fiyatlarının gelecek yıllardaki trendleri hakkında doğru tahminde bulunmaları önem kazanacaktır. Üretilen kimyasal ürünlerin insan sağlığı üzerindeki etkisinin yakın takibi gerekecektir. Bunun için çevre dostu ürünlerin üretim programlarına alınması konusu ciddiyetle ele alınmalıdır.

Rekabet gücü: Petro kimya sanayiisi rekabet gücünü yaptığı yeniliklerden almaktadır. Kimya sanayii müesseselerinin üretim programlarındaki ürünlerinin arasında ortalama ömrü 15 yılı geçenlerin sayısı pek azdır. Çeşitli sanayi dallarından gelen yenileşme hızı bu değişimi gerektirmekte ve bu yüzden petro kimya sanayii bu hızlı değişimin gerektirdiği teknik bilgiye ve araştırma gücüne sahip olmalıdır. Bu sebepten kimya sanayisi AR-GE ye önemli bir yer ayırmak zorundadır. Avrupa birliği ülkeleri cirolarının % 5'lik payını AR-GE ye ayırırken Türkiye de kimya sanayisinde bu rakam % 0,5-1 arasındadır. Kimya sanayii teknoloji üretmeli, bunun için bilgisi kuvvetli, yaratıcı ve araştırmacı eleman yetiştirmelidir. Bu konuda kimya eğitimi orta ve yüksek öğretimde çağın gereklerine uydurulmalı, üniversite ile iş birliği daha çok işlerlik kazanmalıdır.

Kobi sorunu: Kimya sanayisinde bine yakın KOBİ (Küçük ve Orta Boy İşletme) mevcut olmakla birlikte, Avrupa Birliğinde teşvik almaktadır. Ancak bunun için gerek KOBİ ler de, gerek teknoloji, gerekse yönetim modern kriterlere cevap vermelidir. KOBİ lerin birleşmeleri, teknik eğitime tabii tutulmaları ve çağdaş yönetime ulaşmaları sağlanmalıdır. Bu alanda da KOSGEB'e büyük görevler düşmektedir.KOBİ sorununun sadece finansmanla hallolması düşünülmemelidir.

Yatırımların planlanması: Petro kimya, madenlerin işlenmesi (altın dahil) trona (Beypazarı tabii soda) konularının yanında kimyasal yardımcı maddeleri değerlendirme aşamasına göre yatırımlara yönelmelidir.

Bürokrasi :Bürokratik engeller asgariye indirilmeli dış rakip ülkelerdeki uygulamalar geçerli olmalı ve petro kimya sanayii ile ilgili kararlar mesleki sanayi kuruluşlarına danışılarak hazırlanmalıdır.

Türkiye'nin gelişmekte olan sanayisini sağlam temellere dayandırmak zorundadır. Dünya bir değişim sürecini yaşıyor bu değişim özellikle yönetimde uzun vadeli stratejik planların öneminin yanında modern yönetim görüşlerini gerektiriyor. Yani ekonomiye uyma zorunluluğu giderek kendini gösteriyor. Ülkelerin kalkınmasında da doğal kaynak potansiyellerinin belirlenmesi ve çağdaş teknoloji ile bu kaynakların ülke yararına kullanılmasının önemini giderek arttırmaktadır.

5.5. Hazar Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

Uluslararası Enerji Ajansı'na göre Orta Asya ve Trans Kafkasya'nın ispatlanmış (ve üretilebilir) petrol rezervleri 15–40 milyar varil arasındadır. Olası rezervler ise, 70–150 milyar varildir. Bu rakamlar, ABD Ulusal Güvenlik (eski) Danışmanları'ndan Rosemarie Forsythe'ın çalışmasında, olası ve ispatlanmış petrol rezervleri toplamı olarak belirttiği 200 milyar varil rakamı ile, iyimser tahmin aralığında paralellik arz etmektedir. AIOC'nin ilk Başkanı Terrence (Terry) Adams ise, Azerbaycan ve Kazakistan'ın (Hazar civarındaki) ispatlanmış rezervler toplamını 27.5 milyar varil, olası

rezervler toplamını 40–60 milyar varil olarak belirtmektedir. Bir diğer kaynak olan U.S. Energy Administration Agency rezerv değerlendirmeleri ise Tablo 5.5'de yer almaktadır.

Bu verilere göre, mevcut yatırımların sürdürülmesi, kesintisiz ihraç olanaklarının sağlanması gibi varsayımların gerçekleşmesi halinde; Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan petrol üretimleri toplamının 2010 yılında 194 milyon tona, ihracatın ise 117 milyon tona ulaşması beklenmektedir.(Pamir, Avrupa'nın ve Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da Ortak İlgi Alanları" Uluslararası Sempozyumu, 14 Kasım 2000)

Tablo 5.5 Hazar Bölgesi Ülkeleri'nin İspatlanmış, Olası, Toplam Petrol ve Gaz rezervleri (U.S. Energy Information Administration, June 2000)

ÜLKELER	İspatlanmış Petrol Rezervleri (milyar varil)	Olası Petrol Rezervleri (milyar varil)	Toplam Petrol Rezervleri (milyar varil)	İspatlanmış Gaz Rezervleri (Trilyon ft^3)	Olası Gaz Rezervleri (Trilyon.ft^3)	Toplam Gaz Rezervleri (Trilyon ft^3)
AZERBAYCAN	3.6-12.5	27	31-40	11	35	46
İRAN (*)	0.1	12	12	0	11	11
KAZAKİSTAN	10-17.6	85	95-103	53-83	88	141-171
RUSYA(*)	0.3	5	5	-	-	-
TÜRKMENİSTAN	1.7	32	34	98-155	159	257-314
ÖZBEKİSTAN	0.3	1	1	74-88	35	109-123
TOPLAM	16-32.5	163	179-195	236-337	328	564-665

(*) İran ve Rusya'nın yalnız Hazar çevresindeki rezervleri dahildir.

Gaz üretimi açısından bakıldığında, söz konusu 4 ülkenin 2010 yılı üretimlerinin (iyimser senaryo) 201 milyar metreküp, ihraç potansiyellerinin ise 84 milyar metreküp olacağı tahmin edilmektedir. Kötümser senaryoda 2010 yılı ihraç değeri 71,6 milyar metreküptür. 2020 yılı için iyimser senaryoda 120 milyar m^3, kötümser senaryoda ise 115,9 milyar m^3 ihraç potansiyeli öngörülmektedir.(Pamir, 2000)

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, gerek Hazar Bölgesi petrolü ve gazının, başta Türkiye ve Avrupa pazarına ulaşmasının önünde önemli politik ve ekonomik engeller vardır.

5.6. Ortadoğu Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

Mekan tanımlanması bakımından Orta Asya, Batı Avrupa ve Doğu Afrika gibi objektif nitelikler taşımayan Ortadoğu Kavramı fiziki coğrafya olarak kendi içinde tutarlı ve kullanım itibariyle farklı bakış açıları için geçerli bir kriterler bütününe sahip değildir. Bu kavram, kültürel, siyasi, stratejik ve ekonomik çerçevelere göre değişen dönemsel ve bağlamsal özellikler taşımaktadır. Bu nedenledir ki, Ortadoğu'yu anlamlı bir bütünlük içinde tanımlaya bilmek için öncelikle jeokültürel, jeopolitik, jeoekonomik ve jeostrajik yaklaşım biçiminin belirlenmesi gerekmektedir.(Davutoğlu, 2001, s.129)

19. Yüzyılın ilk yarısında Ortadoğu bu bölgede hakimiyet kurmak isteyen Avrupalı güçlerin kimi zaman diplomatik, kimi zaman askeri saldırılara muhatap olmuştur. Bu yıllarda dünya hakimiyeti hırsıyla harekete geçen her lider gibi Napolyon da, Haushofer'in Hitler'e yol göstermek için bir asır sonra ortaya koyduğu jeopolitik tezi destekleyen tarihi bir hadise olarak, Hint yolunu kontrol altına almak amacıyla Mısır üzerinden saldırıya geçmiş, fakat güçlü bir direnişle karşılaşarak Akka kalesi önlerinden geri dönmek zorunda kalmıştır.

Sanayi Devriminin tamamlanması ile birlikte bölge, artık sadece ulaşım yollarının kavşak noktası değil,aynı zamanda sanayi hammaddesi için vazgeçilmez bir kaynak ve üretim fazlası için muazzam bir tüketim potansiyeline sahip geniş bir Pazar olarak yeni bir jeo-ekonomik anlam ifade etmeye başlamıştır. Bu yeni jeo-ekonomik anlam, bölge üzerinde süren rekabetin niteliğini, çapını ve yönünü değiştirmiştir.(Davutoğlu, 2001, s.133)

Ortadoğu'nun Soğuk Savaşın kendine has şartlarınca belirlenen bu temel özellikleri seksenli yıllardan başlayarak değişmeye başlamış ve Soğuk Savaş sonrası dönemde hemen hemen tümüyle dönüşerek yeni nitelikler kazanmıştır. İdeoloji nitelikli jeokültürel kutuplaşma yerini bölge tanımlamasının doğuşuna yol açmış olan din ve medeniyet eksenli bir kutuplaşmaya terk etmeye başlamıştır. Batı teorisyenleri ve siyaset yapımcılarınca benimsenen ve özellikle İran Devriminden sonra başlayan, Körfez

Savaşına kadar ivme kazanarak devam ettikten sonra , Medeniyetler Çatışması tezi ile zirveye oluşan yaklaşım biçimi bölgenin stratejik sonuçlar da doğuran bir din ve kültür kutuplaşmasına zemin teşkil ettiği varsayımını öne çıkartmıştır. (Davutoğlu, 2001, s.135)

Kara ve deniz bağlantıları açısından bölgenin en avantajlı coğrafyalarından birine sahip olan Türkiye bu meselede de artan bir stratejik önem kazanmıştır. Bugün bölgenin önemli siyasi gelişmelerinde Kafkas petrol havzası, Güneydoğu su havzası ve Musul / Körfez petrol havzası arasındaki iç bağımlılık ilişkisinin önemli bir payı vardır. Gerek doğu-batı, gerekse kuzey-güney geçiş ve aktarım yollarının merkezinde yer alan Türkiye bu konumun gerektirdiği avantajları sağlam ve uzun vadeli bir stratejik planlama ile değerlendirme meselesi ile karşı karşıyadır.(Davutoğlu, 2001, s.139)

Türkiye'nin Ortadoğu politikası bu yeni konjonktür çerçevesinde ciddi bir revizyondan geçirilmek zorundadır. Bu asrın ilk çeyreğinde Ortadoğu bölgesinin en stratejik kuşaklarını kaybeden, ikinci ve üçüncü çeyrekte bölge ile genelde bir yabancılaşma süreci yaşayan, dördüncü çeyrekte ise tekrar yöneldiği bölgede inişli çıkışlı ilişkiler zinciri geliştiren Türküye bölge ile olan ilişkilerini yeniden ve köklü bir şekilde değerlendirmek zorundadır. Özellikle AB ile yaşanan ve üyelik sürecini gittikçe imkansızlaştıran gerilimli ilişkiler ağı Ortadoğu'ya yönelik kapsamlı bir bölgesel stratejinin geliştirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Aynı anda hem Avrupa'dan hem de Ortadoğu'dan kopan bir Türkiye'nin bölge ve kıta ölçekli politikalarda başarılı olabilmesi mümkün değildir.(Davutoğlu, 2001, s.142)

Türkiye'nin, Kürt ve Ortadoğu konusunda açık ve tarihi perspektifi olan bir stratejisi yoktur. Bugün Türkiye'ye dün olduğu gibi yine Sevr dayatılmaktadır. Bu oyunlar karşısında Türkiye'nin stratejisi kronik stratejisizliktir. Türkiye bu bölgede kurulan oyunların değil, kendi kurduğu oyunların aktörü olmalıdır. Türkiye özellikle dost cephede yer alan ABD ile ilişkilerinde ustaca tarihin ve coğrafyanın sağladığı jeopolitik ve jeo stratejik konumları iyi değerlendirerek oynamalıdır.(Aksu, ABD Türkiye ilişkileri, 2002)

Ancak Ortadoğu'da ABD ve İsrail'in uyguladığı politikalar, bölgedeki tüm ülkeleri istikrarsızlığa sürüklemiştir. Bu bölgede, ABD ve İsrail'e karşı olan düşmanlıkların giderek yoğunlaştığı görülmektedir. ABD ise İsrail'in kendisini Ortadoğu bataklığına sürüklediğini görmesine rağmen, bölgedeki hem petrol çıkarı, hem de ABD'deki kuvvetli ve yönetimde çok etkili Yahudi lobisinin, İsrail'e karşı sorumluluğu yüzünden bir şey yapamamaktadır. (Aksu, ABD Türkiye ilişkileri, 2002)

Orta Doğu'da ABD için bütün mesele petroldür. Burada yer alan sadece 8 Körfez ülkesi, dünya petrol rezervlerinin % 65'ine sahiptir. Rezerv büyüklüğü sırasıyla ilk Suudi Arabistan'dır. 257 milyar 504 milyon varil ile dünya rezervinin % 26.7'sine sahip. Irak ise, 100 milyar varil ile dünya rezervinin % 10.5'ini elinde bulundurmaktadır. Diğerleri, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Iran, Katar, Umman ve Bahreyn'dir. Ortadoğu'daki esas sorun petroldür. Bu enerji kaynağını ilk ele geçiren İngiltere'dir. Bu kaynağı ele geçirme kavgası Osmanlı'yı tasfiyeye götürmüştür. İngilizler ele geçirdikleri bu petrol bölgelerini çok keyfi bir tarzda yapay devletçikler seklinde, hegemonyaları altında bölmüşlerdir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin boşluklarından yararlanarak, ABD devreye girmiş, 1967 yılından sonra da İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle, ABD bu bölgede, Rusya'nın karşısında tek Batılı Süper Güç olarak ortaya çıkmıştır. (Aksu, ABD Türkiye ilişkileri, 2002)

ABD ile rekabet içerisinde olan Japonya'da petrolde dışa bağımlılık % 99.69, Almanya'da % 94.49'dur. ABD'nin kendisininki ise % 53.36'dir. Ancak ABD'nin de dışa bağımlılığı giderek artmakta, 2010 yılında % 70'leri geçeceği tahmin edilmektedir.

Türkiye'nin Ortadoğu'da yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı güçlü bir konuma gelmesi diğer devletler tarafından istenmemektedir. Türkiye'nin bölgesinde üstün bir güce kavuşması, hem bölge ülkelerini hem de bölgeyi kontrol eden ABD, ABD'nin ileri karakolu durumunda olan İsrail'i ve Ortadoğu petrollerinden pay almak isteyen diğer devletleri rahatsız edecektir. Çünkü, güçlü ülkelerin enerji kaynaklarına mutlak bağımlılığı ve bu kaynakların Müslüman ve Türk bölgelerinde oluşları, Türkiye'nin de

hemen yakın çevresindeki bu ülkelerde etkili olabileceği düşüncesi, Türkiye'yi ister istemez rakip konumuna getirmektedir. (Aksu, ABD Türkiye ilişkileri, 2002)

5.7. Enerji Terminali Türkiye

Gelişmenin vazgeçilmez unsuru enerjinin, küreselleşen dünyada üretim kaynaklarından talep merkezlerine ulaştırılmasında boru hatları en güvenli ve en verimli yollardır. Yaklaşık olarak dünya petrol rezervinin % 70'ine ve dünya doğal gaz rezervinin % 40'ına sahip olan Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri ile Avrupa arasında coğrafi köprü olan Türkiye'den geçen ve geçecek boru hatları, uluslararası önem taşımaktadır. Halen doğal gaz boru hattı ile doğal gaz ithal olunan Rusya Federasyonu kaynakları da göz önüne alınırsa, yukarıdaki yüzdeler doğal gazda % 73, petrolde % 72 olmaktadır. Bu önem Türkiye'yi enerji köprüsü durumuna getirmeye gerekli ve yeterli neden olup, Türkiye'ye çıkar sağlayıcı bu gelişme ulusal politika konumundadır.

Tarih boyunca Asya ve Avrupa arasında stratejik köprü oluşturan ve İpek Yolu'nun son terminali olan Türkiye, bu özelliğini korumakta ve enerji ile yeniden güçlendirmektedir. Stratejik geçiş ülkesi olan Türkiye, aynı zamanda büyük bir enerji pazarı olmaya adaydır. Dolayısıyla, petrol ve doğal gaz ithalatında kaynak çeşitliliği, arz güvenliği ve arz sürekliliği açısından bölge ülkeleri ile çeşitli ve büyük enerji taşıma projeleri geliştirilmesi geleceği için çok önemlidir.

Coğrafi konum, siyasi istikrar, yükselen tüketim düzeyi ve işletme güvencesi gibi faktörler, özellikle Ortadoğu, Orta Asya ve Kuzey Afrika'da üretilen doğal gazın taşınması, depolanması, kullanımı ve Avrupa'ya ihracı açısından Türkiye'yi en güvenilir ve en uygun çekim merkezi haline getirmiştir. Ancak, Ortadoğu ve Hazar Havzası ülkeleri açısından da uzun süreli bir barış ortamının sağlanması, ekonomik ve siyasi istikrarın temini giderek artan bir ihtiyaç durumuna gelmiştir.(Tüsiad Enerji Raporu, 2002)

Petrol ve doğal gaz kaynakları açısından fakir ve dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye'nin üç tarafı bu enerji kaynakları açısından zengin ve ihracatçı ülkelerle çevriliridir. Diğer taraftan, batısı dünyanın sayılı petrol, doğal gaz alıcısı (ithalatçısı) Avrupalı ülkelerle çevrili olan ve sahip olduğu boğazları, dünyanın dört bir yanına açılan limanlarıyla doğal bir enerji köprüsü olan Türkiye, enerjinin ekonomik ve güvenli bir şekilde tüketiciye ulaştırılması için bütün üstünlüklere sahip tek ülkedir.

Türkistan, Kafkasya, Rusya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerindeki petrol ve doğal gazın batıya, kuzeye ve güneye taşınmasında takip edilecek en kısa ve en ekonomik yol Türkiye'den geçmektedir.

Türkiye üretici ülkelerle tüketici ülkelerin tam ortasında bulunan doğal bir enerji köprüsü konumundadır. Çağımızın en önemli enerji kaynakları üzerine yapılan hesap ve mücadelelerde, göz ardı edilmesi mümkün değildir. Bu konuda yazılan ve/veya yazılacak her senaryoda Türkiye mutlaka etkin bir role sahip olacaktır.

Yapılan değerlendirmelerde, Avrupa'nın petrol ve doğal gaz üretimi her yıl azalırken ithalatı hızla artmakta ve Avrasya kaynaklı enerjiye bağımlılığı büyümektedir. Diğer taraftan, dünyanın sayılı petrol ve doğal gaz ithalatçısı olan Japonya'nın Körfez petrollerine aşırı bağımlılığını azaltma arzusu ve bu kaynağı ve ulaşım yollarını kontrol eden ABD'ye karşı olan tutumu, Avrasya petrol ve doğal gazının boru hatlarıyla uzak doğuya taşınmasını gündeme getirmiştir. Benzer kaygılarla Avrupa'da bu bölgenin petrol ve doğal gazına talip olmaktadır.

5.7.1. İstanbul Boğazı'nın Petrol Ticaretindeki Stratejik Önemi

İstanbul Boğazı, dünyanın en dar su yollarından biridir (min. 700m). Boğaza giren bir geminin tam 12 kez yön değiştirmesi gerekir. Tehlikeli kayalıklar, güçlü ters akıntılar, girdaplar; sis, rüzgar ve yağışın bir arada oluşturduğu zorlu ve değişken hava koşulları; akıntılarla hızlanan gemilerin karşı yönden gelen bir diğeriyle çarpışma tehlikesi; yüksek gerilim hatlarının gemi radarlarında yarattığı etkiler, Boğaz geçişini

olağanüstü güçleştirmektedir. Zorunlu tutulamadıkları için gemilerin yalnızca %38'i kılavuz almaktadır. 25 yıl önce Boğazdan en fazla 40 bin tonluk gemiler geçerken, bugün ise bu rakam 300 bin tondur. Montreaux Anlaşması'nın imzalandığı 1938'de İstanbul Boğazı'ndan 4500 gemi geçmiştir; 2000 yılında ise yaklaşık 50 bindir. 1983 - 1994 arasında Boğaz'da 164 kaza olmuştur.1994'ten itibaren alınan bazı önlemlerle kazalar azaldıysa da gemi sayısını ikiye katlayacak Hazar Petrollerinin eklenmesiyle kaza riski artacaktır.

Küresel stratejik dengeler açısından büyük öneme sahip Çanakkale ve İstanbul boğazları küresel ticaret ve hammadde akışı, jeoekonomik aktarım hatları, kıtalararası etkileşim bölgeleri, küresel ve bölgesel güvenlik stratejileri ve güç dengeleri açısından son derece belirleyici bir konumda bulunmaktadır. (Davutoğlu, 2001, s162)

Yakın geçmişte, Türk boğazlarından geçişi düzenleyen rejimler üç temel norm üzerine oturtulmuştur. İlk norm Türkiye'nin güvenliğiyle ilgilidir. Türkiye'nin güvenliğini sağlayamayan bir rejimin uzun dönemde işleyebilmesinin mümkün olmadığının en iyi kanıtı Lozan Boğazlar rejiminin 13 yıl içinde değişmesidir. İkinci norm ise geçiş serbestinin kullanımı ile ilgilidir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla ticaret gemilerine tanılan geçiş ayrıcalığı, savaş gemileri için birkaç istisna dışında genel bir kural olarak tanımlamıştır. (Akgün, 1998, s.390) Kısacası, geçiş serbesti tarihsel olarak ticaret ve savaş gemileri için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Şu an geçerliliğini koruyan 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sistemine göre de geçiş serbesti ticaret ve savaş ayrı ayrı düzenlenmiştir. Ticaret gemilerine, Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanında ve kendini pek yakın bir harp tehdidine maruz saydığı durumlar dışında, ticaret gemilerinin bayrak ve yükleri ne olursa olsun serbest geçiş hakkından faydalanmaları ön görülmüştür. Osmanlı döneminde her seferinde somut çıkarlar elde etmek amacıyla savaş gemileri için ayrıcalıklı durumlarda izin verilmiştir. Bu durum Akdeniz'e hakim olan İngiltere'yi rahatsız etmiş ve boğazların savaş gemilerine kapalılığı prensibini hemen hemen 19. yy'ın sonuna kadar savunmuştur. Montreux ile savaş geçişi Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin güvenliklerini sağlamak amacıyla gerçekçi bir biçimde kısıtlamıştır. (Akgün, 1998, s.391)

Üçüncü norm ise Karadeniz-Akdeniz dengesinin korunması olmuştur. Denge 1918'e kadar geçiş serbestinin tanınması yoluyla sağlanılmaya çalışılmış 1923'den başlayarak dengenin kısıtlamalar yoluyla korunması prensibi üstünde anlaşılmıştır. Bugün bu denge büyük ölçüde Türkiye'ye sözleşmenin 19, 20, 21. maddeleri ile tanılan ve aslında hukuksal açıdan 1936'dan beri çeşitli tartışmalara konu olan takdir hakkı ile sağlanmıştır. (Akgün, 1998, s.391)

Boğazların jeopolitik önemi 1697'den başlayarak Rusya'nın Karadeniz'e inmesi ve giderek sıcak denizlere açılmak için teşebbüslerde bulunmasıyla gündeme gelmiştir. 19. yy'ın sonunda Orta Avrupa da Almanya'nın birleşmesini tamamlaması ve İngiliz çıkarlarına karşı bir tehdit olarak sıcak denizlerde Rusya'nın yerini almasıyla İngiltere'nin jeopolitik algılama biçimi değişmiştir. (Mathisen, 1971, s.140) İngilizler 1878 de Kıbrıs'ı kontrolleri altına almış ve 1882 de Mısır'ı işgal etmişlerdir. Kırım savaşı sırasında Karadeniz'e filo göndermenin avantajlarını da görünce, İngiltere 19. yy'ın sonuna doğru Boğazlar için Osmanlı Devletini destekleme politikasından vazgeçmiş ve Türk Boğazları'nın tüm savaş gemilerine kapalılığı prensibi bu ülke için önemini yitirmiştir.

Türkiye Montrö Sözleşmesi çerçevesinde Boğazlarla ilgili yaptığı tüzük düzenlemeleri ile soğuk savaş sonrası dönemde ve SSCB'nin dağılmasından sonra oluşan yeni jeoekonomik konjüktüre uyum göstermeye çalışmıştır. (Davutoğlu, 2001, s.168) Türkiye Montreaux'un geçiş serbestisi hükmünün yeniden yorumlanması yöntemine öncelik vererek 11 Ocak 1994 tarihinde bir tüzük çıkarmış ve Boğazlardan geçişi zorlaştırmıştır. 21815 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan " Boğazlar ve Marmara Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük " tehlikeli yük taşıyan büyük gemilerin geçişine çeşitli kısıtlamalar getirmektedir. (Akgün, 1998, s.398) Rusya'nın Hazar petrollerinin taşınması için önerilen Bakü-Ceyhan hattını bloke edebilmek için petrolün tankerlerle boğazlar üzerinden taşınması fikrinin dünyanın en büyük metropollerinden birisi olan İstanbul için doğuracağı telafisi güç risklere karşı koruyan bu tüzük düzenlemeleri yerinde ve zamanında bir tepki olmuştur.

Boğazları kullanan devletler ve şirketler Tüzüğün geçiş hakkının özüne dokunduğunu iddia etmektedir. Özellikle Rusya tarafından sık sık, uluslararası ikili temaslarda ve uluslararası Denizcilik örgütü (IMO) forumlarında dile getirilmektedir. Rusya Türkiye'ye baskı yapmak yerine ikna etmeyi denemektedir. Rusya'nın Tüzük hükümlerinin Montreaux Sözleşmesine aykırı olduğunu yüksek sesle söylemesi Tüzük hükümlerinin değişmesinden çok Montreaux sözleşmesinin değişmesini getirebilir. Sözleşmenin 29'uncu maddesi bir veya birkaç maddenin değiştirilmesi sürecini hükme bağlamaktadır. Buna göre sözleşmeye taraf ülkelerden birinin revizyon isteminin kabul edebilmesi için bir veya iki akid tarafça desteklenmesi gerekmektedir. Bu madde öncelikle ikili diplomatik temas eğer sonuç sağlanmazsa konferans toplanması ön görülmüştür. Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin tamamının içinde yer alacağı konferansta dörtte üç çoğunluk yeterli olabilmektedir. Sözleşmenin her hangi bir biçimde revize edilebilmesi ancak tümünün ele alınması ile mümkündür. Sözleşmenin feshiyle yeni bir sözleşmenin veya milletlerarası örf ve adet hükmünün Montreaux'un yerine geçmesi durumunda Montreaux ile Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine konan kısıtlamalar tamamen ortadan kalkabilecektir. Sözleşmenin değişmesi yönündeki herhangi bir adım Karadeniz dengesinde ve Karadeniz, Akdeniz dengesinde Rusya Federasyonu aleyhine olacaktır. Montreaux sayesinde neredeyse askeri açıdan kapalı olan Karadeniz diğer devletlerin savaş gemilerine açılacak böyle bir durumda, Rusya'nın bölgedeki etkisini önemli ölçüde azaltacaktır. (Akgün, 1998, s.339) Sözleşmenin değişmesiyle Karadeniz, Akdeniz'e hakım güç olan ABD donanmasına da açılacak Türkiye boğazlarla ilgili düzenlemeleri taraf olmadığı uluslar arası hukuk kurallarına ve bir takım başta IMO / (Uluslararası Denizcilik Örgütü)'ne bırakacaktır. Böylece iki yüzyıldır, etkin bir biçimde kullandığı boğazlar konumundan vazgeçmiş olacaktır.(Akgün, 1998, s.401)

Boğazlar gibi Afroavrasya ana kıtasının stratejik düğümünü elinde tutmak büyük avantajları ve riskleri beraberinde getirmektedir. Türkiye soğuk savaşın getirdiği dinamik uluslararası konjonktürde boğazlarla ilgili olarak genel stratejik çerçeve içinde tutarlılık arz eden ve riskleri minimuma indirirken avantajları maksimuma çıkaran esnek bir diplomasi yöntemi geliştirmek zorundadır. Montrö'nün öngördüğü çerçeveden

sapmadan Türkiye'nin ticari ve kültürel merkezi olan İstanbul'un güvenliği ile boğazların statüsü arasındaki bağımlılığı göz önünde bulunduracak şekilde Türkiye'nin denetiminin artırılması öncelikli hedef olmalıdır.

Boğazlar Türkiye'nin en önemli stratejik avantaj kaynaklarından birisidir.bu stratejik avantaj kaynağının tutarlı bir strateji rasyonel bir diplomasi ve iyi bir zamanlama ile kullanılabilmesi sadece Türkiye'nin soğuk savaş sonrası dönemin şartlarına intibakı açısından değil uzun dönemli stratejik kaderi açısından büyük önem taşımaktadır.(Davutoğlu, 2001, s.169)

5.8. Türkiye'deki Mevcut Ham Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

5.8.1. Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı Sistemi

Bu hat gerçekte paralel iki hattan oluşmaktadır. Irak'ın Kerkük ve diğer üretim sahalarından elde olunan ham petrolü Ceyhan (Yumurtalık) Deniz Terminali'ne ulaştırmaktadır. Yıllık 35 milyon ton kapasiteli boru hattı, 1976 yılında işletmeye alınmıştır. Ancak, bu birinci hat fiilen Mayıs 1977'de çalışır duruma gelmiştir. 1983 yılında başlayıp, 1984 yılında tamamlanan I. Tevsii Projesi ile hattın kapasitesi 46.5 milyon tona yükseltilmiştir. I. Boru Hattı, 641 km'si Türkiye'de olmak üzere 986 km uzunluktadır. I. Boru Hattı'na paralel olan ve Ağustos 1987'de işletmeye alınan II. Boru hattı ile de yıllık taşıma kapasitesi 70.9 milyon tona ulaşmıştır. II. Boru hattı 656 km'si Türkiye'de olmak üzere 890 km uzunluktadır.

1990 yılında Körfez Krizi nedeniyle kapatılan hat, 1996 yılında tekrar işletmeye alınmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 8 Haziran 1997 tarih ve 1111 Sayılı Kararı ile ikinci defa sınırlı petrol sevkıyatına izin verilmiştir. 1997 yılında bu hattan taşınan ham petrol 17,9 milyon tondur. 4 Aralık 1997 tarihinde de üçüncü kez 6 aylık süre için sınırlı petrol sevkıyatına izin verilmiş olup, bu sevkıyat 7 Ocak 1998'de başlamıştır. Birleşmiş Milletler'in kararı doğrultusunda sınırlı petrol sevkıyatı

yapılabilen bu hattan, 1998 yılında 140 milyon varil (20,5 milyon ton) petrol taşınması öngörülmüştür. Siyasi belirsizliklerden ötürü bu hattan taşınabilecek petrol için planlama yapılamamaktadır.(Tüsiad Enerji Raporu, 2001)

5.8.2. Batman-Dörtyol Ham Petrol Boru Hattı Sistemi

Bu sistem Batman ve çevresinden elde edilen ham petrolü Dörtyol'daki Deniz Terminaline ulaştırmaktadır. 4 Ocak 1967 tarihinde, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı tarafından işletmeye açılan hattın mülkiyeti 10 Şubat 1984 tarihinde, BOTAŞ'a devredilmiştir. Boru Hattı, Batman'dan İskenderun Körfezi'ne ulaşarak, Dörtyol'da son bulmaktadır. Yıllık kapasitesi 3.5 Milyon ton olan boru hattının uzunluğu 511 km. çapı 18"dir.

5.8.3. Şelmo Batman Ham Petrol Boru Hattı Sistemi

Bu boru hattı ile Şelmo sahasında üretilen ham petrol, Batman Terminali'ne taşınmaktadır. Yıllık taşıma kapasitesi 800.000 ton olan boru hattının uzunluğu 42 km., çapı 6 5/8"dir.

5.8.4. Ceyhan-Kırıkkale Ham Petrol Boru Hattı Sistemi

Kırıkkale Rafinerisi'nin ham petrol ihtiyacını karşılayan boru hattı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'ndan, Ekim 1983 tarihinde devralınmış olup, Eylül 1986 tarihinde işletmeye açılmıştır. 24" çapında ve 448 km. uzunluğunda olan hattın kapasitesi 5 Milyon ton/yıl'dır. Ceyhan Deniz Terminali'nden başlayarak, Kırıkkale Rafinerisi'nde son bulmaktadır.

5.8.5. Ham Petrol Toplama Boru Hatları

TPAO tarafından işletilen bu ham petrol boru hatları kuyulardan çıkarılan ham petrolü terminallere taşımakta kullanılan küçük çaplı toplama hatlarıdır.

a. Garzan-Batman Ham Petrol Boru Hattı

Uzunluk : 28 km.

Boru Çapı : 9”-12”

b. Raman-Batman Ham Petrol Boru Hattı

Uzunluk : 23 km.

Boru Çapı : 12”

c. B.Raman-Batman Ham Petrol Boru Hattı

Uzunluk : 10 km.

Boru Çapı : 12”

d. Sarıcak-Pirinçlik Boru Hattı

Uzunluk : 42 km.

Boru Çapı : 6”-8”

Kapasite : 15.000 Varil/gün

e. Adıyaman-Sarıl Boru Hattı

Uzunluk : 81 km.

Boru Çapı : 8”-12”

Kapasite : 60.000 Varil/gün

f. Diğer Toplama Hatları

Boru çapları 4-12”, uzunlukları 3-37 km. arasında olan ve TPAO tarafından üretilen ham petrolün kuyu ve yerel istasyonlardan, ana toplama istasyonlarına nakil için kullanılan boru hatlarıdır.(9. Ulaştırma Şurası Boru Hatları Komisyonu Raporu,2001)

5.8.6. Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, Bulgaristan sınırında, Malkoçlar mevkiinden yurdumuza girmektedir. Hamitabat üzerinden Ambarlı’ya kadar 220 km. ve 36” lik borularla gelmekte ve burada Marmara Denizi’ni 2 paralel 30” ve 53 km’lik hatla geçerek Pendik’te tekrar karaya çıkmaktadır. Buradan 36” ve 33 km’lik bir hat Demirciler’e uzanmakta, Demirciler’den 24”ve 17.8 km’lik bir hatla bir branşmanla Pazarcık’a, daha sonra da 12” ve 1.2 km’lik bir hatla İGSAŞ’a (İstanbul Gübre Sanayi A.Ş) ulaşmaktadır. İkinci bir kol ise Demirciler’den 24” ve 7.3 km’lik bir hatla Muallim mevkiine gelmektedir. Burada iki paralel 24” ve 6 km’lik hatla İzmit Körfezi geçişi yapılmaktadır. Hersek-Yumurtatepe, bağlantısı 24” ve 48.5 km Yumurtatepe-Gemlik hattı ise 12” ve 10.2 km’dir. Yumurtatepe - Bursa - Bozüyük - Eskişehir güzergahını takip ederek Ankara’ya uzanan hat ise 24” ve 370.4 km. uzunluğundadır. Hattın toplam uzunluğu 842 km.’dir. 75 bar basınca göre dizayn edilen boru hattında, 31 adet hat vanası, 9 adet pig istasyonu, 1 adet kompresör istasyonu ve müşterilere uygun basınçta gaz verebilmek için ölçüm ve basınç düşürme istasyonları mevcuttur. Ekim 1986 tarihinde yapımına başlanan hat, Ağustos 1988’de Ankara’ya ulaşmıştır

BOTAŞ tarafından doğal gaz kullanımının yurt çapında yaygınlaştırılması çalışmaları kapsamında, Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, İzmit’ten Kdz.Ereğli’ye, Bursa’dan da Çan’a uzatılmıştır. Yaklaşık 200 km. uzunluğunda olan İzmit-Kdz.Ereğli Doğal Gaz İletim Hattı’nda 24”, 18” ve 16”lik borular, 213 km.

uzunluğundaki, Bursa-Çan Doğal Gaz İletim Hattı'nda ise 24", 16" ve 8" çapındaki borular kullanılmıştır. (9. Ulaştırma Şurası Boru Hatları Komisyonu Raporu,2001)

5.8.7. Diğer Doğal Gaz Boru Hatları

TPAO tarafından işletilen doğal gaz hatları, doğal gaz üretilen kuyulardan tüketim yerlerine doğal gaz taşımasında kullanılmaktadır. Türkiye'de mevcut petrol ve doğalgaz boru hatları şekil 5.1'dedir.

a. Dodan-B.Raman Boru Hattı (Karbondioksit)

Uzunluk : 90 km.

Boru Çapı : 10"

Kapasite : 1.700.000 m^3 /gün

b. Çamurlu-Mardin Boru Hattı

Uzunluk : 90 km.

Boru Çapı : 6"

Kapasite : 200.000 m^3 /gün

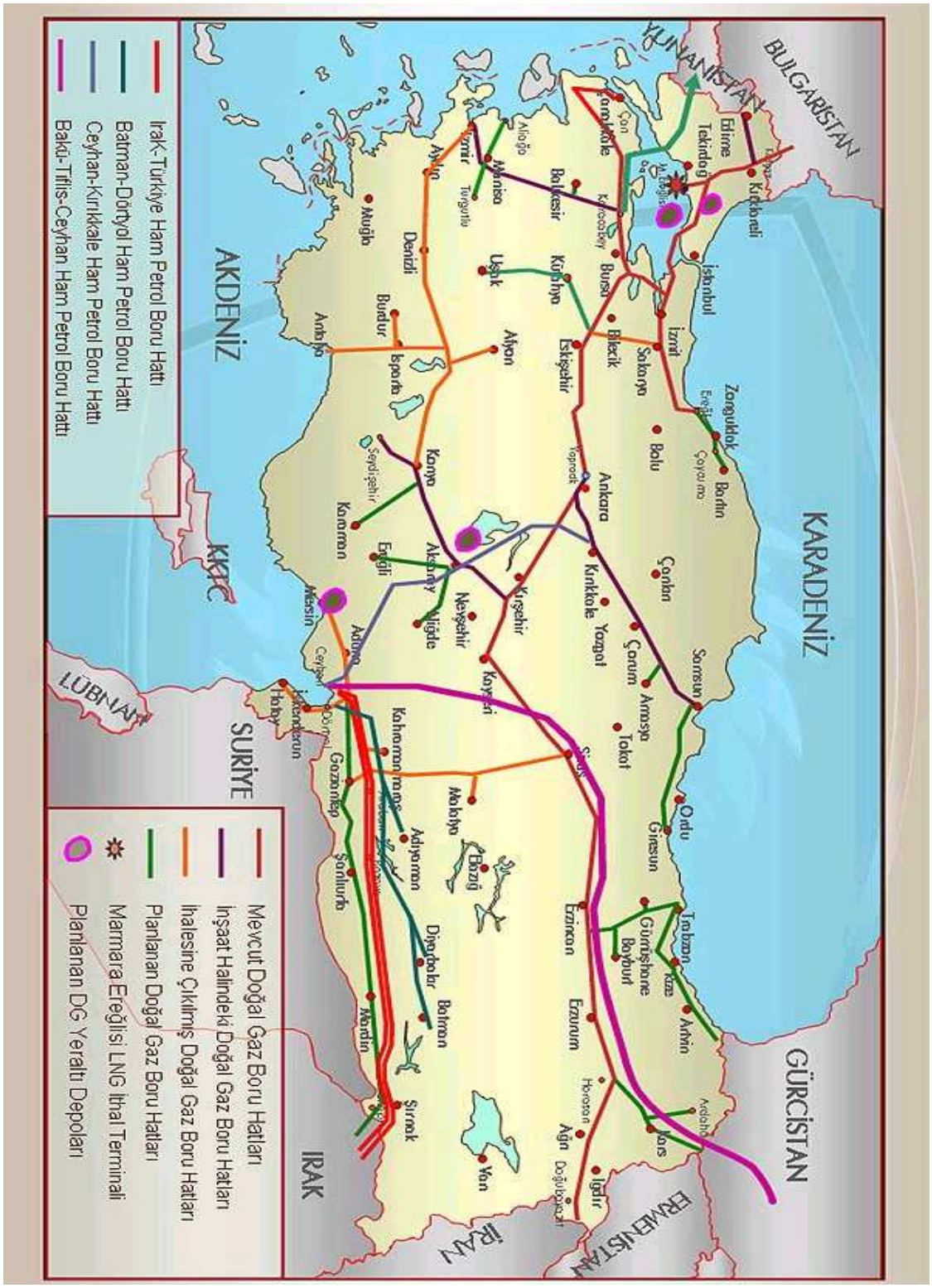

Şekil 5.1: Türkiye'de Mevcut Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları (BOTAŞ web sitesi)

c. Hamitabat-Trakya Cam Fabrikası Boru Hattı

Uzunluk : 35 km.

Boru Çapı : 6”-8”

d. Değirmenköy-Trakya Cam Fabrikası Boru Hattı

Uzunluk : 48 km.

Boru Çapı : 8”

e. Karacaoğlan-Hamitabat Boru Hattı

Uzunluk : 15 km.

Boru Çapı : 4”

Kapasite : 200.000 m^3 /gün

f. Kumrular-Pınarhisar Boru Hattı

Uzunluk : 15 km.

Boru Çapı : 4”

Kapasite : 150.000 m^3/gün

g. Silivri-Değirmenköy Boru Hattı

Uzunluk : 17.5 km.

Boru Çapı : 10”

h. K.Marmara-Akenerji Boru Hattı

Uzunluk : 21 km.

Boru Çapı : 8”

i. K.Marmara-BOTAŞ (Rusya Federasyonu- Türkiye Doğal Gaz Ana Boru Hattı)

Uzunluk : 17 km.

Boru Çapı : 10”

5.8.8. Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) İthal Terminali

Doğal gaz tüketicisi olan bütün ülkelerde arz güvenliği sağlama ve arz esnekliğini arttırma amacıyla, doğal gazı depolama eğilimi görülmektedir. Doğal gazı yer üstünde depolamanın teknolojisi, -161 ^{o}C’de sıvılaştırılarak, sıvı fazında depolanmasıdır. Ülkemizde de doğal gaz arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi, arz güvenliğinin ve arz esnekliğinin artırılması için hem baz yük tesisi olarak çalıştırılmak, hem de ihtiyaç duyulduğunda pik düşürücü olarak devreye sokulmak üzere, Eylül 1989 tarihinde, Marmara Ereğlisi’nde yapımına başlanılan LNG İthal Terminali, Ağustos 1994’de işletmeye alınmıştır.

Terminal; iskele, depolama tankları, proses üniteleri, yardımcı tesisler ve hizmet binalarından oluşmaktadır. Terminal’in iki ana fonksiyonu vardır: Gelen LNG’yi depolamak, depolanan LNG’yi istenilen miktarda gazlaştırarak, 23 km.’lik bağlantı hattı ile ana hatta sevketmektir.

255.000 m^3 'lük toplam depolama , 439.000 m^3/saat'lik maksimum ekonomik sevk kapasitesi ile orta ölçekte sayılabilecek Terminal tasarımı "tek terminal ünitesi, yedekli ekipmanlar" felsefesiyle hazırlanmıştır. LNG İthal Terminalinin mevcut send-out kapasitesinin 685.000 m^3 /saate çıkarılması için çalışmalar sürdürülmektedir.

Türkiye'de 1970'li yılların sonlarında kullanıma başlanan doğalgazın tüketimi hızla artmıştır. Türkiye'de doğalgaz çok az miktarda üretilmekte olduğundan ithalatı da hızla artmaktadır. Doğalgaz da dışa bağımlılığımız, 2000 yılı itibariyle %95,8 oranındadır. 2000 yılında ithal edilen 14,77 milyar m^3 gazın, 10,08 milyar m^3'ü Rusya Federasyonu'ndan, 3,99 milyar m^3'ü Cezayir'den ve geri kalan 0,70 milyar m^3'lük bölümü ise Nijerya'dan ithal edilmiştir.(Atılgan, 2000, s34) Cezayir ve Nijerya'dan gelen gaz, sıvılaştırılmış gaz biçiminde ithal edilmektedir. Türkiye'nin gaz alımı anlaşmaları Tablo 5.6'da görülmektedir.

Tablo 5.6 Türkiye'nin Taahhüt Ettiği Gaz Alım Anlaşmaları (BOTAŞ web sitesi, Haziran 2001)

Mevcut Anlaşmalar	**Miktar Milyar M^3/Yıl**	**İmza Tarihi**	**Süre(Yıl)**	**Durumu**
Rusya Fed. (Batı)	6	02/1986	25	Devrede
Rusya Fed. (Batı)	8	02/1998	23	Devrede
Rusya Fed. (Mavi Akım)	16	12/1997	25	2001*
Cezayir (LNG)	4	04/1988	20	Devrede
Nijerya (LNG)	1,2	10/1995	22	Devrede
İran	10	08/1996	25	2001*
Türkmenistan	16	05/1999	30	2002-2004
Toplam	61,2			

(*) Bu tarihler çeşitli gerekçelerle sürekli ertelenmektedir.

5.8.9. Petrol ve Doğalgaz Boru Hatlarındaki Darboğazlar ve Hedefler

Birleşmiş Milletlerce Irak'a uygulanan ambargo nedeniyle, Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı yaklaşık 6.5 yıl kapalı kalmış ve bu taşımanın yapılamaması nedeniyle, BOTAŞ yaklaşık 2 Milyar $ gelir kaybına uğramıştır.(9. Ulaştırma Şurası Boru Hatları Komisyonu Raporu,2001)

Birleşmiş Milletlerce Irak'a uygulanan ambargonun kaldırılarak, Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı'nın tam kapasite açılması ile yılda yaklaşık 250-300 Milyon $ gelir elde edilebilecektir.

BOTAŞ'ca yürütülen ve Hazar havzasında bulunan Azerbaycan, Kazakistan gibi ülkelerin petrollerinin Akdeniz'de (Ceyhan) bir terminalden dünya pazarlarına ulaştırılmasını sağlayacak olan Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı Projesi ile Bakü'ye kadar getirilen 20 Milyon ton/yıl Kazak ham Petrolü, 25 Milyon ton/yıl Azeri ham petrolü ile birleşerek toplam 45 Milyon ton/yıl ham petrol Ceyhan'a taşınacaktır.

BOTAŞ tarafından Ukrayna Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'dan satın alacağı ham petrolü, Boğazlar ve Marmara Denizi kullanılmaksızın inşa edilecek bir boru hattı sistemi ile Akdeniz'deki Ceyhan Deniz Terminali'nden Karadeniz'deki Samsun Limanı'na taşınması amacıyla Ceyhan-Samsun Ham Petrol Boru Hattı projesi geliştirilmiştir.

Doğal gaz, hükümetler arası anlaşmalarla temin edilen, ithal bir enerji kaynağıdır. Hükümetler arası anlaşmaların, kentlerin doğal gaz yaz-kış çekiş farklılıklarını karşılayabilecek esneklikte yapılması mümkün olamamaktadır. Bu nedenle, kentlerde doğal gaz kullanımının yaygınlaştırılması için doğal gaz yeraltı depolama tesislerinin yapılması gerekmektedir.(9. Ulaştırma Şurası Boru Hatları Komisyonu Raporu,2001)

Türkiye jeopolitik konumu nedeniyle doğudaki enerji kaynakları ile batıdaki tüketim merkezleri arasında bir köprü konumundadır. Stratejik konumunun sağladığı

avantajlarla, Türkmenistan, İran gibi büyük doğal gaz rezervlerine sahip ülkelerin gazlarını, boru hatlarıyla Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştıracak olan, Türkmenistan-Türkiye-Avrupa DGBH ve İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı projeleri yürürlüktedir.

2000'li yıllarda Avrupa'da ortaya çıkacak gaz açığının karşılanmasında önemli bir kaynak olacak bu hatların Türkiye'den geçmesi, ilgili ülkelerle ilişkilerin gelişmesinde de önemli rol oynayacaktır. Doğu Anadolu Bölgesindeki doğal gazın kullanımına sunulması amacıyla yapılacak olan ve Doğubeyazıt, Erzurum, Sivas(İmranlı), Kayseri güzergahını takip ederek Ankara'ya ulaşan yaklaşık 1205 km. uzunluğundaki İran-Türkiye Doğal Gaz İletim Hattı ile Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğal gazın kullanılması hedeflenmektedir.(9. Ulaştırma Şurası Boru Hatları Komisyonu Raporu,2001)

Doğal gaz dağıtım şebekesi yatırımı ve işletilmesinin oldukça yüksek miktarda finansman ve dağıtım işlevlerini yürütebilecek teknik kapasiteye sahip şirketler gerektirmektedir. Bu nedenle, kentlerde doğal gaz dağıtım işlevinin Belediyeler ve BOTAŞ gibi kamu kuruluşları sorumluluğundan alınarak, özel sektöre devredilmesi yerinde olacaktır.

Türkiye'deki mevcut doğal gaz boru hatlarının arttırılarak, doğal gaz kullanımının ülke çapında yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda, 1996 yılında işletmeye alınan Bursa-Çan Doğal Gaz İletim Hattı'nın Çanakkale'ye uzatılması ve Ege bölgesinde doğal gaz kullanımının sağlanması amacıyla da Karacabey'den İzmir'e bir doğal gaz iletim hattının yapılması için çalışmalar sürdürülmektedir. Rusya Federasyonu'ndan alınacak ilave 16 Milyar m^3 doğal gazın da Karadeniz üzerinden, Tükiye'ye ulaştırılabilmesi için Rusya Federasyonu'nda İzobilna'da başlayıp, Tuopse'den Karadeniz geçişi yaptıktan sonra Türkiye'de Samsun da karaya çıkarak Ankara'ya ulaşacak olan yaklaşık 1200 km. uzunluğundaki Rusya Federasyonu-Karadeniz-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı ile ilgili çalışmalar devam etmektedir.(9. Ulaştırma Şurası Boru Hatları Komisyonu Raporu, 2001)

6. TÜRKİYE GEÇİŞLİ PETROL VE DOĞALGAZ BORUHATLARI PROJELERİ

6.1. Proje Aşamasındaki Ham Petrol Boru Hatları

6.1.1. Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı Projesi

Kamuoyunda Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı olarak bilinen bu projeyle, Hazar Havzası'nda bulunan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan gibi ülkelerde üretilen ham petrolün, boru hattı ile Ceyhan'a taşınması, Ceyhan'dan tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması amaçlanmaktadır. Projenin fizibilitesi yapılmıştır. Boru hattının toplam uzunluğu 1 730 km olacak ve 468 km'si Azerbaycan'dan, 225 km'si Gürcistan'dan ve 1037 km'si de Türkiye'den geçecektir.

Boru hattı, Bakü yakınlarındaki Sangachally Terminali'nden başlayacak, Türkiye'ye Çıldır Gölü'nün doğusundan girip; Erzurum, Erzincan, Sivas, Pınarbaşı ve Kozan'dan geçerek Ceyhan'a ulaşacaktır. Bu boru hattı ile 45 milyon ton/yıl petrol taşınması planlanmakta olup, bunun 20 milyon ton/yıl kapasitesi Kazakistan petrollerine, 25 milyon ton/yıl kapasitesi de Azerbaycan petrollerine ayrılacaktır. Boru hattı ilk olarak 11.5 milyon ton/yıl kapasite ile çalışmaya başlayacak, 6 yılda 45 milyon ton/yıl kapasiteye ulaşacaktır.(Tüsiad Enerji Raporu, 2001)

Bakü-Ceyhan Boru hattı uluslararası politikaya konu olduğundan, üzerinde çok spekülasyon yapılan bir hattır. Türkiye bu boru hattının yapılması için kararlı bir siyaset izlemiş, ABD desteğini kazanmış, Azerbaycan ile ortak politika oluşturmuştur. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan ve Türkmenistan devlet başkanları arasında da tam bir görüş birliği oluşmuştur. Bakü-Ceyhan petrol boru hattına olumlu yaklaşan uluslararası petrol şirketlerinin yanında, hattı ticari açıdan uygun görmeyenlerin olduğu bilinmekte ise de, yapılan fizibilite çalışmaları uygunluğunu göstermektedir.

Bakü-Ceyhan hattına Karadeniz'e açılan Bakü-Novorosisk (Gürcistan) ve Bakü-Supsa (Gürcistan) hatları alternatif gibi gösterilmek istenmektedir. Bakü-Novorosisk ve Bakü-Supsa hatları kısa dönem için öncül üretimlerin taşınmasında kullanılabilecek özellikte olup, Bakü-Ceyhan gibi ana hat karakteri taşımamaktadır. Karadeniz'den gelecek petrol tankerlerinin istedikleri gibi Türk boğazlarından geçmesine izin verilemeyeceği gibi, bu tankerlerin Bulgaristan Burgaz terminaline petrol taşımaları, oradan Burgaz-Alexandroupolis (Yunanistan) boru hattı ile petrolün Avrupa'ya taşınması ise boru hattı mantığı ile bağdaşmayan geçici çözüm yolu olmaktan öteye geçememektedir.

03 Ekim 2000'de Projeyi desteklemek amacıyla Socar (Azerbaycan), BP (İngiltere), Unocal (ABD), Statoil (Norveç), TPAO, Itochu (Japonya), Ramco (İngiltere) ve Delta-Hess (Suudi Arabistan-ABD) olmak üzere AIOC üyesi 8 şirketten oluşturulan Sponsor Grup 17 Ekim 2000'de, Sponsor Grup Finansman ve İşbirliği Anlaşması imzalamışlardır. BP şirketi liderliğinde hareket eden Sponsor Grup üyeleri, Ana İhraç Boru Hattı (MEP) Katılımcıları olarak da anılmaktadır.

Kurulan bu Sponsor Grup içerisindeki şirketler ve payları zaman içerisinde değişmiş olup, son hisse dağılımı aşağıdaki gibidir:(Botaş Faaliyet Raporu, 2002)

SOCAR	% 25
BP Exploration (Caspian Sea) Ltd.	% 34.76
Unocal BTC Pipeline Ltd.	% 8.90
Statoil BTC Caspian As	% 8.71
TPAO	% 6.87
Itochu Oil Exploration (Azerbaijan) Inc.	% 3.40
Delta - Hess (BTC) Ltd.	% 2.05

AGIP	% 5
TOTALFİNAELF S.A.	% 5

Kazakistan'da petrol alanında pek çok faaliyet gösteren çok etkin bir şirket olan İtalyan ENI-AGIP şirketinin 18 Ekim 2001 tarihinde, Fransız TotalFinaElf S.A.nın da % 5 hisse ile 13 Haziran 2002'de Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi'ne katılması Proje'nin geleceği açısından çok önemli bir gelişme olmuştur.

MEP katılımcıları, 17-18 Ekim 2000 tarihlerinde sırasıyla Azerbaycan ve Gürcistan ile "Ev Sahibi Ülke Anlaşmaları"nı tamamlamış; 19 Ekim 2000 tarihinde ise Türkiye Cumhuriyeti ile "Ev Sahibi Ülke Anlaşması" ve "Hükümet Garantisi Anlaşması"nı, BOTAŞ ile de "Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması"nı imzalamıştır. Böylece, bir "dünya projesi" haline de dönüşen bu önemli boru hattı projesinin realize edilmesinin önündeki tüm engeller ortadan kalkmış ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı için onay alınmıştır.

01 Ağustos 2002 tarihinde Sponsor Grup üyeleri tarafından Londra'da BTC Anonim Şirketi ve BTC Investment kurulmuştur. "Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması"nı imzalamıştır. Böylece, bir "dünya projesi" haline de dönüşen bu önemli boru hattı projesinin realize edilmesinin önündeki tüm engeller ortadan kalkmış ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı için onay alınmıştır. Anahtar Teslim Anlaşması çerçevesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Türkiye kesimi ana müteahhidi olarak görevlendirilen BOTAŞ, her biri Proje'nin ana aşamalarını da temsil eden, "Temel Mühendislik" çalışmalarını 6 ay, "Detay Mühendislik" çalışmalarını 12 ay ve "Arazi ve İnşaat" çalışmalarını ise 32 ay içerisinde bitirmekle yükümlü kılınmıştır.(Botaş Faaliyet Raporu, 2002)

Tüm hattın tamamlanması ve devreye alınması için hedeflenen tarih ise 2005 yılı başlarıdır.

Esas süre 40 yıl olmakla birlikte, Proje Katılımcılarının talep etmesi durumunda, 10'ar yıllık dönemler halinde iki kez uzatılması mümkündür.

Projenin toplam sistem için yatırım maliyeti 2.4 Milyar ABD Doları olarak hesaplanmıştır. Türkiye kesiminin tahmini maliyeti ise 1.4 Milyar ABD Doları düzeyindedir.

Türkiye kesiminin tüm finansmanı, Türkiye tarafından değil; bizzat projeye iştirak eden şirketlerce (MEP Katılımcıları) karşılanacak olup; işin zamanında bitirilmesi durumunda Proje, Türkiye'ye hiç bir maliyet getirmeyecektir.

Proje'nin Teknik Özellikleri

Maksimum Kapasite	50 Milyon ton/yıl (1 Milyon varil/gün)
Toplam uzunluk	1,730 km
Türkiye kesimi	1,070 km
Çıkış noktası	Sangachal (Bakü-Azerbaycan)
Varış noktası	Ceyhan Terminali, Türkiye
Boru çapı	42-inç ve 34-inç
Dizayn basıncı	100 Bar
Pompa istasyonu	10-12
Türkiye'deki pompa sayısı	4
Petrol gravitesi	330 API

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi, BOTAŞ bünyesinde oluşturularak Ocak 2000'nde çalışmaya başlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Proje Direktörlüğü tarafından yürütülmektedir.(Botaş Faaliyet Raporu, 2002)

19 Haziran 2001 tarihinde MEP Katılımcıları'ndan alınan İşe Başlama Bildirimi ile Alman ILF tarafından başlatılan Detay Mühendislik çalışmalarının Nihai Detay Dizayn Raporu 18 Haziran 2002'de tamamlanmıştır.

Bununla ilgili olarak 28 Ağustos 2002 tarihinde MEP Katılımcılarından "İş Tamamlama Belgesi", 29 Ağustos 2002 tarihinde de "İş Başlama Bildirisi" alınmıştır.

Projenin Detay Mühendislik kapsamındaki her tüm dizayn çalışmaları tamamlanmıştır. Halihazırda, Malzeme Tedarikçileri ile imalat tasarımına ilişkin çalışmalar yürütülmektedir.

LLI (Long Lead Items) olarak tabir edilen temin süresi uzun malzemelerin (hat boruları, hat vanaları, pompalar ve pompa motorları, ölçüm sistemleri ve fiber optik kablolar) satın alınacağı firmalar ile 20 Eylül 2002 tarihinde sözleşmeler imzalanmıştır.

Tedariği BOTAŞ tarafından karşılanacak İkincil Malzemeler (Secondary Free Issue Items – SFII) arasında yer alan İskele Kazık Boruları, Techiz Boruları, Tek Parça Büyük Çaplı Dirseklerin satın alınacağı firmalar için de ihale süreci sonuçlanmış olup, sözleşmeler yine 20 Eylül 2002 tarihinde imzalanmıştır.

Dünya Bankası standartlarında hazırlanan Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Raporu'nun kamuoyu bilgisine sunulması aşaması, 24 Haziran 2002 tarihinde başlatılmış olup 29 Ağustos 2002 tarihinde sona ermiş bulunmaktadır. Bu aşamada, Ulusal ve Yerel Sivil Toplum Kuruluşları ile toplantılar, medya toplantıları, ve Valilik ziyaretleri gerçekleştirilmiş ve güzergah üzerindeki köylere ziyaretler düzenlenmiştir. Bu dönem süresince alınan görüşler, yapılan itirazlar ve gelen talepler doğrultusunda, ÇED Raporu'nun ilgili bölümleri, MEP Katılımcıları ile işbirliği içerisinde revize edilmiş ve 17 Eylül 2002'de T.C. Çevre Bakanlığı'na sunulan ÇED Raporu, 18 Ekim 2002 tarihinde onaylanmıştır.

18 Eylül 2002 tarihinde Bakü-Sangachal Terminali'nde düzenlenen törene Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev,

Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevarnadze, ABD Başkanı'nı temsilen ABD Enerji Bakanı Spencer Abraham, ilgili ülke bakanları, üst düzey devlet yetkilileri ve Projenin sahibi petrol şirketlerinin yetkilileri katılmıştır. 26 Eylül 2002 tarihinde Ceyhan Terminali'nde yapılan törenle de Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın Türkiye kesiminin temeli atılmıştır.

Boru hattının Türkiye sınırları içinde kalan kısmının işletilmesi haklarını kapsayan Anlaşma, MEB katılımcılarını temsilen BTC Co. Şirketi ve Atanmış İşletmeci Şirket sıfatıyla BOTAŞ International Ltd. (BIL) arasında 25 Ekim 2002 tarihinde İstanbul'da imzalanmıştır.(Botaş Faaliyet Raporu, 2002)

6.1.1.1. Bakü – Ceyhan'da Son Durum ve Olasılıklar

Bakü-Ceyhan'da artık temeller atıldığı için ABD –Rusya ilişkileri Bakü – Ceyhan'ı direk olarak etkilemeyecektir. Ama Gürcistan'la ilgili belirsizlikler çok önemli. Rusya'nın Gürcistan'daki Pankisi vadisindeki Çeçen militanların barındığı iddiası iki ülkeyi her an karşı karşıya getirebilir. Ayrıca Gürcistan yönetimi ülke topraklarının büyük kısmını kontrol edemiyor olması önem teşkil eder. ABD ve Türkiye ne kadar askeri olarak yardım ediyorsa da henüz istenilen sonuca ulaşılamadı. Eğer Rusya Çeçenleri bahane ederek Gürcistan'a müdahale ederse ve bu müdahale Pankisi vadisiyle sınırlı kalırsa büyük sorun çıkmaz. Ama Rus müdahalesi Gürcistan'ın tamamına yayılırsa o zaman temeli atılmış olsa bile Bakü-Ceyhan tehlikeye girebilir.

6.1.1.2. Hazar Denizi Paylaşımı ile Türkmen Gazı ve Kazak Petrolü Engelinin Kalkması

Sovyetler birliğinin dağılması ve Hazar'a kıyıdaş olan ülkeleri ikiden beşe yükselmesi paylaşım ve statü sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Hazar denizi SSBC zamanında Sovyet İran denizi olarak kaydedilmişti. Ancak sınırlarının belirli olmamasından dolayı İran'la SSCB ilişkilerinde zaman zaman karışıklıklara neden olmuştur. Daha sonra 1935 yılında Stalin gizli bir emir vererek İran ile sınırları oluşturmuştur. Ancak bu payın % 88 gibi büyük bir bölümünü SSCB almış %12 lik

gibi küçük payı da İran'a bırakılmıştır. Ancak zaman içerisinde SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Rusya hariç dört kıyıdaş ülke daha ortaya çıkmıştır.

Rusya başlangıçta Hazar'ın beş kıyıdaş ülke arasında bölünmesine karşı çıkmıştır. Ancak zaman içerisindeki gelişmeler Rusya tarafından yeni fikirler ortaya çıkarmıştır. Zira Kazakistan ve Azerbaycan'ın kendi sektörlerini belirleyerek, uluslararası büyük petrol şirketlerini buralara yatırıma celbettiğini ve batının desteğini sağladıklarını gören Rusya, yeni bir strateji belirleyerek bu faktör oluşumu dışında kalmamak için yeni girişimlerde bulunmuştur. Su yüzeyinin ortak kullanımı konusunda taviz alarak temmuz 1998 de Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağı için ortay hat prensibini, su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma imzalamıştır. Rusya :Federasyonu ile Hazar denizinin paylaşımı konusunda böyle bir anlaşmayı imzalaması Hazar'ın statüsünün belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca Rusya açısından bir diğer konuda sadece Kazakistan ve Azerbeycan ile kara sınırı bulunan Rusya bu sorunu kendi açısından çözmüş bulunmaktadır. Hazar Denizinin statüsünün belirlenmiş olması Trans-Hazar boru hattı yoluyla ve Türkiye'ye getirilme ihtimali olan Türkmen gazı projesinin, gerekse Bakü-Ceyhan boru hattına katılması beklenen kazak petrollerinin Türkiye üzerinden dünya piyasalarına gönderilebilmesi için kısaca Hazar geçişli yapımı düşünülen tüm boru hatlarının en önemli engellerden birisinin kısmen kalkmış olması anlamına gelmiş olup, tüm Avrupa ülkelerine köprü konumunda olan Türkiye'nin jeopolitik önemini arttıracaktır.

6.1.2. Ceyhan-Samsun Ham Petrol Boru Hattı Projesi

Ukrayna ve diğer Karadeniz ülkelerinin ham petrol ve/veya rafineri ürünleri taleplerinin karşılanmasında, Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçecek tanker taşımacılığına gerek kalmaksızın, boru hattı taşımacılığını amaçlayan bir projedir. Bu hat Ceyhan Terminali'nden başlayacak ve Samsun'da son bulacaktır. Samsun'dan Ukrayna ve diğer Karadeniz ülkelerine ham petrol tankerlerle taşınacaktır. Geçmişte bu hat üzerinde durulmuş olmakla birlikte, şimdilik beklemekte olan bir proje durumundadır.

6.2. Uluslararası Doğal Gaz Boru Hatları ve Türkiye

Türkiye'nin bugün için doğal gaz ithalatı aşağıda gösterilen iki yoldan sağlanmaktadır:

- Rusya Federasyonu-Avrupa-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Terminali),

- Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) İthal Terminali.

Rusya'dan gelen boru hattının dışında arz güvenliği oluşturmak ve artan talebi karşılamak için Marmara Ereğlisi'nde Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) İthal Terminali kurulmuştur. Burada, özellikle Cezayir'den gelen (2 milyar m3/yıl doğal gaz eşdeğeri) LNG parça parça depolanmakta, istenilen miktarda gazlaştırılarak ana hatta sevkedilmektedir. Terminalin 255 bin m^3 LNG depolama ve 439.000 Nm^3/h maksimum gaz sevk kapasitesi vardır. Sevk kapasitesi kısa süre için 685 000 Nm^3/h pik değere de çıkarılabilmektedir.

Yukarıda sıralanan iletim tesislerinden başka, doğal gaz temini için ortaya konulmuş aşağıda sıralanan çeşitli projeler bulunmaktadır:

* Rusya Federasyonu-Karadeniz-Türkiye (Mavi Akıntı) Doğal Gaz Boru Hattı Projesi,

* Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi,

* İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi,

* Irak-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi,

* Transbalkan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

* Mısır-Akdeniz-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi,

* LNG İthal Terminali.

Türkmenistan ve İran bağlantılı iki doğal gaz boru hattı projesi, Doğu Terminali adı altında da ele alınmaktadır. Geçmişte gündeme gelen ve bugün terkedilmiş aşağıda sıralanan projeler de vardır:

* Rusya Federasyonu-Türkiye-İsrail Doğal Gaz Boru Hattı Projesi,

* Mısır ve Yemen'de LNG tesislerine ortaklık,

* Üçüncü LNG İthal Terminali (İskenderun'da kurulacak bu terminal projesinden vazgeçildiği halde İskenderun Doğal Gaz Santralı'nın Yap-İşlet projesi olarak değerlendirmesi devam etmektedir)

Halen kullanılmakta olan boru hattının geliştirilmesi için Kırklareli Kompresör İstasyonunun Tevsii, Malkoçlar Ölçüm İstasyonunun Tevsii, Pendik ve Ambarlı Kompresör İstasyonlarının yapımı, 1. ve 2. Loop Hatlarının İnşası üzerinde çalışılmaktadır.(Tüsiad Enerji Raporu, 2001)

6.2.1. Rusya Federasyonu-Avrupa-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

1977 ikinci yapay petrol krizinin ardından, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de alternatif kaynak arayışları başlamış ve bu çalışmalar sonucu 18 Eylül 1984 tarihinde Eski Sovyetler Birliği ile doğal gaz sevkiyatına dair anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Sovyetlerin yetkili kuruluşu Soyuzgazexport, doğal gaz sevkıyatının ayrıntılarını ve fiyatını belirlemek, ticari sözleşme yapmak üzere görevlendirilmiştir. Türkiye'de konu ile ilgili çalışmalar BOTAŞ tarafından yürütülmüş, 1985 yılında yaptırılan Doğal Gaz Kullanım Etüdü ile tüketim potansiyeli ve boru hattı güzergahı belirlenmiştir. Bu etütle özellikle Kuzey Batı Anadolu elverişli bölge olarak seçilmiştir.(Tüsiad Enerji Raporu, 2001)

1986-1988 yıllarında yapılan hat, Bulgaristan sınırından Malkoçlar İstasyonu'ndan Türkiye'ye girmekte, Kırklareli üzerinden Marmara Ereğlisi'ne, Silivri'den İstanbul'un batısına ve boğazdan geçerek İstanbul'un doğusuna

ulaşmakta, Bursa üzerinden Ankara'ya gelmektedir. Ayrıca, Adapazarı üzerinden Karadeniz Ereğlisi'ne de gitmektedir. Bu hattın Türkiye içindeki toplam uzunluğu 842 km'dir.

Hat ilk önce 1987 yılında Hamitabat'a ulaşmış, burada Trakya Kombine Çevrim Santralı'nda elektrik üretiminde doğal gaz kullanılmaya başlanmıştır. Bu hattan sağlanan doğal gaz 1988 yılında IGSAŞ'da, Ambarlı Santralı'nda ve Ankara'da binalarda kullanılır duruma gelmiştir. 1992 yılında İstanbul ve Bursa'da, 1996 yılında İzmit'de ve Eskişehir'de de doğal gaz kullanımı başlamıştır. Bu hattan yılda 6 milyar m3 debi ile 25 yıl gaz alımı için 14 Şubat 1986 tarihinde imzalanan anlaşma yürürlüktedir.

Yapılan ikinci bir 25 yıllık anlaşma ile ek 8 milyar m^3/yıl gaz alımı sağlanmış ve bu anlaşma da yürürlüğe girmiştir. Ancak, hattın 14 milyar m^3/yıl kapasiteyi taşıyabilmesi için geliştirilmesine çalışılmaktadır. Bu çalışma kapsamında Malkoçlar Ölçüm İstasyonu ve Kırklareli Kompresör İstasyonu'nun tevsii, Pendik Kompresör İstasyonu ve Ambarlı Kompresör İstasyonu yapımı, 1. ve 2. loop hatlarının inşası yer almaktadır. Ayrıca, "Gaztransit Projesi" ile de ek gaz alımına yönelik olarak, Rus gazının Türkiye'ye ulaştırılmasında kullanılan hattın Ukrayna sınırları içinde kalan bölümünün geliştirilmesi planlanmaktadır.(Botaş Faaliyet Raporu, 2002)

6.2.2. Rusya Federasyonu-Karadeniz-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Bu projenin bir diğer adı Mavi Akıntı Projesi (Blue Stream Project) olup, Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye, Karadeniz tabanından geçecek boru hattı ile ek 16 milyar m^3 doğal gaz getirmeyi amaçlamaktadır. Bu hatla ilgili anlaşma 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanmış ve Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak, 12 Mayıs 1998 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Ancak, Mavi Akıntı Projesinin finansman temini ve Karadeniz geçişi teknik problemleri henüz tam açıklığa kavuşmamıştır.(Tüsiad Enerji Raporu, 2001)

Anlaşmaya göre, gaz sevkiyatı 25 yıl sürecektir. Rus tarafı 2000 yılında 0.5 milyar m^3, 2001 yılında 4 milyar m^3, 2002 yılında 8 milyar m^3, 2003 yılında 10 milyar m^3 2004 ve 2005 yıllarında 12 milyar m^3, 2006 yılında 14 milyar m^3, 2007-2025 döneminde yıllık 16 milyar m^3 gaz göndermeyi taahhüt etmiştir. Rusya Federasyonu ve Türkiye, Türkiye'ye sevk edilecek doğal gaz miktarının artırılması ve her iki tarafın ortak çıkarları doğrultusunda üçüncü ülkelere de sevk edilmesi imkanlarının araştırılması hususunda anlaşmışlardır.

Söz konusu doğal gaz boru hattı, Rusya Federasyonu'nun topraklarında ve Karadeniz altında RAO Gazprom tarafından, Türkiye topraklarında ise RAO Gazprom'un ana inşaat şirketi ve Türk şirketleri ile oluşturulan bir konsorsiyum tarafından inşa edilecektir. Karadeniz boru hattı ile gelecek doğal gazın teslimatının teknik, ticari ve idari uygulama koşulları BOTAŞ ve VEP Gazexport-Rao Gazprom arasında imzalanan alım-satım kontratı ile belirlenecektir.

Söz konusu doğal gaz boru hattı Rusya Federasyonu'nun İzobilnoya İstasyonu'ndan başlayarak, yaklaşık 390 km yol aldıktan sonra, Djubga kenti yakınlarında Karadeniz'e girerek, denizin 2.100 m altından 380 km yol alarak Samsun'da Türkiye'ye ulaşacak, 444 km'lik bir boru hattıyla Samsun-Ankara arasını kat edecektir. Karadeniz geçişi yedekli olması için çift hat olarak döşenecektir. Proje için Rus Gazprom, Hollandalı Petergaz B.V ve Gibrospetsgaz firmaları tarafından jeofizik, sismik ve oşinografik etüdler sürdürülmektedir. Türkiye'de de TÜMAŞ Samsun-Ankara hattının fizibilite etütlerini yapmaktadır.(Tüsiad Enerji Raporu, 2001)

6.2.3. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Türkiye, kendi artan talebinin yanı sıra 2000'li yıllarda Avrupa'da beklenen doğal gaz açığının bir bölümünün karşılanmasına yönelik olarak, Türkmenistan'dan Türkiye'ye ve Türkiye'den Avrupa'ya uzanacak doğal gaz boru hattı projesi geliştirmiştir. Türkmen doğal gazının elverişli bir güzergahtan ve herhangi bir kısıtlamaya tabi olmaksızın Türkiye'ye ve Avrupa pazarlarına ihracı konusundaki çalışmalar 1991 yılı sonu itibarıyla başlatılmıştır. 1991'den bu yana, iki ülke

arasında, Proje'nin gerçekleştirilmesine yönelik Mutabakat Zaptı, Protokol ve Anlaşma olmak üzere çeşitli akitler imzalanmıştır.

Türkmenistan'da üretilecek doğal gazın Hazar geçişli bir boru hattı ile Türkiye'ye ve ülkemiz üzerinden Avrupa'ya taşınmasını amaçlayan Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin hayata geçirilmesi kapsamındaki ilk önemli anlaşma, 29 Ekim 1998 tarihinde, Türkiye ve Türkmenistan Devlet Başkanları arasında Ankara'da imzalanan anlaşmadır.

Türkmenistan'dan Türkiye'ye 16 milyar m^3/yıl ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya 14 milyar m^3/yıl olmak üzere toplam 30 milyar m^3/yıl Türkmen doğal gazını taşıyacak "Hazar-Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin İfası ve Türkmenistan'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Doğal Gaz Satışı"na ilişkin olarak imzalanan Anlaşma ile taraflar: 30 Mayıs 1999 tarihine kadar 16 milyar m^3/yıl'lık Alım-Satım Anlaşması, Gaz Boru Hattı Anlaşması'nın imzalanması; boru hattının geçtiği güzergah üzerindeki hükümetlerle ve boru hattı işletmecisi şirketlerle Ev Sahibi Ülke Anlaşmaları'nın hazırlanması hususlarında anlaşmaya varmışlardır.

21 Mayıs 1999 tarihinde, Aşkabat'ta, BOTAŞ ile Türkmenistan Devlet Başkanı nezdinde hidrokarbon kaynaklarının kullanımı konusunda yetkilendirilmiş merci arasında, 16 milyar m^3/yıl düzeyinde doğal gaz alımına ilişkin "Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması" imzalanmıştır. 30 yıl süreli söz konusu anlaşmaya göre, gaz teslimatların 2002-2004 döneminde başlaması öngörülmüştür.

"Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması"na göre, doğal gaz, Türkmenistan'dan Türkiye-Gürcistan sınırında teslim alınacaktır. Ayrıca, doğal gazı taşıyacak ve Türkmenistan'dan başlayarak Gürcistan sınırına ulaşacak boru hattının bu noktaya kadar yaptırılması ve işlettirilmesi sorumluluğu tümüyle Türkmen tarafına aittir.

Boru hattının Türkiye topraklarındaki yapım ve işletimi ise Türk tarafına aittir. BOTAŞ, özellikle İran hattının çapını 40-inç'den 48-inç'e çıkararak ve bununla ilgili anlaşmaları imzalayıp inşaatlarına başlanmasını sağlayarak, Türkiye sınırları içinde inşa edilmesi gereken boru hatları için Mühendislik, Tedarik ve İnşaat

sözleşmelerinin imzalanması yükümlülüğünün büyük bir bölümünü yerine getirmiş bulunmaktadır.

29 Ekim 1998 tarihinde imzalanan anlaşmadaki ulusal prosedürlerin yerine getirilmesi yükümlülüklerinin tümü Türkiye tarafından tamamlanmıştır.

Türkmenistan tarafından, 13 Şubat 1999 tarihinde, Projenin General Electric Capital ve Bechtel firmalarından oluşan Pipeline Solutions Group (PSG) liderliğinde bir Konsorsiyum tarafından yürütüleceği açıklanmıştır. Ağustos 1999'da, PSG Konsorsiyumu'na Shell şirketi de iştirak etmiştir.

Türkmenistan'ın PSG'ye verdiği Görevlendirme Mektubu'nun geçerlilik süresi 19 Şubat 2000 tarihi itibarıyla sona ermiştir. Türkmen tarafının bu yetkilendirme süresini uzatmaması nedeniyle, GE Capital ve Bechtel firmaları, sözkonusu Projenin gerçekleştirilmesi için oluşturulan PSG Konsorsiyumu'ndan çekilmişlerdir. Bu nedenle, boru hattının özellikle Gürcistan sınırına kadar olan bölümü ile ilgili çalışmalarda herhangi bir gelişme kaydedilmemiş olup, bu konuda faaliyete geçilmesi için Türkmen tarafının alacağı karar beklenmektedir.(Botaş Faaliyet Raporu, 2002)

6.2.4. Türkiye –Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Türkiye ve Yunanistan arasında doğal gaz şebekelerinin enterkonneksiyonu ve Güney Avrupa Gaz Ringi'nin gerçekleştirilmesi kapsamında belirlenen teknik esaslar doğrultusunda her iki tarafça yapılan çalışmalar neticesinde, BOTAŞ ve DEPA yetkilileri 12-13 Hazirna 2001 tarihlerinde Ankara'da bir Teknik Toplantı gerçekleştirmişlerdir. Toplantıda, BOTAŞ ve DEPA tarafından kendi ülke sınırları içerisinde kalan bölüm için yapılmış masabaşı çalışmaları birleştirilmiş, 7 Ağustos 2001 tarihinde ortak bir mektup ile Avrupa Komisyonu'na iletilmiştir.

Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı ekonomik fizibilite çalışması bedelinin % 50'si Avrupa Birliği TEN (Trans European Networks) fonundan, kalan % 50'si ise DEPA kaynaklarından karşılanarak Fransız Societe Generale Grubu'na yaptırılmıştır. 12 Mart 2002 tarihinde Londra'da yapılan üçlü toplantıda Societe

Generale'in sunduğu fizibilite sonuç raporu üzerinde görüş alışverişinde bulunulmuş ve 25 Mart 2002 tarihinde fizibilite çalışması olumlu bir sonuçla tamamlanmıştır.

Diğer taraftan, BOTAŞ ve DEPA arasında 20 Mart 2002 tarihinde Atina'da bir toplantı düzenlenmiş, Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, doğal gaz alım satımı ve Türkiye-Yunanistan üzerinden Avrupa'ya ve Balkanlar'a doğal gaz iletimi konularının yanı sıra, iki şirket arasında LNG takası konusunda işbirliği hususunun da yer aldığı bir Mutabakat Zaptı'nın (MOU), Yunanistan Kalkınma Bakanı'nın Türkiye'yi ziyareti sırasında BOTAŞ ve DEPA arasında imzalanması hususunda mutabık kalınmış ve söz konusu MOU hazırlanmıştır.

Mutabakat Zaptı uyarınca, 2003 yılı başında hattın mühendislik ve inşaat çalışmalarına geçilmesi ve 2005 yılı başında Yunanistan'a doğal gaz arzının başlaması planlanmaktadır.

Yunanistan ile yapılacak Alım-Satım Anlaşması kapsamında, ülkeye ilk yıl için 500 Milyon m^3lük bir gaz satışı öngörülmektedir.

17 Nisan 2002 tarihinde AB TEN Fonu'na Proje'nin Mühendislik ve ÇED çalışmalarına finansman desteği sağlanması hususunda DEPA tarafından başvuruda bulunulmuştur. AB TEN Finansman Komitesi 18 Temmuz 2002 tarihinde maliyetin 9.580.000 Euro olacağı öngörüsüyle bu miktarın yarısını hibe olarak vermeyi kararlaştırmıştır. Bu hibenin 1.640.000 Euro'luk kısmı Yunanistan, 3.150.000 Euro'luk kısmı ise Türkiye tarafından kullanılacaktır. (Botaş Faaliyet Raporu, 2002)

6.2.5. İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Bu projeyle Türkiye'nin doğal gaz açığının bir bölümünün İran'dan karşılanması için ilk etapta İran'dan Türkiye'ye, daha sonra Avrupa'ya uzanacak bir boru hattının yapılması amaçlanmaktadır. İran'dan doğal gaz alımına ilişkin anlaşma 12 Ağustos 1996 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Türkiye İran'dan 22 yıl süre ile doğal gaz alacak, bu alım 3 milyar m^3/yıl düzeyinden başlayıp, 10 milyar m^3/yıl düzeyine çıkacaktır.

Proje ile ilgili olarak seçilen güzergah, sınırda Doğubeyazıt'tan başlamakta Erzurum, Erzincan, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya ulaşmaktadır. Öncelikle 800 km uzunluğundaki Doğubeyazıt-Erzurum arasında bulunan hattın ihalesine çıkılmışve kamulaştırma işlemleri başlatılmıştır. Projenin ikinci aşaması olan ve Erzurum'u Ankara'ya bağlayan 905 km'lik bölümü ise Erzurum - İmranlı, İmranlı - Kayseri ve Kayseri - Ankara şeklindedir.

29 Nisan 1997'de Fernas-Enerkom-STFA konsorsiyumuna ihale olunan 290 km'lik İran sınırı-Erzurum boru hattı inşası bugüne dek başlamamıştır. Çapı değiştirilerek 48 ince çıkarılmış bu hatta, bazı belirsizlikler vardır.(Tüsiad Enerji Raporu, 2001)

Bu projeye Amerika'nın siyasi itirazı bulunmaktadır. Ancak, İran ile yapılan sözleşmede zamanında gerçekleşmeyecek alım karşısında BOTAŞ'ı tazminat ödemeye mecbur edici hükümler bulunmaktadır. Ayrıca, bu hattın gecikmesi veya gerçekleşmemesi Türkiye'nin doğal gaz arz kaynakları hedeflerinde ciddi bozulmalara neden olabilecektir. Bu arada İran, Türkmenistan ile doğal gaz bağlantısı kurmuştur. Bu nedenle bu hattan taahhüt olunan gazın zamanında çekilmesi, hem Türkiye'nin çıkarları ve hem de Türkmen gazı üzerinde yapılan olumsuz spekülasyonun bitirilmesi açısından önemlidir.

6.2.6. Transbalkan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

TEKFEN-ENKA-GAMA-İNTES ve BOTAŞ'ın yer aldığı bir şirketler grubunun, Türkiye'nin Balkanlar yolu ile Rusya'dan aldığı doğal gazın, boru hatlarının sayısı ve çaplarının yetersizliği nedeni ile artırılamayışı dar boğazını gidermek amacıyla, bir alternatif proje oluşturma çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Ön fizibilite safhası aşılmış, kapasitenin yılda 16 milyar m^3'e çıkarılması için birkaç etaplı ön proje ve global listeler hazırlanmıştır. Saptanan 2.9 milyar dolarlık finansmanın sağlanması konusunda çalışmalar sürdürülmektedir.(Tüsiad Enerji Raporu, 2001)

6.2.7. Mısır-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Henüz tasarım aşamasında olan ve Mısır'ın Akdeniz altına döşenecek boru hatlarından 10 milyar m3/yıl gaz gönderebileceği teklifinden kaynaklanan, 1996 yılında üzerinde durulan LNG projesinin iptalinden sonra ortaya çıkan bir projedir.

2 Şubat 2000 tarihinde Ankara'da iki ülkenin ilgili Bakanları arasında imzalanan petrol ve gaz işbirliğine ilişkin bir Protokol'de, taraflar Mısır'dan Türkiye'ye Akdeniz geçişli bir hatla, yılda 4 Milyar m^3 doğal gaz ihracı konusunda niyet beyanında bulunmuşlardır.

Türkiye'ye taşınacak olan doğal gazın yetkili satıcısı Eastern Mediterranean Gas Company (EMG) olup, BOTAŞ ile EMG arasında 31 Mart 2001 tarihinde Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması paraflanmıştır.(Botaş Faaliyet Raporu, 2002)

6.2.8. Irak-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Bu proje geçmişte ele alınmış ve terk edilmişti. Şimdi, TPAO-TEKFEN-BOTAŞ şirketlerince oluşturulan bir grup tarafından 2.5.1997 tarihinde Irak ile imzalanan bir anlaşma çerçevesinde yürütülmektedir. Bağdat yöresindeki doğal gaz yataklarının saha geliştirme, üretim, gaz işleme ve boru hattı yapımı işlemlerinden oluşan kompleks bir projedir.(Tüsiad Enerji Raporu, 2001)

Bu Proje ile Irak'ta bulunan doğal gaz sahalarının geliştirilmesiyle üretilecek olan 10 Milyar m^3/yıl gazın, yapılacak bir doğal gaz boru hattı ile Türkiye'ye getirilmesi amaçlanmaktadır (Botaş Faaliyet Raporu, 2002)

3-6 Nisan 2000 tarihleri arasında Ankara'da öncelikle Irak tarafı ile Türk tarafı, daha sonra Proje'nin üçüncü tarafı olan İtalyan ENI-Agip ve Fransız Gaz De France firmalarının bir araya geldiği geniş katılımlı toplantılarda, ENI ve GDF birlikte hazırladıkları "Taslak Çerçeve Anlaşması"nı, Irak ve Türk taraflarına sunmuşlardır.

Proje ile ilgili taraflar arasında, bir yandan Çerçeve Anlaşması, Ön Gaz Alım-Satım Anlaşması, Üretim Paylaşım Anlaşması ve Ortak Operasyon Şirketinin

Kurulması'na yönelik anlaşmaların müzakere edilmesi ve öte yandan Proje'nin yürütülmesi amacıyla oluşturulacak konsorsiyum ve şirketleşme çalışmalarının yapılması planlanmakta olup, bu çalışmaların gerçekleştirilerek nihai hale getirilmesi ile Proje'nin hayata geçirilmesi, BM tarafından Irak'a uygulanan ambargoya bağlıdır. (Botaş Faaliyet Raporu, 2002)

Proje ile ilgili olarak BOTAŞ, TPAO, TEKFEN tarafından oluşturulan Yönlendirme Komitesi, bundan sonraki çalışmalar için hem Irak ile hem de ENI ve GDF yetkilileri ile toplantılar düzenlenerek çalışmalar sürdürülmektedir.

Birleşmiş Milletler ambargosu nedeni ile sonuç alınması zor görünmekle birlikte, İran projesine Amerika'nın siyasi itirazı karşısında, yine Amerika'nın onayı ve desteği ile Birleşmiş Milletler'den onay alınabilecek bir proje olarak da görülmektedir.

6.2.9. Rusya-Türkiye-İsrail Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Geçmişte ele alınan ve terk olunan bir projedir. Bugün için rafta bekleyen bu projenin, dış politika gelişmeleri karşısında yeniden gündeme gelmesine ve gerçekleştirilmesine çalışılmalıdır.

Sıralanan doğal gaz boru hattı projelerinden başka İzmir Aliağa'da kurulması planlanan yıllık 6 milyar m^3 doğal gaz eşdeğeri kapasitede olacak II. Doğal Gaz Terminali projesi de vardır. Tractabell-Parmaş ortaklığı tarafından mühendislik çalışmaları yapılan bu projenin gidişinin tatmin edici olmadığı bildirilmektedir.

Türkiye'de doğal gaz arz güvenliğini sağlamak için oluşturulmuş çok sayıda ve önemli projeler bulunmaktadır. Ancak, ele alınmış birçok projede gecikmelerden endişe olunmakta, bazıları ise başlamamış bulunmaktadır. Doğal gazla elektrik üretimine ağırlık verildiği, büyük projelere başlanıldığı için doğal gaz talebini yeterince karşılanamamaktadır.

6.2.10. Azerbaycan-Türkiye (Şahdeniz) Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Bu proje ile Azerbaycan gazının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınması amaçlanmaktadır. Ekim 2000'de başlayan Azerbaycan'dan doğal gaz teminine yönelik müzakereler sonucunda, 12 Mart 2001 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Azerbaycan Başbakan Yardımcısı tarafından Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye şevkine ilişkin Hükümetler arası Anlaşma ve bu anlaşmaya istinaden aynı tarihte BOTAŞ ve SOCAR arasında Doğal Gaz Alım Satım Sözleşmesi imzalanmıştır. 15 yıl süreli Doğal Gaz Alım Anlaşması, alımların 2004 yılında 2 Milyar m^3 ile başlamasını ve plato periyotta 2007 yılında 6.6 Milyar m^3/yıl'a ulaşmasını öngörmektedir.

Hükümetler arası Anlaşma Azerbaycan Milli Meclisi tarafından 26 Ekim 2001 tarihinde, Gürcistan Parlamentosu'nca 19 Aralık 2001 tarihinde onaylanırken, TBMM Genel Kurulunca 28 Aralık 2001 tarihinde onaylanmıştır.

Söz konusu Alım-Satım Kontratı şartları uyarınca, doğal gazın teslim noktası Türkiye/Gürcistan sınırıdır. Hattın Türkiye topraklarında kalan kısmının yapım ve işletme sorumluluğu BOTAŞ'a ait olup, Azerbaycan topraklarından başlayarak Türkiye/Gürcistan sınırına kadar yapılacak kısmın yapım ve işletme sorumluluğu da SOCAR-Azerbaycan'a aittir.

Azerbaycan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türkiye kısmı ile ilgili olarak, Şah Deniz Projesi kapsamında Azerbaycan'dan alınacak olan doğal gazın Gürcistan-Türkiye sınırından Doğu Anadolu İletim Hattı'na bağlantı noktası olan Horasan'a kadar taşınması amacı ile yapılması düşünülen boru hattının Ön Mühendislik çalışmaları tamamlanmış olup, Türkiye kesiminde yer alan Kars ve Ardahan illerinin doğal gaz ihtiyaçlarının da karşılanması amaçlanarak, yaklaşık 225 km.'lik bir güzergah belirlenmiştir. Belirlenen güzergah için güzergah raporu ve jeolojik risk raporu hazırlanmıştır.

Temel ve Detay Mühendislik çalışmaları neticesinde yapım ihalesine çıkılacaktır. Boru hattının 2004 yılının sonunda tamamlanarak devreye alınması planlanmaktadır.

6.3. TPAO'nun faaliyetleri

Türkiye'nin petrol ve doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında TPAO'nun katkısını arttırmak amacı ile petrol ve doğal gazın arama-üretimine yönelik çalışmaları özellikle 1993 yılından sonra Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaygınlaştırılarak sürdürülmüştür. TPAO, aktif olarak Kazakistan, Azerbaycan ve Libya'da faaliyetlerini yürütmektedir. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.3.1. Kazakistan

TPAO'nun, Kazakistan'daki faaliyetleri Kazaktürkmunay Ltd. (KTM) tarafından yürütülmektedir. Ortak şirket üretime yönelik faaliyetlerini, Batı Kazakistan'daki Precaspian Baseni'nde yeralan Aktübinsk ve Aktau Bölgeleri'ndeki 2 ruhsatta 2.293 km^2'lik alanda sürdürmektedir. Keşif yapılan sahalardan Aktau Bölgesi'ndeki Batı Yelemez ve Doğu Saztübe Sahaları'nda 2.500 varil/gün, Aktübinsk Bölgesi'ndeki Laktibay Sahası'nda ise 1.500 varil/gün ile sürekli üretime devam edilmektedir. Batı Yelemez Sahası'nda 1996 yılında ticari keşif ilan edilmiştir. KTM Ltd. ortak şirketinin 2001 yılı sonu kümülatif petrol üretimi 773,8 bin ton'dur. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.3.2. Azerbaycan

TPAO, 2001 sonu itibariyle Azerbaycan'da 4 adet arama, geliştirme ve üretim projesine ortaktır. Bunlar, ACG (Azeri-Çıralı-Güneşli) Projesi (%6.75), Şah Deniz Projesi (%9), Kürdaşı Projesi (%5) ve Alov Projesi (%10)'dir. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.3.2.1. Acg (Azeri-Çıralı-Güneşli) Projesi (Mega Proje)

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile yabancı şirketlerin oluşturduğu konsorsiyum (AMOCO, BP, DELTA, STATOIL, LUKOIL, MCDERMOTT, PENNZOIL, RAMCO, TPAO ve UNOCAL) arasında ACG Projesi ile ilgili olarak Ortak Geliştirme ve Üretim Paylaşımı Anlaşması 20 Eylül 1994'te Bakü'de imzalanmış ve Azerbaycan Parlamentosu'nda onaylanarak 12 Aralık 1994'te yürürlüğe girmiştir. Projenin halihazırdaki ortakları SOCAR (%10), BP (%34,14), LUKOIL (%10), UNOCAL (%10,28), STATOIL (%8,56), EXXONMOBIL (%8), TPAO (%6,75), ITOCHU (%3,92), PENNZOIL (%5,63) ve DELTA-HESS (%2,72) şirketleridir. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.3.2.2. Şah Deniz Projesi

Şah Deniz yapısı, Güney Hazar'da Bakü'nün 70 km. Güneydoğusu ve Azeri-Güneşli-Çıralı sahasının 70 km. Güneybatısında yer almaktadır. Ruhsat alanı yaklaşık 860 km^2'lik bir alanı kapsamaktadır. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

TPAO'nun, bağlı ortaklığı TPOC Ltd. Şirketi vasıtası ile ortak olduğu Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Şah Deniz Projesi; BP-Statoil ve TPOC Ortaklığı tarafından yapının hidrokarbon potansiyelinin araştırılması amacı ile başlatılmıştır. Projenin şu andaki ortakları ise BP (%25,5), STATOIL (%25,5), SCA (SOCAR Commercial Affiliate %10), TOTALFINAELF (%10), LUKAGİP (%10), OIEC (Oil Industries Engineering and Construction, İran-%10) ve TPOC (%9) şirketleridir. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

2001 yılında projenin arama ve uzatma arama dönemi mükellefiyetleri tamamlanmış, Ticari Doğal Gaz ve Kondensat Keşfi İlanı yapılmış (6 Mart 2001), keşfedilen doğal gaz için BOTAŞ-SOCAR arasında Alım-Satım Anlaşması ve Türkiye-Gürcistan arasında da 12 Mart 2001 tarihinde Hükümetler arası Anlaşma imzalanmıştır. Satış anlaşması 6.6 milyar m^3 doğalgazın 15 yıl boyunca Türkiye'ye ulaştırılmasını kapsamaktadır. Projenin Birinci Geliştirme ve Üretim Dönemi Programı SOCAR tarafından 28 Haziran 2001 tarihinde onaylanmıştır. Doğal gazın

taşınması için inşa edilmesi planlanan Bakü'den başlayacak Tiflis üzerinden Türkiye-Gürcistan sınırına ulaşacak doğal gaz boru hattı ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. Bu kapsamda Azerbaycan ve Gürcistan arasında 29 Eylül 2001'de Hükümetler arası Anlaşma imzalanmıştır. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.3.2.3. Kürdaşı Projesi

TPAO'nun Hazar Denizi'ndeki üçüncü projesi olan Kürdaşı Projesi üç ayrı yapının test edilmesini amaçlayan bir arama projesidir. Projenin %50'si SOCAR'a ait olup, kalan hisseler AGIP (%25), MITSUI (%15), REPSOL (%5) ve TPOC (%5) arasında paylaşılmıştır. 2 Haziran 1998 tarihinde imzalanan Arama, Geliştirme ve Üretim Paylaşımı Anlaşması Azerbaycan Parlamentosu tarafından 7 Temmuz 1998 tarihinde onaylanarak 30 Temmuz 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 2001 yılında projenin arama dönemi mükellefiyetleri tamamlanmış, açılan iki kuyuda ticari hidrokarbon bulgusuna rastlanmamıştır. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.3.2.4. Alov Projesi

TPAO'nun Azerbaycan'da TPOC Ltd. kanalı ile girdiği projesi olan Alov (Abik) Arama Projesi Güney Hazar Denizi'nin orta kesiminde yer almakta olup, Sharg, Alov ve Araz adlı 3 ayrı prospektten oluşmaktadır.

Proje'nin %40'ı SOCAR Oil Affiliate (SOA)'a ait olup diğer hisseler BP (%15), Statoil (%15) ve TPOC (%10) arasında paylaşılmıştır. Geri kalan %20'lik hisse daha sonra EXXONMOBIL (%15) ve AEC (%5) şirketlerine verilmiştir. Üç yıllık arama süresi olan bu projede; 1.400 km^2 3 boyutlu sismik etüd yapılacak ve 3 arama kuyusu açılacaktır. Projenin mükellefiyeti olan 3 arama kuyusundan ilkinin 2004 yılı ilk çeyreğinde kazılması öngörülmüştür. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.3.2.5. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Hampetrol Boru Hattı Projesi

Proje ile; Hazar Bölgesi, özellikle Azerbaycan ACG (Azeri-Çıralı-Güneşli) ve diğer projeler üretimi petrollerin dünya pazarlarına taşınması hedeflenmektedir.

Proje, Azerbaycan-Bakü'den başlamak üzere, Gürcistan-Tiflis yakınlarından geçerek, Türkiye-Ceyhan'da sonlanan; 42"-46"-34" çaplarında, 50 milyon ton/yıl kapasiteli, yaklaşık 1.750 km uzunluğunda boru hattının, günümüzdeki tahminlere göre 2005 yılı başına kadar yapımını öngörmektedir. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.3.3. Libya

TPAO'nun Libya'daki faaliyetleri Ghadames Baseni'ndeki NC-188 ve Sirte Baseni'ndeki NC-189 no.'lu Bloklar'dadır. 05 Ekim 1999 tarihinde TPAO adına TPOC, Libya Milli Petrol Şirketi NOC ile Arama, Üretim ve Paylaşım Anlaşması imzalamıştır. 5 yıllık arama döneminde 5 kuyu kazılması ve sismik veri toplama yükümlülüğü bulunmaktadır. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.3.4. Türkmenistan

Türkmenistan'da 1993 yılından bu yana faaliyetlerini kara ve deniz alanlarında petrol ve doğal gaz arama ve geliştirmesine yönelik teknik değerlendirme çalışmaları gerçekleştirmiş olup, bugüne kadar imza altına alınmış ticari bir anlaşma imzalanmamıştır.

Ancak Türkmenistan'a yönelik belirlenen yeni stratejiler doğrultusunda özellikle potansiyel olabilecek geliştirme projeleri üzerinde bazı şirketlerle beraber ortak çalışmalar sürdürülmektedir. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.3.5. Irak

Irak'ta hidrokarbon arama ve üretim yatırımlarına girmek için 1994 yılında Irak Petrol Bakanlığı ile temaslara geçmiştir. Halen Irak ile ilgili çalışmalar Gharraf Petrol Sahası Geliştirme Projesi, Irak-Türkiye Doğal Gaz İhraç Projesi ve Blok-IV Arama Projesi üzerinde sürdürülmektedir. Irak-Türkiye Doğal Gaz İhraç Projesi'nin fizibilite çalışması için Irak Petrol Bakanlığı ve T.C. Enerji ve Tabii Kaynakları Bakanlığı arasında 8 Mart 1996'da bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Türk tarafı

adına çalışmalar; TPAO, BOTAŞ ve TEKFEN arasında Mayıs 1997'de imzalanan "Ortak İlgi Anlaşması" çerçevesinde yürütülecektir. Tüm anlaşma görüşmelerinde projenin fiili başlangıcı olarak, Birleşmiş Milletler ambargosunun kalkması öngörülmektedir. (http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm)

6.4. Boru Hattı Projelerinin Karşılaştırılması

6.4.1. Maliyet-etkinlik-kapasite

Rusya Federasyonu'nun Kafkasya ve Orta Asya petrolünün taşınmasını talep ettiği Bakü-Novorossik boru hattı eski ve bakımsızdır. Baku-Grozni arası 9 milyon ton/yıl kapasitelidir. Mevcut hat Çeçenistan ile Rusya Federasyonu arasındaki çatışmalar esnasında bombardımandan etkilenmiştir. Ayrıca boru hatlarında kullanılan malzemenin AMOCO standartlarına uygun olmadığı belirtilmiştir. Bu hattın mevcut haliyle 2000'li yıllardaki üretimi taşıması olanaksızdır. Yenilenmesi, bakımı,onarımı, yeni hat inşasına yakın masraf gerektirmektedir.Kafkasya ve Orta Asya petrollerini Novorossik limanına taşımak için 1350 km. uzunluğunda yeni boru hattı inşa edilmesi gerekmektedir.(Serkehni, Ocak 2001, s33)

Bu olumsuzluklara ilaveten, Novorossik limanının kapasitede söz konusu petrolü taşımak için yeterli değildir. İlave boru hattı, limanın terminal ve depolama imkanlarını artırmak için 2,3 milyar dolarlık yeni yatırım gerekmektedir. Ayrıca bu liman elverişsiz meteorolojik (sis, fırtına, buzlanma) ve deniz şartlarından dolayı yılın 100 ile 130 günü kapalı olmakta, herhangi bir sevkıyat mümkün olmamaktadır.

Bakü-Süpsa hattı içinde aynı şartlar geçerlidir. Karadeniz'in ve boğazların özelliklerinden dolayı petrol yüklenebilecek tankerler maksimum 100-150 bin DWT'luk olmak zorundadır.buradan yüklenebilen petrolün Cenova-Notherdama gidene kadar ki ücreti Ceyhan hattı ile taşınacak petrolün maliyetinden iki kat fazladır. Bakü-Novorossik hattı içinde aynı şey söylemek mümkündür.(Pamir, 1999,s15)

Rusya federasyonu tarafından atılan Burgaz Dedeağaç projesinin ayrıntılı bir fizibilite raporu bulunmamasına rağmen, 2 milyar dolara yakın bir yatırım gerektirebileceği tahmin edilmektedir. Rusya Federasyonu'nun projedeki payı %50 olarak öngörülmekte ve bunun petrol nakliyatı ile karşılanması tasarlanmaktadır. Ayrıca böyle bir konuya hazırlıklı olmayan % 25'er paya sahip Yunanistan ve Bulgaristan arasında da hattın finansmanı konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur.mevcut limanların yetersizliği nedeniyle Burgaz ve Dedeağaç da yeni terminaller kurmak gerekecektir.

Türkiye'nin sunduğu dört alternatifli Hazar Akdeniz boru hattının uzunluğu takip edeceği güzergaha göre 2172 ile 2355 km. arsında değişmekte, maliyetinin ise 2.2 milyar dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir. Projenin Bakü Ceyhan bölümünün uzunluğu 1500 km.'dir. bölgede petrol üretiminin 100 milyon tona çıkarılması düşünüldüğünde, projenin zamanında tamamlanmaması endişesine yer olmadığı açıkça görülmektedir.Bakü Ceyhan projesinde Ceyhan terminali 120 milyon ton kapasiteli yeni bir tesis olduğundan ilave terminale ve mevcut terminalin genişletilmesine ihtiyaç duyulmamaktadır.

Ceyhan terminali 300.000 ton kapasiteli tankerleri doldurabilme kabiliyetine sahip olduğundan Irak-Türkiye boru hattı açılıp petrol taşınsa dahi bu kapasiteyi kaldırabilecek kapasitededir. Akdeniz'de iklim şartları da yılın her günü tankerlerin yükleme ve yanaşmasına imkan tanımaktadır.

Ayrıca Bakü-Ceyhan en ucuz taşıma imkanlarını sağlayarak petrolün boğazlardan geçemeyen daha büyük tankerlerle taşınabilmesi ile taşıma maliyetlerini de aşağıya çekmektedir.

6.4.2. Boru Hatlarının Fiziki Güvenliği

Rusya PKK terör örgütünün faaliyetleri nedeniyle Türkiye'den geçecek hattın güvenli olmadığını dile getirmekteydi. Ancak Türkiye uzun mücadeleler sonrası terörü kontrol altına almıştır. Bakü-Ceyhan petrol boru hattındaki yeni gelişmelerde ise Bakü-Novorossisk güzergahında, stratejik boru hatlarının kesiştiği Grozni'de uzun süredir devam eden Rusya Çeçenistan çatışması hattın güvenliğini tehlikeye

sokmaktadır. Rusya Çeçenistan çatışmasının temelinde yine Bakü-Ceyhan boru hattı yatmaktadır. Rusya için Pankisi vadisi ve Grozni gibi iki önemli bölgenin kontrolünü ele geçirmek Rusya'nın politikası için birinci dereceden önem kazanmıştır. Pankisi vadisi ve Grozni'de Çeçenistan'ın Ruslara karşı çatışmalarını Bakü Ceyhan boru hattının Avrupa'ya taşınması güzergahında bulunan ülkeler bu stratejiden yararlanan ülkeler başta Türkiye olmak üzere Çeçenlere dolaylı yönden yardım yapmaktadırlar. Yapılan bu yardımların esas amacı Çeçenlere direk yönelik olmadığı gibi aksine bu boru hattı güzergahı güvenliğinin Rusya'nın eline geçmesi istenmediğinden dolayı bu politika benimsenmiştir.

"Türkiye açısından Grozni ve Pankisi vadisi dışında Bakü Ceyhan'ın fiziki güvenliğinin sağlanıla bilmesi için her ülke farklı farklı sistemler geliştirmektedir. Askeri ölçümlerle 1037 m uzunluğundaki hattın genel güvenliğini Jandarma Genel Komutanlığı sağlayacaktır. Hat boyunca 11 karakol ve 16 ayrı askeri özel ekip görev alacaktır. Ateşli silahların kullanılmayacağı terminal bölgelerinde ise yakın dövüş uzmanı özel ekipler koruma görevi yapacaktır. Azerbaycan ise kendi topraklarından geçen bölümde hat boyunca süvari birliklerine koruma görevi verecek yine Türkiye, Azerbaycan tarafının güvenliği içinse eğitim verecek birliklerin teşkilatlanmasını sağlayacaklardır. Bu teşkilatlanmada ise CIA' da Türkiye tarafından verilecek desteğe katkıda bulunacaklardır."(VATAN, Eylül, 2002) Bunların sonucu olarak Türkiye terörizme karşı Kerkük Yumurtalık hattının güvenliğini sağladığı gibi Bakü-Ceyhan hattının da güvenliğini sağlayabilecek güçtedir.

6.4.3. Türkiye'de Petrol Boru Hatlarında Deprem Tehlikesi

"Doğu Anadolu bölgesi ve Güneydoğu Anadolu bölgesi tektonik(kabuk)yapısının çok önemli olduğu ve bu bölgelerin yer bilimleri açısından en az bilinen bölge olduğu saptanmıştır."(Türkeli N.Prof.Dr.Boğaziçi Üniv.Kandilli Rasathanesi Deprem Arştırma Enstitüsü Üyesi Açıklaması, http://www.zaman.com.tr /2002/09/24/doguanadolu/411.htm) Türkiye'de deprem her yerde ve her an olabilir bu bağlamda Batı Anadolu ve doğu ciddiyete alınmalıdır.petrol boru hatlarındaki çalışmaların gelecekte uygulanacak petrol projelerinin bilinmesi ve verilerin mühendisliğe aktarılması gerekir. "Doğu Anadolu'nun tektonik yapısı ve depremsel yapı Marmara'da Türkiye'nin başına geleni Bakü-Ceyhan'da Türkiye'nin başına

gelmemesi için önden atılan bir adımdır."(Şengöz C. Maden Fakültesi Jeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Açıklaması, http://www.zaman.com.tr/2002/09/24/ doguanadolu/411.htm) Bakü-Ceyhan petrol boru hattı güzergahında olası tehlikeler önceden bilinip ona göre önlem alınması gerekir. Bilimcilerin ortaya koyduğu verileri politikacıların ve bu işte görevli şirketlerin bu olasılıkları göz önüne alıp ona göre uygulamaya geçilmelidir. Eğer bu veriler dikkate alınıp değerlendirilmezse Bakü-Ceyhan boru hattının olası bir depremde kırılıp çevreye verebileceği tehlikeler, içme sularına karışıp verebileceği tehlikeler, bulunan bölgedeki sulama kanallarına karışıp ürün ve bitkilerde verebileceği zararlar bu boru hattından geçen doğalgaz veya petrolün Türkiye'nin bütçesinden gideceğinin zararları diye saymak mümkündür. Bu tür olayların Türkiye'nin başına gelmemesi için yapması gerekense yukarıda belirttiğimiz konuların dışında bu boru hattını yaparken bilimsel gerçekler birinci sırada önem teşkil etmektedir. Bunun için bu boruların birinci dereceden sağlamlığı, kalitesi ve geçiş güzergahındaki deprem olasılıkları göz önünde bulundurulmalı aynen "Alaska' da ki deprem faktörü dikkate alınıp bütün risklerin incelenip yapıldığı gibi yapılmalıdır."(http://www.zaman.com.tr /2002/09/24/doguanadolu/411.htm) bu önlemler içinse bir miktar paranın gözden çıkarılması gerekmektedir.

6.4.4. Çevre Güvenliği

Hedeflenen üretimin Karadeniz ve boğazlar üzerinden taşınması halinde tek olumsuz etkilenecek deniz yolu boğazlar değildir. Halihazırda dünyanın en büyük hidrojen sülfürlü su kütlesine sahip Karadeniz tehlike sinyalleri vermektedir. Petrol taşımasını Karadeniz'den yapılması halinde 2015 yılına kadar 1.100 Bin ton petrol Karadeniz'e karışacağı ve Karadeniz'in ekolojik dengesinin tamamen bozulacağı değerlendirilmektedir.(Serkehni, 2001, s34) Her yıl Karadeniz Havzası ülkelerinden 150 milyon ton katı malzeme büyük nehirler vasıtasıyla Karadeniz'e taşınmaktadır. Bunun %75'i Tuna Nehri'nden, %20'si BDT ülkelerinin nehirlerinden, %5'i ise Türkiye ve Bulgaristan nehirlerinden gelmektedir. Dünya çevre örgütlerince, önlem alınmadığı takdirde 60-70 yıl sonra Karadeniz'in mikroorganizma yaşamayan bir çukur haline geleceği değerlendirilmektedir. Karadeniz'in ekolojik olarak korunması maksadıyla, Bulgaristan Ukrayna Gürcistan, Rusya, Romanya ve Türkiye'nin çevre

konusu ile ilgili bakanları 31 Ekim 1996 tarihinde Türkiye'de toplanmış ve bu konuda işbirliği yapılmasına karar vermişlerdir. (Serkehni, 2001, s35)

Petrolün Burgaz Dedeağaç yolu ile Ege Denizi'ne çıkarılması da benzer çevre sorunlarına yol açacaktır. Ege denizinden Akdeniz'e düzgün bir rota ile çıkmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle olabilecek tanker kazaları nedeniyle bölgenin hem turizm hem de deniz ürünleri bakımından Ege bölgesinde yaşayan insanların geçim kaynaklarını olumsuz yönde etkileyebilecektir.

6.5. Petrol ve Doğalgaz Boru Hatlarının Milli Güce Etkileri

Petrol; ekonomik, politik ve askeri olarak en kolay şekilde paraya ve güce çevrilebilen hammaddedir. İnsan hayatının refah seviyesi etkileyen tüm ürünlere baktığımız zaman hemen hemen hepsinin petrolden faydalandığı ve petrole bağımlı olduğu görülmektedir.

6.5.1. Milli Gücün Unsurları

Milli güç;bir devletin bekasını ve milletin refahını sağlamak için ulaşılması ve korunması gereken amaçlar elde etmek için kullanabileceği insan gücü başta olmak üzere coğrafi, ekonomik, askeri psiko-sosyal teknolojik, politik ve idari güçlerden oluşan maddi ve manevi unsurların toplamı dır.

Milli güç aynı zamanda devletlerin milli menfaatlerini ve hedeflerini gerçekleştirme yeteneklerinden oluşan bir sistemdir, devletler bu güçlerin devamlı olarak kullandıkları gibi kullanmadıkları zamanlarda da, diğer devletlerle çatışan milli menfaatler konusunda bir tehdit caydırma veya zorlama unsuru olarak dikkate alırlar.

Devletlerin başlıca görevlerden biride milli menfaatler doğrultusunda saptanmış olan milli hedeflere ulaşmaktır. Bu hedeflere ulaşılmasında mili güce olan ihtiyaç şüphesizdir ve bu güç ulusun özünde doğar ve bu özelliğinde dolayı da milli güç olarak nitelendirilir. Kaynağından dolayı millete ait olan bu güçten faydalanmak,

devlet kavramının en önemli iki unsurundan olan millet ve vatan korunmasında mevcut veya potansiyel gücün kullanılmasıyla mümkün olabilir. Milli gücün kaynakları milletin içinden doğar, milletçe beslenir ve geliştirilir.

6.5.2. Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatlarının Türkiye`nin Milli Gücüne Etkileri

21. yüzyılda da enerjinin dünya ekonomisi içinde önemli bir unsur olarak devam edeceği aşikardır ve bu düşüncenin ne kadar doğru olduğu, yalnız milli düzeyde değil global dünya değerleri açısından yapılan tahminlerde de açık bir şekilde görülmektedir. Petrol gücünün elinde bulunduranların, milli menfaatlerini gerçekleştirme elde edecekleri enerji potansiyel ile yeniden şekillenen küresel dünyada etkin bir rol oynayacakları şüphesizdir. Bu devletler ellerinde bulundurdukları önemli petrol ve doğal gaz rezervleri ile milli hedeflerine erişme ve onları gerçekleştirme yolunda en önemli destek güç ekonomik güçlerini kullanıp bunu diğer güç unsurları ile birleştirerek milli güçlerini geliştireceklerdir.

Enerji geçişi için güvenilir ve istikrarlı bir ülke olan Türkiye coğrafi konumununda vermiş olduğu avantaj ile Orta Asya ve Hazar Bölgesinde üretilen petrolün düşük fiyatla ve emniyetli bir şekilde taşınmasını sağlayacak olan Bakü – Ceyhan Ham petrol Boru Hattı projesi ile petrolün uluslararası piyasaya ihracı için kullanılacak emniyetli bir taşıma sisteminin tesisini amaçlamaktadır. Ayni zamanda hem çevresel açıdan uygun hem de çevresel açıdan sürdürülebilir ve riski olmayan bir taşıma olanağının sağlanması hedeflenmektedir.

Hazar Havzasındaki petrolün Bakü Ceyhan petrol boru hattı ile taşınması, Türkiye'nin Milli Güç Unsurlarına yapacağı olumlu ve çok yönlü etkileri, zamanla ortaya çıkacaktır.

6.5.2.1. İnsan Gücü

Türkiye nüfusu hem sayı bakımından fazla hem de yaş itibariyle gençtir. Bu bakımdan Türkiye'nin insan gücü doğru ve planlı bir değerlendirme ile ele alındığı

zaman, milli güce her bakımdan olumlu etki yapabilecek bir potansiyel özelliği taşımaktadır.

Gerek Boru hattının tesisi idamesi ve bakımı için ortaya çıkacak istihdam ve iş hacmi konusunda gerekse petrol dağıtım tesislerinde ve bu tesislerin bulunduğu limanlarda eğitimli ve kaliteli bir insan gücüne (küresel, çağdaş değerlendirmeye göre salt insan sayısını kasteden potansiyel insan gücü yada sayısı [populasyon] milli gücü olumsuz etkiler) iş imkanı ortaya çıkacaktır. Bunun yanı sıra enerjinin işletilmesi ve ulaştırılmasında kazanılacak tecrübe ve bilgi ülkenin kaliteli insan gücüne önemli katkılarda bulunacaktır.

Ucuz ham petrol temin edilmesi Türk özel sektörü için yeni iş ve ek istihdam imkanlarına yaratılmasına ve dolayısıyla işsizlik sorunlarının azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Yeni iş ve ek istihdam imkanı ile kırsal nüfusun şehirlere akmasının önüne geçilirken hızlı kentleşmenin getirdiği sorunlar da ortadan kalkacaktır. Bu durum bölgesel gelişmelik farkının azalmasına ve belki de ortadan kalkmasına katkı sağlayacağı gibi ekonomik refahın yakalanması, nüfusun eğitim seviyesinde de belirgin bir yükselmeye sebep olacaktır.

6.5.2.2. Coğrafi Güç

Enerji haritaları incelendiğinde ülkeleri bir ağ gibi saran milli sınırları çoktan aşmış ve hatta mevcutlarına daha da fazlasına ihtiyaç duyulan petrol ve doğal gaz boru hatlarının sistemleşen yapısıyla karşılaşılmaktadır.

Kara ve deniz bağlantıları açısından bölgenin en avantajlı coğrafyalarından birine sahip olan Türkiye bu meselede de artan bir stratejik önem kazanmıştır. Bugün bölgenin önemli siyası gelişmelerinde Kafkas petrol havzası, Güneydoğu su havzası ve Musul /körfez petrol havzası arasındaki iç bağımlılık ilişkisinin önemli bir payı vardır. Gerek doğu – batı gerekse kuzey – güney geçiş ve aktarım yollarının merkezinden yer alan Türkiye bu konumun getirdiği avantajları sağlam ve uzun vadeli bir stratejik planlama ile değerlendirme meselesi ile karşı karşıyadır. (Davutoğlu, 2001, s139)

Bu hatların yer aldığı sahalar içerisinde en fazla göze çarpan bölgeler ispatlanmış dünya petrol rezervlerinin de %67'sine ve doğal gaz rezervlerinin de %40'ına sahip olan Ortadoğu ve Orta Asya dır. Gelişen bütün dünya teknoloji imkanlara rağmen coğrafi stratejisi her geçen gün daha büyük önem kazanan Türkiye işte bu önemli petrol ve doğal gaz üreten ülkeler ile bunların en büyük tüketim pazarı olan Avrupa arasında yer alan konumuyla ayni derecede öneme sahiptir. Bu bakımdan Türkiye daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse Hazar Havzası'nı Akdeniz'e Orta Asya'yı Balkan ülkelerine Ortadoğu'yu Avrupa'yı ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan taşıma güzergahlarının kesişme noktasında yer almaktadır.

Uzun vadeli yatırımlar olarak değerlendirilen petrol-doğal gaz taşıma hatları geçtiği ülkelerin coğrafi konumu siyasi istikrarı, tüketim düzeyi, güvenli iletme garantisi gibi faktörlere ihtiyaç duymaktadır. Bu faktörlerde duyulan ihtiyaç, Orta Doğu Hazar ve Orta Asya'da üretilen petrol ve doğal gazın depolanması kullanımı ve Avrupa'ya ihracı açısından Türkiye'yi en güvenilir ve en uygun bir merkez haline getirmektedir.

Türkiye Petrol ve doğal gaz kaynakların geliştirilebilmesini, büyük ölçüde bir çıkış arayan söz konusu bölge ülkelerin uluslar arası piyasalara bağlayacak yeni ve bağımsız ihraç güzergahlarının yaratılmasına bağlı olduğu gerçeğinin farkındadır. Ayrıca coğrafi konumundan kaynaklanan görevi yerine getirmek için büyük bir çaba harcamakta ve hidrokarbon rezervleri açısından zengin doğu ülkelerine ait petrol ve doğalgazın batıya ulaştırılmasını amaçlayan çeşitli enerji projelerini gerçekleştirmek için de yoğun bir şekil de çalışmaktadır.

Özellikle bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri ekonomik bağımsızlıklarını da elde edebilmek için kendi doğal kaynaklarını en güvenilir en hızlı biçiminde batı pazarlarına Türkiye üzerinden taşımak istemektedirler. Bu ise coğrafi açıdan Türkiye'yi daha önemli bir konuma getirmektedir.

Türkiye önemli toprak ve insan gücü potansiyeline karşılık enerji kaynakları sınırlı olan bir ülkedir. Bununla birlikte uluslararası enerji sistemi içerisinde önemi giderek artan dünyanın en zengin petrol kaynaklarının yer aldığı Ortadoğu – Orta Asya – Kafkaslar ile doğal gaz ve petrol tüketimi çok yüksek olan Avrupa ülkelerinin

arasında son derece stratejik bir konuma sahip olarak yer almaktadır. Bu coğrafi konum Orta Asya – Hazar – Ceyhan Boru Hattı ile Türkiye'nin stratejik önemine büyük bir katkı sağlayacaktır(Serkehni, 2000, s68)

6.5.2.3. Ekonomik Güç

Cumhuriyet tarihi boyunca sınırlı yerli üretim nedeniyle Türkiye önemli bir petrol ve doğal gaz ithalatçısı konumuna gelmiştir. Türkiye toplam enerji ihtiyacının % 60 'nı çeşitli ülkelerden yaptığı ithalat ile karşılamaktadır. Enerji ithalatında en büyük pay %70 ile petrole aittir.

1998'de 32 milyon tonu bulan petrol ithalatının, 2010'da 48 milyon tona, 2020'de de 74 tona çıkması beklenmektedir. Gerek elektrik üretiminde üstlenecek kritik rol gerekse çevre dostu bir yakıt olmasına nedeniyle doğal gaz talebinin hızla artması 2000 yılı mevcut ihtiyacını iki katından fazlasına çıkarak 21 milyar m^3/yıla 2010'da 54 milyar m^3 / yıla 2020 de ise 80 milyar m^3 / yıl düzeyine ulaşması beklenmektedir. Türkiye'nin enerji ithalatına olan bağımlılığının, sanayileşme çabalarımızın bir göstergesi olarak, gelecekte de artan oranda devam etmesi beklenmektedir.

Stratejik bir geçiş ülkesi olan Türkiye, aynı zamanda yukarıda değinilen belgelerde geliştirilmeyi bekleyen enerji kaynakları açısından potansiyel ve büyük enerji pazarı olmaya da adaydır. Bu nedenle petrol ve doğal gaz ithalatında kaynak çeşitliliği, arz güvenliği ve arz sürekliliğin sağlanabilmesi açısından geniş kapsamlı enerji projelerinin genişletilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bakü - Ceyhan boru hattının işletmeye açılması ile birlikte, Mersin ve İskenderun limanlarının canlanması ve hisse sahibi olduğu yatırımlardan ve geçiş hattına da sağlanacak gelirler gibi hususlar başta olmak üzere ekonomik gelişmesine büyük katkı sağlayan pek çok imkan doğmuş olacaktır.

Ekonomik ve Politik bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Cumhuriyetleri ile tarihten kaynaklanan yakınlığını kullanarak da bu proje ile daha kuvvetli ekonomik iş birliği sağlanmış olacak ve Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttıracaktır.

Başta Azerbaycan ve Gürcistan olmak üzere ekonomik güçleri artacak olan Orta Asya ülkeleri, Türkiye'de yüksek oranda ithalat yapacaklardır. Buda Türkiye'nin göreceli olarak artırarak dış ticaret açığının kapanmasına katkıda bulunacaktır.

Ayrıca Türkiye adına TPAO, üretici şirketlerin oluşturduğu AIOC konsorsiyumdan %6.75'lik bir paraya sahip olması ile yatırımlarımda ve geçiş hattında kaynaklanan gelir imkanı da elde etmiş olacaktır.

Ceyhan Bölgesine taşınan petrolün bölgede rafine edilerek dağıtımını temin etmek maksadı ile, üretici ülkeler ile birlikte yapılacak ortak yatırımlar sayesinde; Akdeniz'de İtalya ve İspanya'ya rakip olabilecek bir rafine merkezi haline gelebilecektir. Kendi limanlarından "pazar ülkelere" yapılacak ham petrol taşımacılığı, ülkenin sivil deniz taşımacılığının, bu bölgeye yönelmesini ve gelirlerden pay almasını sağlayacaktır.

Irak-Türkiye ham petrol boru hattının Ambargo nedeni ile Türk ekonomisine şu ana kadar toplam kaybı 40 milyar dolar civarındadır. Bu durum, böyle bir enerji sisteminin ülke ekonomisi için ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

6.5.2.4. Askeri Güç

Milli gücün diğer unsurları ile sıkı iletişim içerisinde olan askeri güç, ekonomik güç başta olmak üzere diğer güçlere yapılan büyük katkı nispetinde güçlenecektir. Tesis edilecek boru hattı uluslar arası menfaatleri temsil eden bir nitelik taşıyacağından, boru hattının geçtiği bölgeler doğal olarak uluslar arası bir güvenlik teminatına kavuşmuş olacaktır. Türkiye'de hattın geçtiği bölge hali hazırda tamamen emniyetli bir bölgedir. Komşu bölgeler veya ülkelerden kaynaklanacak potansiyel bir tehdit altında olduğu düşünülse dahi bu tehdidin zaman içerisinde azalma ve ortadan kalkması mümkün olabilecektir. Çünkü terörü örtülü olarak destekleyen bazı devletlerin ekonomik çıkarları hattın emniyetli olarak işletilmesini gerektirecektir. Bu durum milli güvenliği artırarak silahlı kuvvetlerin gücünü olumlu etkileyecektir. Tesis edilecek boru hattı ve karşılıklı geliştirilecek ilişkiler

Gürcistan'ın ekonomik gücünü artırarak bağımsızlığının gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Bu durum Gürcistan'daki yabancı üslerin ve bazı birliklerin kaldırılmasını temin ederek Türkiye'nin doğu sınırının güvenliği artırabilecektir. Bu gücü Azerbaycan'ın da katılımı ile doğu sınırları aradaki bu devletler daha da güvenli hale gelecektir. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden devletler kendilerini yalnız hissetmemek için tekrar askeri ittifak arayışı içinde girmişlerdir. Gelişmiş ekonomilerinin askeri güce sağlayacak katkı ile kendilerini bu yalnızlıktan kurtaracaklardır.

Bir NATO üyesi olan Türkiye, NATO'nun istikrar gücünü Ortadoğu ve Kafkaslar bölgesinde daha etkili olarak taşıyabilecek olması ile de NATO alt, yapı formları ve diğer yardımlardan daha çok faydalanarak askeri gücünü geliştirebilecektir. Stratejik bir öneme sahip olan Bakü – Ceyhan boru hattı Türkiye vasıtası ile NATO'nun güvenlik şemsiyesi altında olacaktır. Ortaya konulan diğer güzergahlar ise güvenlik şemsiyesine sahip değildir. Diğer taraftan Türkiye petrol ihtiyacının büyük bir bölümünü Suudi Arabistan, İran, Birleşik Arap emirlikleri ve Rusya federasyonundan sağlamaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan petrollerinin bu ithalatın yerini alması durumunda Türkiye'nin Orta doğu ülkelerinden daha bağımsız strateji oluşturmasına imkan sağlayacaktır. (Serkehni, 2000, s71)

Kafkaslar balkanlar ve Ortadoğu istikrarsızlık bölgesinin ortasında bulunan Türkiye projenin getireceği barış ve istikrar ile Kafkaslar bölgesindeki huzurun sağlanmasına da katkıda bulunmuş olacaktır. Kafkas bölgesinde barışın sağlanması bölgenin en önemli ülkesi olan Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin artması sebebiyle özellikle barışı pekiştirecektir. Türkiye dünya petrolünün dağıtımının yönlendirilmesinde önemli oranda bir rol üstlenecek, petrol konusunda dışa bağımlı olması sebebi ile halen petrol ithal etmek zorunda olduğu, Türkiye rejimlerini karşı tutumları açıkça beyan eden devletlere karşı siyası arenada harekat serbestisi kazanmasını sağlayacaktır.

Hattın işletmeye açılması ile birlikte petrole yön veren ülkeler arasına katılacak olan Türkiye, Türkmen doğal gazı ile birlikte ele alındığında halen olduğu gibi

gelecekte de uluslararası ilişkilere yön verecek olan enerjinin kontrolünü elinde bulunduran bir güç merkezi olacaktır.

Yer aldığı coğrafyada rekabet halinde olduğu bazı ülkelerin bölgedeki etkinliğini azaltacak ve bu etkinliğin azalması Ermenistan'ı bölgede yeni ittifak aramaya yöneltecektir. Ermenistan ise içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmak için başta Türkiye olmak üzere Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler kurmaya yönelecektir. Bölgesel güç olarak etkinliği artmış bir Türkiye karşısında Rusya işbirliğini güçlendirecektir.

6.5.2.5. Politik ve İdari Güç

Boru hattı projesi Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ilişkileri geliştirerek Türkiye'nin siyasi gücünü artıracak ve önemli bir bölgesel güç federasyonu daha ılımlı politika izlemeye gayret gösterecektir.

Bakü – Ceyhan boru hattı projesi ile Türkiye aday olduğu AB ye girme yolunda bir avantajı daha elde edecektir. Enerji ihtiyaçları her yıl katlanarak artan Avrupa ülkeleri bölgesinde siyası ağırlığın daha fazla hissettiren ve enerji musluğunu elinde bulunduran Türkiye'yi yanlarında görmek için istekli davranacaktır.

Başlangıçta ekonomik ilişkileri geliştirmek maksadıyla boru hattının bir araya getirdiği Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında oluşturulması muhtemel bir ekonomik topluluk ve iş birliği zamanla diğer ekonomik çıkarı olan ülkelerce de desteklenerek askeri ve siyasi işbirliği imkanlarını artırarak bölgesel barışa katkıda bulunacaktır.

Hazar-Akdeniz boru hattı projesinin geçekleşmesi, boğazlarla ilgili politik baskıların kalkmasına yardımcı olacağı gibi boğazları tankerlerle petrol taşımanın çevresel tehdidinden koruyacaktır.

Bölge devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte Türkiye bu devletlerle yakın ilişki kurmuş ortak yatırımlar yapmış ve yapmaktadır. Boru hattı ile tarih, köken, dil, din, ve kültürel çok yönlü bağlarımıza daha somut bir bağ

eklenecektir. Türkiye'nin doğu ile batı arasındaki bir enerji köprüsü olduğunu kanıtlayacak ve diğer projeleri ülkemize çekecektir. Her şeyden önemlisi bölge ülkeleri ve dünya arasında kalıcı bir bağ oluşturacaktır.

Türkiye yürütmekte olduğu bu önemli boru hattı projeleri ile sadece enerji taşımayı değil ilgili tüm ülkelerdeki siyasi ve ekonomik istikrara katkıda bulunmayı sağlayacaktır.

Petrol rezervlerinin muhafazası, rezervlerin yarına aktarılması, saklanması veya kullanılması siyasal açıdan doğal kaynak olmasına rağmen, petrol ve doğal gazın taşınması yakın zamana kadar sadece ekonomik bir faaliyet idi. Boru hatları söz konusu olduğu zaman petrolün taşınması da aynen petrol rezervlerinin muhafazası ve kullanılmasında olduğu gibi siyasi bir boyut kazanmıştır.

Bu hattın gerçekleşmesi Kıbrıs'ın doğu Akdeniz 'deki stratejik önemini artıracak, buna paralel olarak Kıbrıs konusu Türkiye'nin milli menfaatlerine uygun çözüm ihtimallerinin ortaya konulmasını sağlayacaktır.

6.5.2.6. Psiko-Sosyal Güç

Bakü – Ceyhan boru hattı Azerbaycan Türkmenistan ve Kazakistan ile var olan kültürel ve tarihi bağları ekonomik değerler ve iş birliği imkanları ile daha fazla artırarak kültür ve dil birliği sürecine olumlu katkılarda bulunacaktır. Aynı dili konuşan geçmişte aynı tarihi yaşamış aynı kültür hazinesine sahip birbirlerine karşı maddi çıkarlar ötesinde manevi bağlar bulunan toplumlar arası irtibatın artarak gelişmesini sağlayacaktır. Geniş pazarlara yönelmek dünya ekonomisinde yalnız bırakılmaya çalışılan Türkiye özellikle de Türk kamuoyu üzerinde psikolojik bir rahatlama sağlayacaktır.(Serkehni, 2000, s.73)

Karadeniz Marmara ve Türk boğazları bölgesinde deniz trafiğinin emniyeti artacak insan sağlığı ve ekolojik denge açısından boğazların koruması temin edilerek halkın moral ve güven hisleri güçlenecektir. Petrole ve doğal gaza hükmetme şansını elde eden Türk insanının kendisi ve ulusu ile gurur duyması sağlanacaktır.

6.5.2.7. Teknolojik Güç

Boru hattının inşası işletilmesi ve daha sonra tesis edilebilecek rafinelerle petro-kimya konusunda da ileri teknoloji transferi sağlanabilecektir.bu da Türkiye'nin teknolojik gücüne çok büyük katkılarda bulunacaktır.

Petrol ve doğal gaz boru hatlarını Türkiye'nin milli menfaatleri açısından ne kadar önemli olduğunu bir kez daha yineleyerek dış politikada görülen çıkar çatışmaları nedeni ile konu üzerinde bazı spekülasyonlar sürdürülse de karşılaşabilecek olası zorluklara rağmen petrol ve doğal gaz boru hatları ile ilgili projelerin gerçekleştirilmesinin Türkiye'nin milli menfaatleri gereği olduğu bilincinde olarak Türkiye bu hatların geçekleşmesi için etkili olabilecek batılı ülkelerle de yakın işbirliğini sürdürmelidir. Petrol ve doğal gaz Türkiye'nin milli güç unsurlarının bunları taşıyan boru hatları ise topyekün milli gücüne kan pompalayan damarlar olarak mütalaa edilmektedir.(Serkehni, 2001, s.73)

7. HAZAR PETROLLERİ ÜZERİNDE SİYASİ VE EKONOMİK ETKİSİ OLAN ÜLKELERİN SENARYO VE STRATEJİLERİ

7.1. Petrol Oyunu'nun ve Belli Başlı Oyuncuların Kısa Tarihçesi

19. Yüzyılda diğer ham maddeler gibi oldukça sıradan bir meta gibi muamele gören petrolün önemi, enerji ve sanayi ham maddesi olarak arttıkça ve özellikle de savaş sanayiinin vazgeçilmez girdisi olması ile, yaşamsal bir seyir izlemeye başladı. Petrol rezervlerine sahip olma, dünyanın ispatlanmış ve/veya potansiyel rezervlerini kontrol altına alma ve fiyatları belirleyebilme ya da etkileye bilme savaşını, dev petrol şirketlerini doğurarak; ülkeler ve diğer oyuncular arasındaki güç mücadelesinin temel nedenini oluşturdu.

19. Yüzyılın başlangıcında Standard Oil ABD pazarında, Rothschild ve Nobel aileleri ise Bakü'de tüm kontrolü ellerinde tutmaktaydılar.(Bakhtiari, The Price of Crude Oil, March 1999.) 20. Yüzyılın başlarında ise iki yeni oyuncu; Royal Dutch Shell ve Anglo Persian Oil Company: APOC (bazı kayıtlarda Anglo Iranian Oil Company: AIOC), bu tarihi ve bitmeyen "Büyük Oyun" da ki yerlerini aldılar. 1928 yılının dünya petrol pazarının paylaşımı, toplam arzın kontrolünü ve petrol fiyatlarının stabilizasyonu ve dünya pazarının paylaşımı için,o dönemin üç büyüğü daha olan ESSO (Walter Teagle),Shell(Herny Deterding)ve APOC (John Cadman) bir araya geldiler. Bu üç büyüğe daha sonra dört Amerika Büyüğü : Gulf, Texaco, Socony-Vacuum (daha sonra mobil oldu) ve SOCAL (sonra Chevron oldu) katıldı. 20. Yüzyılın önemli bölümünde (özellikle 1970'lere kadar tamamen, daha sonra ise büyük oranda) "Petrol oyunu"'na "7 Kızkardeş" (7 sisters) damgasını vurdular.(Pamir, 1999, s.5)

II. Dünya Savaşı ile birlikte önemi vazgeçilmez boyuta ulaşan petrolün tüketimi, savaş sonrasında da büyük bir hızla artmaya başladı. "Bağımsız Petrol

Şirketleri", bu süreçte ve özellikle de üretim maliyetlerinin çok düşük olduğu Ortadoğu Bölgesi'ndeki sahalardan ürettikleri ham petrolü uluslararası pazarda uygun fiyatlarda satarak, pazar paylarını arttırdılar. "Büyükler" ile "Bağımsızlar" arasında bundan sonra hız kazanan kıyasıya rekabet, petrol satış fiyatlarında önemli düşüşlere ve petrol ihraç eden ülkelerin karlarında büyük azalmalara neden oldu.(Yergin, 1991, s.34). Tarihsel süreçte, oyuncular arasında "etkiye tepki" biçiminde sürekli değişimler yaşanan petrol oyununda, karlarda oluşan bu azalmanın " tepkisel sonucunda" ise, petrol ihraç eden ülkeler 1960 yılında bir araya gelerek OPEC'i (Organisation of Petroleum Exporting Countries) kurdular. OPEC, kurulduğu tarihten 10 yıl sonra gerçek gücünü ortaya koyabildi ve 1970'li yılların ortasında OPEC üyeliği kavramı, SSCB hariç, dünya petrol ihtiyaçları kavramıyla özdeşleşti. 1974-1978 yılları arasında OPEC altın çağını yaşadı. Petrol ihracatçılarının petrolden elde ettikleri gelir, 1972'de 23 milyar dolarken, 1977'de 140 milyar dolara yükseldi. Bu dönemde aşırı yükselen petrol fiyatları, batılı gelişmiş sanayi ülkelerinin satın alma güçlerinde sıkıntılar yaratmaya başladı. 1973-1975 yılları arasında ABD'nin gayri safi milli hasılası % 6 düştü, işsizlik iki katı artarak % 9 düzeyine ulaştı. Japonya'da ise GSMH, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez düştü. Enerji ve sanayi ham maddesi olarak büyük oranda ithal petrole bağımlı ülkelerde enflasyon şokları yaşandı, bu ülkelerin çoğunda enflasyon, kronik bir gerçeklik olarak yerleşti.

1970'li yıllarda ise petrol ihraç eden ülkelerin karları artarken, petrol ithal eden ülkeler de artan enflasyona, GSMH'daki düşüşlere ve ekonomilerindeki olumsuz gidişe daha fazla seyirci kalamayacaklarını kavradılar. OECD ülkeleri, OPEC'in petrol pazarındaki etkisini dengeleyebilmek ve petrol ithal eden ülkelerin enerji politikalarında planlama ve koordinasyon sağlayabilmek amacına yönelik olarak, 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency)'nı kurdular. Uluslar arası Enerji Ajansı da bu tarihten sonra, petrol oyununda tüketici ülkelerinin tepkisi ile ortaya çıkan ve onların çıkarlarına yönelik stratejileri yaşama geçirmeye çalışan önemli bir oyuncu olarak sahne aldı.

1980'lerde ABD'nin petrol piyasasında var olan gücünü giderek güçlendirmesi yepyeni bir oyuncunun sahneye sürülmesini gündeme getirdi. 1972'de kurulan,1983'te petrol piyasasına giren NYMEX (New York Merchantine Exchange)

kuruluşu ile vadeli satışlar dönemi başladı. Bu sistemin bir diğer kurumu olan International Petroleum Exchange (IPE) de aynı dönemde devreye girdi ve "Büyük Para"nın "Büyük Petrol"e karşı petrol oyununda daha etkin olduğu bir yeni evreye girildi.

1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra petrol oyunu sahne değiştirerek Ortadoğu'dan Hazar'a kaydı. İhracatının %80'ini petrol ve doğalgaz gelirlerinden elde eden Rusya ise etkinliğini devam ettirebilmek için Hazar petrollerine yönelmiştir. Japonya ve Almanya ise tamamıyla ithal petrole bağımlıdır. Ortadoğu'yu kapatmış olan İngiltere ve ABD'ye karşı rekabet şanslarını koruya bilmek için ucuz hammadde kaynaklarına şiddetle ihtiyaç duymaktadırlar. ABD ise liderlik iddiasını sürdürebilmek ve sahip olduğu askeri üstünlüğü gelire çevirebilmek için petrol kaynaklarını emperyalist güçlere kaptırmamak zorundadır. Bu gerçekler, Kafkas Cumhuriyetlerini istememeksizin emperyalist güçlerin kesişme noktası olarak buluşturuyor. Bunun sonucu olarak da Kafkasya savaşlara, darbelere, suikast girişimlerine ve çok sayıda provakosyanlara sahne olmaktadır. Bu güç unsurunda Rusya da AB ve ABD karşısında ekonomik yetmezlik sebebiyle savunma konumundadır. Savunma konumunda olmasına rağmen kendi çıkarları gereği Ermenistan'ın Karabağ'ı işgalini destekleme, Gürcistan Devlet Başkanı Sevardnadze'ye altı başarısız suikast girişimi, Abhaz-Gürçi savaşını kışkırtmak ve Abhazlara silah yardımı, Azerbaycan'da Elçi Bey'e karşı Albay Suret Hüseyinov'un başarılı darbesini organize etmek ve halen süren Çeçenistan'ı ikinci sefer işgal etmek, bunun gibi bir çok adımın sahibidir. Buna karşılık AB ve ABD bir yandan Yeltsin sisteminin iktidarda kalmasını kollarken diğer yandan da Rusya'nın petrol alanındaki inisiyatiflerini kırma peşindedir.

Bu hedefle, Türkiye dahi 92-96 yıllarında kullanılmıştır. Azeri-Ermeni savaşında silah ve asker göndermekten, Rusya'ya karşı savaşan Çeçenlere silah yardımı vb. gibi bir çok konuda Türkiye Rusya'ya karşı kullanılmıştır. ABD stratejisinin temelindeki gerçeklerin bir diğeri ise "Önce eski statüyü bozmak, çok uluslu ve etnik yapıyı destekleyerek germek ve çatışmaya dönüştürmek ardından BM çerçevesinde hukuki bir kılıfa sokarak uluslararası haklar adı altında, NATO üzerinden müdahale ile bölgeye askeri olarak yerleşmek, ABD'nin gerçeklerini göstermektedir." (http://www.tkp-kivilcim.org/arsiv/kasdir.htm)

Büyük güçlerin bölgesel çıkarlarının korunmasında Türkiye'nin askeri öneminin eskiye göre çok daha arttığı kesindir. İsrail ittifakıyla Kafkasya'da yürütülecek petrol savaşlarının temel aktörü durumuna gelen Türkiye bu doğrultuda aşırı silahlanmaya yöneltilmektedir. Ayrıca petrol alanında faaliyet yürüten Türkiye ekonomisinin en büyük şirketleri olan TPAO, BOTAŞ, gibi şirketlerin özelleştirilmesi de dayatılmaktadır. Türkiye'ye göre bunlar bir sonuç değildir. Petrolün yaratacağı gelir eşitsizliği nedeniyle diğer taraftan da güç dengelerindeki oynak karakterler nedeniyle her karar ve düzenleme olumlu sonuçlar vermeyecektir. Rusya'da ortaya çıkacak bir iktidar değişikliği yada İran'la ABD arasında gelişecek bir yumuşama Türkiye'nin durumunu bir sıcak savaşa sürükleyeceği gibi, önemsizleştirip boş boru hattı bekçiliği yapmaya da götürebilir. Genel olarak söylemek gerekirse

ABD
Büyük petrol şirketleri (Shell, Exon, Mobil, Bp, Amoco, Arco, Chevron...)
OPEC
OPEC dışı üreticiler (Rusya,Çin, Meksika, Norveç, İngiltere, Kanada)
Petrol ithal eden başlıca ülkeler (Almanya, Fransa, Japonya, İtalya....)
Çok uluslu bankalar, finans kuruluşları

Think-Tank ler ,yayınlar, Enstitüler.....)bunların stratejileri bilinmeden Bakü-Ceyhan'a göre kılınan anlaşmalar, sözleşmeler buz üstüne yazı yazmaya benzer. "Türkiye –Rusya çekişmesinde ise yapılacak tek şey Rusya ile bir taraftan iyi ilişkiler geliştirmeye çalışarak, diğer taraftan da Rusya'nın askeri gücünü mümkün olduğunca sınırları dışında tutmaktır. Bunu yapmak içinse Rusya ve Türkiye'nin yer aldığı bölge ülkelerini garanti altına alıp o ülkelerin Rusya ile bağlantılarını zayıflatmaya çalışmaktır."(http://www.herseyiletisim.com/tt/ekim/42 1 tr p.htm)

Hazar Bölgesi'nden olduğu kadar, Rusya, İran, Mısır gibi ülkelerden de, boru hatları ile petrol ve/veya gaz almaya yönelen Türkiye, göründüğünden çok daha fazla, uluslar arası dev şirketlerin ve onların ülke içindeki ortaklarının büyük mücadelesine sahne olmaktadır.

7.2. Belli Başlı Oyuncular ve Stratejileri

7.2.1. Büyük Petrol Şirketleri

Petrol sektörü, yoğun ve büyük ölçekli sermaye gerektirdiğinden, bu endüstride çalışan firmalar ve şirketler büyük bir ekonomik güç oluşturmakta, ulusal ve uluslar arası düzeyde strateji uygulayabilme imkanına sahip olabilmekte ve özellikle strateji uygulayabilme niteliğindeki/gücündeki firmalar piyasalarda belirleyici rol oynamaktadırlar. Bu tür firmalar kendi ülkeleri dışındaki diğer bir çok ülkede de üretimden aramaya, arıtmadan dağıtıma kadar bütün faaliyetleri kendi kontrollerine almışlardır. Kendi aralarında yatay olarak bütünleşen firmalar petrol ve petro kimya alanında ulusal ve uluslar arası bir etkinliğe sahiptirler. (Yahya, 1996, s.775) Petrol ekonomisinin en zengin şirketleri her biri üçüncü dünya ülkelerinin yarısından çoğunun yıllık gelirinden daha fazla gelire sahiptir.90 yılı verilerine göre bazı petrol şirketlerinin yıllık gelirleri şöyledir.

Tablo 7.1. Büyük Petrol Şirketlerinin Yıllık Gelirleri (1990) (Parlar, Petropolitik, s.104)

Ülkeler	**Şirketler**	**Gelirler(Milyar Dolar)**
ABD Şirketleri	Exson	86,6
	Texaco	32,4
	Chevron	29,5
	Amoco	24,2
	Mobil	51,0
İng şirketleri	Bp	49,5
İng. Hollanda şirketleri	Shell	85,5

Bu şirketleri böylesine zenginleştiren petrol kaynağın sahibini ise bir bakımdan yoksullaştırmıştır. Petrol şeyhliklerinin elde ettiği gelirler bizzat emperyalist ülke borsalarına ve bir tarzdan yeniden OECD ülkelerine geri dönmektedir.1973-1981 döneminde OPEC'in elde ettiği yaklaşık 400 milyar dolar ($)gelir gelişmiş ülkelerin banka ve şirketlerine yatırıldığı tahmin edilmektedir. Yine Arap Fransız bankaları birliği başkanının ifadesine göre 1989 yılı sonunda Arapların yurt dışı bankalarda kamu-özel sektör dahil bloke ettikleri miktar 670 milyar dolar ($)ı geçmektedir. 80'li

yıllardan sonra petrol gelirlerinin % 38 i güvenlik ve silah harcamalarına giderken sadece % 28'i gelişim projelerine ayrılmıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından dev petrol şirketlerinin neredeyse tamamı Hazar havzasında yatırım yapmak üzere girişimde bulundular. Bu şirketlerin güçleri, dünyanın petrol açısından önem arz eden tüm bölgelerinde ellerinde kontrollerinde tuttukları rezervlerle ve yatırımlarından elde ettikleri milyonlarca dolarlık karlarla ölçülmektedir. Bu rezervlerin miktarı kadar ne zaman üretilecekleri ve uluslararası piyasaya arz edecekleri hususu da petrol fiyatlarını ve şirketlerin karlarını doğrudan etkileyen ve interaktif biçimde yeni bu parametrelere bağlı olan yaşansal öneme haiz hususlardır. Petrol fiyatlarını belirlemede bu dev şirketler bile bir başlarına yeteli olmadıkları, ancak 1998 sonları ve 1999 başlarına damgasını vuran düşük fiyatlarının bu dev şirketler arasında bile evlilikleri zorunlu kılmıştır. Bu süreçte, rezervleri itibari ile dünyada ikinci sırada yer olan, Exxon beşinci sıradaki Mobil ile birleşmiştir. Üçüncü sıradaki BP, önce dördüncü sıradaki AMOCO'yu daha sonra da sekizinci sıradaki ARCO'yu almıştır. Tüm bu beklenmedik gelişmeler doğal olarak diğer tüm oyuncuların hesaplarında çok detaylı analizleri ve köklü değişiklerde de zorunlu kılmaktadır.

Dev petrol şirketleri, ürettikleri petrolü nakletmek için gerekli olan dev tanker filolarına, boru hatlarına ve bunların yapılması için gerekli demir-çelik fabrikalarına maden alanlarına, demiryolu şebekelerine ve ulaştırma vasıtalarına sahiptirler. Bu kudret ve güce dayanan şirketler ABD dahil tüm ülkelerde dilediği şahsı, politik arenada istediği yere getirebildiği gibi, istediğini de yerinden, hatta sağlığından edebilmektedirler. Böyle olunca da bütün ülkelerin politikalarını etkilemekte ve yönlendirmektedirler.

Türkiye BP ve AMOCO Mega Projenin en büyük iki ortağı olarak başlangıçtan beri Bakü-Ceyhan'a yönelik paralel ve bizim açımızdan olumsuz olan stratejiler izlemektedir. Bu strateji bölgeden uluslar arası pazara çıkacak bir ana ihraç hattı konusunda aceleci olmamak ve mümkün olan en az yatırımla üreticiler petrolü uluslararası pazarda en çok kar edilebilecek koşullarda satabilmektir.

Şirketlerin bugün için Mega Proje'deki temel hedefleri öncelikle iki erken petrol hattı ile ihraç edebilecekleri petrolü kontrollü olarak ve zamana yayarak en

uygun fiyatlara satabilmek olarak ortaya çıkmaktadır. Son dönemde Bakü-Novorossik hattı, teknik ve politik nedenlerle uzun süreli kapandığından fiili olarak önce Bakü-Supsa erken petrol hatlarını kullanımı, sonra da kapasitenin yılda 11 milyon tona arttırılması gündemdedir. Bundan sonra da asıl hedefleri ana ihraç hattı için 45-60 milyon ton /yıl kapasiteli ve yeni Bakü-Supsa hattını gerçekleştirmektir. Bu miktarda petrolün Karadeniz ve Boğazlar için oluşturacağı tehlike tartışılmaz boyuttadır. Bunu Türkiye kamuoyunda yaratacağı tepkiyi aşmak için önce uygun kampanya sürdürmek bunda başarılı olunamazsa da petrolü Supsa da satmak, bu şirketlerin çoğunun temel stratejisini oluşturmaktadır. Eğer ilerde bir Samsun-Ceyhan hattı olacaksa bu da şirketlere Türkiye'nin boğazlar konusundaki hassasiyetini ortadan kaldıracak bir ara çözüm olarak görünmektedir. Şirketler bu arada Türkiye'deki çeşitli mevcut yatırımlarını ve olası yani yatırımlarını da düşünerek gerek Türk Hükümeti ve gerekse Türk kamuoyunu karşılarına almamak için çeşitli manevralar yapmaktadırlar. Şirketlerin Türkiye'de mevcut yatırımları arasında, BP' nin petrol ürünleri dağıtım pazarındaki mevcut önemli payını, ARCO'nun Batı Karadeniz'deki TPAO ile ortak yatırımlarını, AMOCO'nun TPAO ile Türkiye ve Kazakistan'daki ortak yatırımlarını; beklentiler arasında ise, hemen hemen tüm şirketlerin, TÜPRAŞ'ın özelleştirilmesinde pay sahibi olmayı, Aliağa'da inşa edilecek LNG terminalinin ihalesini almayı, Mısır'dan gaz boru hattı döşeyip, getirilecek gazı şehir içlerinde pazarlamayı, doğal gazın yer altında depolanmasına ortak olmayı enerji santralleri ve elektrik dağıtım ihalelerini almayı hedeflemektedirler.

Sonuç olarak, Mega Proje'nin ortağı olan yabancı şirketler, bir ana ihraç hattı için bugünden bir karara vararak ellerini bağlamak istememektedirler. Mevcut sınırlı kapasiteli ihraç hatları ile, henüz yılda birkaç milyon tonu geçmeyen üretimlerini ihraç ederek, karar verme sürecini zamana yaymaktadırlar. Daha önce açıkladıkları ana ihraç hattı için karar verme tarihlerini, 3-6 aylık ertelemelerle, ileriki tarihlere atmakta, uygun petrol fiyatlarını ve alternatif hatların en uygun koşullarla oluşmasını kollamaktadırlar. Asıl tercihleri ise, daha öncede belirttiğimiz gibi, Bakü'den Supsa'ya uzanan 45-60 milyon tonluk ana ihraç hattıdır. Bu arada, bölgedeki ihraç sorunu olan diğer üreticilere de bu hattan kendilerine ait olacak yaralanma olanağını, hatırı sayılır oranda kar ederek sağlamayı da öngörmektedirler. İran üzerinden"Swap" da bu şirketlerin seçenekleri arasındadır. Bu şirketleri Bakü-

Ceyhan'a sıcak bakmalarını beklemek fazla iyimserliktir. Zira bu şirketlerin var olma nedenleri ve devamlılıkları; karlarını maksimize etmelerine bağlıdır. Dolayısı ile Türkiye, Bakü-Ceyhan stratejisini, tamamen yada öncelikle Mega Proje ortağı büyük şirketlere endekslerse, büyük bir stratejik hata yapmış olacaktır.

7.2.2. ABD

ABD bölgeye yönelik olarak bugünkü pozisyonu itibarı ile Trans Hazar Boru hatları ve "Çoklu Boru hatları" (Multiple, Pipelines) stratejisi çerçevesinde hareket etmekte ve Bakü-Ceyhan'ın gerçekleşmesi için gerek bölge ülkeleri ve gerekse başta Mega Proje'ye ortak olan dev şirketler nezdindeki girişimlerini sürdürmektedir. ABD'de uluslar arası enerji politikaları ve yatırımlar konusunda nihai politikaları biçimlendiren birden fazla güç merkezi ve bu merkezler içerisinde de farklı yaklaşımlar vardır. Bu merkezlerin dünyadaki çeşitli gelişimlerin yada güçlü ülke için dinamiklerin de etkisi ile birbirlerine karşı etkinlerinin azalıp çoğalabildiğini gözlemek mümkündür. Bu nedenle de yalnızca mevcut bileşke kuvvete bakarak değil temel güç merkezlerini ve bunların gelecekteki olası etkinlerini hesaba katarak strateji belirlemek daha akılcı bir yoldur. Uluslar arası dev petrol şirketleri (Exxon – Mobil, BP-Amoco, Chevron, Unocal,Conoco vb.) nin yanı sıra ; Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanları, Dışişleri Bakanı (State Department) Enerji Bakanlığı (Department of Energy), Kongre ve "Think-Tank" ler ; bu merkezlerin belli başlılarıdır. Bunların dışında ABD'de etkin olan Yahudi, Rum, Ermeni, ve Rus lobilerinin de önemli etkileri olmaktadır.

ABD' nin Soğuk Savaş dönemi dış politikası üç ana gurupta toplanabilir: (Alperen, Yeni Dünya Düzenin de Kurtların Kardeşliği, 2002)

- Ortadoğu'da. Sovyetlerin egemen olması ve askeri hesaplaşmadan duyulan korku,
- Petrole ulaşma,
- İsrail' in güvenliği, gibi üç temel bileşene sahip, ulusal çıkarların korunması

Öncelikle Sovyetlerin, komünist olmayan ve. batı medeniyetine dahil olmak isteyen Türkiye tarafından çevrelenmesi, komünist ideolojinin yaygınlaşmasını

engellemişti. Amerika ve diğer batılı ülkelerin. hayati zorunlulukları olan petrol ve diğer doğal kaynaklara sahip bölgenin. kontrolü ile bölgede, Türkiye' de oluşturdukları askeri üsler ve istihbarat merkezleri ile kullanabildikleri boğaz,liman ve hava yolları ile yoğun etki alanları oluşturmuşlardır. Ayrıca NATO'nun güney askeri kanadının Türkiye tarafından başarı ile savunulması, batının özelde ABD'nin siyasi ve ekonomik. çıkarlarının korunması açısından önemli olmuştur. (Alperen, Yeni Dünya Düzenin de Kurtların Kardeşliği, 2002)

Bugün bakıldığında, ABD'nin "Çoklu Boru hatları" (Multiple Pipelines) sözcükleriyle ifade edilen ve zaman zaman da "Doğu-Batı Koridoru" söylemleriyle altı çizilen genel bir politikayı savunduğu söylenebilir. Hazar Bölgesi petrol ve gazının, uluslararası pazarlara, neredeyse tamamı Rusya üzerinden geçen mevcut ihraç yollarının yanısıra, birden çok güzergahtan ihracını savunan bu görüşün, teoriden pratiğe geçirilebildiğini söylemek ise oldukça zordur. (Pamir, Avrupa'nın ve Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da Ortak İlgi Alanları, 2000)

ABD şirketlerinin petrol ve doğal gaz alanındaki doğrudan yatırımları Azerbaycan ve Kazakistan'da çok yoğun olmakla birlikte Türkmenistan'da da devrede olan ABD'li petrol şirketleri mevcuttur.

Azerbaycan'daki Mega Proje (Azeri-Çırak-Güneşli)'de, BP-Amoco-Arco'nun payı % 34'dür. Diğer ABD şirketleri ise, Unocal, Exxon-Mobil,'dir. BP-Amoco-Arco'nun Şah Deniz'de, Inam'da önemli payı vardır. Oğuz, Nahcivan, Abik, Lerik Deniz, Zafer-Maşal sahalarında Exxon-Mobil, Apşeron'da Chevron büyük hisse sahipleri olarak, yatırımlarda da başta gelmektedirler. U.S. EximBank, OPEC ve TDA (Trade and Development Agency) gibi kuruluşların da ekonomik yardım programları dahilinde bazı katkılar sağlanmaktadır. TDA, Ekim 1999'da Azeri Milli Petrol Şirketi ile, Azerbaycan'ın gaz sektörünün yeniden yapılandırılması, üretim-tüketim ve ihraç potansiyelini ortaya konması amacı ile 425 milyon dolarlık bir fon anlaşması imzaladı. (Pamir, Avrupa'nın ve Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da Ortak İlgi Alanları, 2000)

Kazakistan'da 1991'den bu yana ABD yatırımları gaz, petrol, enerji üretimi ve madencilik alanlarına yoğunlaşmış ve 1993-1998 yılları arasında 1,5 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Bunun 700 milyon doları, Chevron şirketince, Tengiz sahasına

yapılmıştır. Kazakistan'a yapılan yabancı yatırımlarda ABD, % 29'luk pay ile ilk sıradadır. Tengiz sahasına yapılan geliştirme yatırımları dışında, bu sahadan üretilecek petrolü, Rusya sınırları üzerinden, Karadeniz'de Novorosisk yanında yeni bir yükleme tesisine taşıyacak olan boru hattını finanse ve inşa edecek CPC (Caspian Pipeline Consortium)'da da ABD'li şirketlerin (Chevron, Exxon-Mobil, Oryx) belirleyici payı vardır.(Pamir, 2000)

Türkmenistan'da ise başta Mobil ve Unocal olmak üzere, ABD'li petrol şirketleri devrededir. Ancak ABD'nin Türkmenistan'da, Azerbaycan ve Kazakistan'daki kadar yoğun yatırımı ya da etkisinden söz etmek zordur. Türkmen gazının Hazar'ın altından geçerek Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılmasını hedefleyen TCP (Trans Caspian Pipeline) projesi, önemli sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar, projeyi baştan beri lider olarak yürüten ABD'li firmaların (Bechtel ve General Electric) konumlarını kaybetmeleri ile sınırlı değildir. Daha önemlisi, bu projenin donmuş ya da ileriki yıllara sarkmış olması, ABD'nin Hazar enerji kaynakları politikasının da söylemden eyleme geçemediğinin çok önemli bir kanıtını oluşturmaktadır.(Ali Rıza, 2000, s.6).

1990'lı yılların başlarında başını ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbutt'un çektiği "Russia First" diye sembolleşen yaklaşım ABD'nin Kafkaslar ve Hazar Bölgesi'nin petrol ve doğalgaz potansiyeline yönelik politikasında daha etkili olmuştur. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra gerçek anlamda bağımsızlığın temel önkoşulu olan ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeye çalışan Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkeler için bu yaklaşım kolaylaştırıcı olmamıştır. ABD'nin "Önce Rusya" tavrı bölgede uzun yıllar içinde oluşan politika, sosyal ekonomik ve kültürel yapıdan sanayi alt yapısından ve ulaşım yollarına kadar hemen her alanda Rusya Federasyonu'na bağlı ve bağımlı olan ve Rusya'nın hegemonik politikası altında ezilmiş bu ülkelerin, "zincirlerini kırabilmelerinde" gerçekten yardımcı değil engelleyici rol oynamıştır. Özellikle zengin hidrokarbon kaynaklarını Rusya üzerinde olmayan yollarla ve boru hatları ile uluslar arası pazara arz etmeye çalışan bu ülkeler ABD'nin yanısıra yatırımcı şirketlerin (Kazakistan'da Chevron, Mobil ...; Azerbaycan'da BP-AMOCO ; Exxon .Unocal vb.) de Rusya'yı gücendirmemeye büyük özen gösteren strateji karşısında cesaretlerini çoğu zaman yitirmişlerdir. ABD'nin başlangıçtaki bu yöneliminde politik argümanların yanı sıra

Kazakistan'da Chevron'un giriştiği dev Tengiz sahası yatırımının ve buradan petrol ihraç sorununun yattığı da bir gerçektir. 7 milyar varile yaklaşan üretilebilir petrol ve 10 tcf'e (283 milyar metre küp) yaklaşan üretilebilir gaz rezervleri ihtiva eden sahanın geliştirilmesi ve petrol gazının pazarlanması sürecinde Rusya ile ilişkilerin iyi tutulması önemli bir gereklilik olarak görülmüştür. Üretilen petrolün ihracı için mevcut alt yapının neredeyse tamamının Rusya üzerinde olması bu "iyi ilişkileri" birazda zorunlu kılmıştır.(Pamir, 2001)

ABD'nin, Hazar Denizi havzasından çıkan ve Balkanlar'a uzanan "boru hattı rotalarını koruma" politikası, Yugoslavya'nın bombalanmasından birkaç ay önce, ABD Enerji Bakanı Bill Richardson tarafından dile getirilmiştir: "Bu, Amerika'nın enerji güvenliğiyle ilgili bir sorun. Aynı zamanda, bizim değerlerimizi paylaşmayanların stratejik gediklerini engellemekle ilgili. Bu yeni bağımsız devletleri batıya doğru yöneltmeye çalışıyoruz. Onların bir başka yoldan gitmelerindense, Batı'nın ticari ve siyasi çıkarlarına bağımlı olmalarını tercih ederiz. Hazar'da ciddi bir siyasi yatırım yaptık ve hem boru hattının, hem de siyasetin doğru yürümesi bizim için çok önemli".(Monbiot, The Guardian, 15 Şubat 2001)

ABD askeri gücü tarafından desteklenen BP, Amoco-Arco, Texaco ve Chevron gibi Anglo-Amerikan petrol devleri, Avrupa'nın petrol devi TotalFina-Elf ile rekabet halindedir. Elf, Kazakistan'ın zengin Kuzeydoğu Hazar Kashagan petrol alanlarında etkin bir rolü vardır. Kashagan'ın, "Kuzey Denizi petrol rezervlerinin boyutlarını bile aşabilecek" olduğu belirtilmektedir.(Giragosian, 2000, s.23)

Ancak rakip AB konsorsiyumu, Hazar Denizi havzasından Karadeniz üzerinden, Balkanlar'a kadar olan rotada bu kadar güçlü kozlara sahip değildir. Kilit önemdeki boru hattı koridoru projeleri ki bunların arasında AMBO projesi ve Türkiye'den Akdeniz'e geçen Bakü-Ceyhan projesi de bulunmaktadır, Anglo-Amerikan rakiplerinin elindedir. Bu rakipler, hem Hazar havzası, hem de Balkanlar'da esas olarak ABD askeri ve siyasi varlığına dayanmaktadır.

ABD'nin planı, ABD mandaları tesis ederek üç AMBO ülkesi olan Bulgaristan, Makedonya ve Arnavutluk'u, Alman-AB etkisinden çıkarmaktır. Bir başka deyişle, Burgaz-Vlora boru hattı projesinin ABD tarafından askerileştirme

yoluyla jeopolitik kontrol altına alınması, hem AB etkisinin altını oyacak, hem de rakip Fransız-Belçika-İtalyan petrol şirketlerini zayıflatacaktır.

AMBO boru hattı ile ilgili görüşmeler, Ticaret ve Kalkınma Ajansı'nın (TDA) Güney Balkan Kalkınma İnisiyatifi (SBDI) aracılığıyla, ABD yetkilileri tarafından desteklenmektedir. SBDI'nin esas amacı ise, Arnavutluk, Bulgaristan ve Makedonya'nın, üçünü birleştiren doğu-batı koridoru boyunca, ulaşım altyapılarını geliştirip entegre etmelerine yardımcı olmaktır. AMBO boru hattı bağlamında, AB, planlama ve görüşmelerden büyük ölçüde dışlanmış görünmektedir. (http://www.tda.gov/region/sbdi.html)

İran'ın saldırgan politikası, Türkiye için de çok ciddiye alınması gereken bir tehdit oluşturmaktadır. İran'ın terör destekçisi politikasına, tehlikeli stratejik ittifaklarına, "devrim!" ihraç çabalarına ve bölgede barış karşıtı girişimlerine karşın, ABD'li petrol şirketlerinin "daha fazla kar" hesabıyla, ABD Yönetimi üzerindeki baskılarını artırmakla oldukları gözlemlenmektedir. Son dönemde Mobil'in İran üzerinden "swap" yapabilme talebi, ABD tarafından reddedilmişse de, şirketlerin ABD Yönetimi üzerindeki baskılarını sürdürecekleri kuşkusuzdur. ABD'li şirketler, Avrupalı ve Rus şirketlerin ambargoya uymayı reddetmeleri nedeniyle haksız kayıplara uğradıklarını ısrarla savunmaktadırlar.(Pamir, 2001) Şirketlerin para kazanma hırsları, İran Devrimi'nin ilk bildirisini kaleme alan ve "devrim ihracı" teorisinin önde gelen uygulayıcısı olan Hatemi'yi, ılımlı ve demokrasi savaşçısı ilan edecek noktaya getirebilmektedir. Buna karşın, ABD Yönetimi içinde etkin güçler ve özellikle Yahudi lobisi, İran'ın terörist ülke olduğu ve ambargonun en azından İran'ın nükleer silahlanma çabalarını kısıtladığı tezleriyle, İran'a karşı bir yumuşamaya geçit vermemeye çalışmaktadırlar. Bu çabalar İran'a yaptırımların süreceğini göstermektedir. Buda, petrol ve gaz boru hatlarının güzergahları açısından, kısa ve hatta orta gelecekte, İran yoluna olanak tanır görünmemektedir.

Bugün için Rusya'nın dış politikasını belirleyen güç merkezleri, Kafkaslar ve Orta Asya'da, ne ABD'nin ne de Türkiye'nin etkinliğinden hoşnut görünmemektedirler. Primakov Doktrini'nin ilk maddesinde Rusya'nın bir süper güç olmasının zarureti ve bunun gerçekleştirilebilmesi için, Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerinin "Yeni Büyük Rusya" ile yeniden entegre edilmesinin ve bu amaçla da güç kullanımı ve destebilizasyon silahlarının kullanılmasının gereğine işaret

edilmektedir. Doktrinin ikinci maddesinde ise, “ABD ve Türkiye gibi ülkelerin bölgede etkin olmamasının sağlanması gerektiği” yer almaktadır. Doktrinin bir diğer önemli maddesinde, “ABD’nin Kosova’da, Körfez’de, Tayvan’da ve diğer kritik bölgelerdeki sorunların çözümünde ortaya koyacağı gücün azımsanması ve bu anlaşmazlık alanlarında, Sırbistan’a, İran’a, Irak’a ve Çin’e politik destek verilmesinin gereği vurgulanmaktadır. Yeni-Sovyet anlayışı olarak da tanımlanan Primakov Doktrini, bugün Rusya’nın dış politikasına tamamen damgasını vurmuş durumdadır.

ABD bir yandan Bakü – Ceyhan’ ı destekler görünürken bir yandan CPC’ ye öte yandan AMBO hattına destek vermektedir. Türkiye kamuoyu, politikacıların iç politik yatırım kaygılarının ve bunu medya yoluyla sıkça dile getirmelerinin de etkisi ile Bakü- Ceyhan konusunda son derece hassastır ve büyük beklentiler içine girmiştir. Bakü-Ceyhan konusunda ABD Yönetimi’nin son dönemde daha da yoğunlaşan desteği söz konusu ise de, destek ile gerçekleşme, yani kuvvet ile fiil arasında hayli fark olduğunu ve aradaki bu “fark” bölümünde, hattın ederinden daha fazla “bedel” sığdırabileceğini unutmamak gerekmektedir. Ayrıca, Bakü-Ceyhan ya da Trans Kafkas Boru Hattı Sistemi’nin, yalnızca Türkiye’nin çıkarına olmadığını ve en az Türkiye kadar ve daha fazla; ABD’nin kesintisiz ve güvenli enerji kaynaklarına ulaşma, ve ABD’li şirketlere milyarca dolarlık iş ortamı yaratmaktadır. Aynı boru hatları, bölge ülkelerinin ekonomik bağımsızlığını, Rusya’ya bağımlı olmamalarını, uluslararası pazara kesintisiz ulaşımlarını sağlayacaktır. Trans (Pamir, 2001)

Petrol fiyatlarının görece düşük seyri süresince, ABD’nin petrol kaynakları açısından, üretim ve özellikle taşıma maliyetlerinin daha düşük olduğu, ABD’nin petrol ihtiyacının %17’sini sağlayan Afrika’ya ve özellikle de Nijerya’ya yönelmiştir. ABD’nin Nijerya gibi ülkelere artan ilgisi, Hazar Bölgesi petrol ve gaz rezervlerine olan ilgisini azaltmıştır.(Wihbey, U.S. Department Of Energy To Push African Energy Development Projects, May 3 1999) Petrol fiyatlarında gelecekte olabilecek artışlar, ABD’nin bu yönelimlerinde değişiklik yaratacaktır. Her ülke gibi ABD de, enerji kaynaklarının kesintisiz ve ucuz yollardan temini için, kaynak çeşitlendirme dahil, çok yönlü stratejiler geliştirmektedir. Türkiye’nin Hazar Bölgesi petrol ve doğalgaz yollarından en fazla faydayı almak için yapması gereken ise,

doğru zamanda, doğru ve önceden hazırlanmış bir stratejik planlanma dahilinde, doğru adımları, iki tarafın karşılıklı yararları çerçevesinde, atabilmektir. Ortak çıkarların kesiştiği bölge, zaman ve projelerde, başarı olasılığı da artmaktadır.

Ancak Kıbrıs, Kuzey Irak ve insan hakları gibi birçok konuda, Türkiye–ABD ve Türkiye-AB ilişkilerinde gelecekte daha sert bir süreç yaşanacağının çok sayıda işareti vardır. Bunun da Türkiye için ulusal sorun olan yaşamsal konuların yanı sıra, Bakü Ceyhan ve benzeri projeler için de olumlu bir ortam yaratmayacaktır.

7.2.3. Avrupa Birliği

Avrupa'nın gaz gereksinimi, yerli üretimin dışında büyük oranda (toplam ithalatın % 30'u) Rusya'dan temin edilmektedir. 2020'ye kadar Avrupa Birliği'ne dahil olması beklenen 12 ülkenin 9'u da önemli oranda Rus doğal gazına bağımlıdır. Diğer kaynaklar ise, Cezayir, Norveç ve Hollanda'dır. Kuzey Denizi bilinen gaz rezervlerinin, 25 yıl içinde tükeneceği belirtilmektedir. AB için bu durum, Rusya ve Cezayir'in dışında, Türkmen, Kazak, Özbek ya da Azeri doğal gazı, alternatif kaynaklar olarak görülmektedir. İran, Libya, Nijerya ve S. Arabistan da diğer olası kaynaklardır. (http://www.stratfor.com/cis/commentary/0006130312.htm).

Ana hatları itibarı ile Avrupa'nın enerji politikası üç temel hususa dayanmaktadır. Bunlar; rekabetin arttırılması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve arz güvenliğidir. Doğal gaz, petrol ve kömüre göre, çevre etkisi açısından da avantaj oluşturmaktadır.

ABD Enerji Bakanlığı tahminlerine göre, 1997'de 380 milyar metreküp olan Avrupa Birliği gaz ihtiyacı, 2020 yılında 730 milyar metreküp olacaktır. Bu büyük artışın karşılanabileceği en önemli kaynaklar arasında, Hazar Bölgesi kaynakları yer almaktadır. Söz konusu kaynakların Avrupa'ya uzaklığı, maliyet unsuru açısından tereddüt yaratabilirse de, önümüzdeki yıllarda Avrupa Birliği'ne gireceği varsayılan Türkiye, bu kaynaklara ulaşmada en önemli ülkedir.

Azerbaycan'da İngiliz BP ile Norveçli Statoil'in dışında, Fransız Elf, İtalyan Agip ve Hollanda-İngiliz Shell, petrol ve doğal gaz arama ve üretim yatırımları vardır. Avrupa Birliği, TRACECA programı çerçevesinde, Bakü yakınlarındaki

limanın onarım ve kapasite artırımı için, 25 milyon dolar katkı sağlamıştır. EBRD ise, Azerbaycan'ın gaz potansiyelinin arttırılabilmesine yönelik bir proje üzerinde çalışmaktadır. TRACECA (Transport System Europe-Caucasus-Asia: İpek Yolu Projesi)'da, Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan Doğu-Batı Koridoru'nun gerçekleştirilmesine yönelik bir programdır.

Kazakistan'da ise, Avrupalı şirketlerin yatırımları, Azerbaycan'a oranla daha yoğundur. Bunda, Kazakistan'da önemli bir Alman nüfusunun olması da etkili olmaktadır. Preussag (Alman), Nafta (Slovakya), Telf AG (İsviçre), Veba Oel (Almanya) Prumsylove Stavitelstvi (Çek), Amlon (İngiltere), Shell (Hollanda-İngiliz), Quest (İngiliz), British Gas (İngiliz), Agip (İtalyan), Enterprise (İngiltere), BP Amoco (İngiltere-ABD) gibi şirketler, Kazakistan'ın petrol ve gaz sahalarına önemli miktarda yatırım yapmaktadırlar. Bu yatırımlar, arama-üretim alanlarına olduğu kadar, Caspian Pipeline Consortium (CPC)'de olduğu gibi boru hattı alanına da yayılmış durumdadır. 1993-1998 yılları arasında Kazakistan'a yapılan yaklaşık 8 milyar dolarlık doğrudan dış yatırımın %47'si petrol ve gaz alanına, %43'ü ise elektrik üretim alanına yapılmıştır. (http://eia.doe.gov/emeu/cabs/kazakfull.html.).

Avrupa'nın gaz tüketiminin beşte biri, petrol tüketiminin ise altıda biri Rusya'dan ithal yoluyla karşılanmaktadır. Ancak Rus gazına bağlılık, özellikle Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde çok daha yüksek ve kimi zaman da % 100 oranındadır. AB, Hazar Bölgesi'ni Avrupa ile birleştirmesi öngörülen projeleri yaşama geçirmeyi hedefleyen TRACECA ve INNOGATE projelerini de desteklemektedir. Bu kapsamda, Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasından Türkiye'ye, oradan da Güney Avrupa'ya ulaşması ve Azeri gazını piyasalara taşıması hedeflenen bir boru hattı projesi üzerinde çalışılmaktadır.

Ancak, mevcut gelişmelere bakıldığında, "kaynak çeşitlendirme" isteklerine karşın, Rusya ile mevcut işbirliğinin geliştirilmesinin daha ağırlıklı olduğu ve Hazar kaynaklarına yönelimin orta ve hatta uzun döneme ertelenme eğiliminin ağır bastığı söylenebilir. Büyük oranda Rus gazına bağlı olan ve Mavi Akım Projesi'nin gerçekleşmesi halinde bu bağımlılığı artacak olan Türkiye'nin, Rusya dışı enerji kaynaklarına yönelmesi, Avrupa'nın da katılımı ile ekonomik anlamda değer kazanacaktır. Bu husus, Türkiye'nin AB'ye katılımı ve siyasal istikrar açısından da çok önemli bir hususdur.(Pamir, 2000)

7.2.4. Rusya Federasyonu

Bilindiği gibi Türkmenistan'ın, Kazakistan'ın ve Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz ihraç hatları, tamamen Rusya üzerindendir. Boru hatlarının yanısıra, ihraç yolları arasında yer alan Volga-Don Kanalı ve demiryolları için de bu durum aynen geçerlidir. Halen bölgeden uluslararası pazara ihracın, sınırlı Bakü-Supsa (Gürcistan) hattı ve İran üzerinden çok sınırlı ve kesintili "swap" olanağı dışında, Rus topraklarından geçmeyen hiçbir yolu yoktur. Bu da Rusya Federasyonu'na, gerek fiyatlandırma ve gerekse siyasi güç açısından, bulunmaz bir olanak yaratmaktadır. .(Pamir, 2000)

Rusya federasyonu birçok uzmanın tanımladığı gibi çok sayıda güç merkezinin dönemsel olarak birbirlerine etkin olabildiği bir ülkedir. Bu tanım hemen her ülke için geçerli olsa da Rusya bu odakların gelecekteki etkinliklerinin en zor tahmin edebildiği ve kökten değişikliklerin sürpriz sayılmayacağı bir ülkedir.

Rusya bölgede, politik alanda, özellikle askeri işbirliği ve silah satışları yoluyla, İran-Irak-Suriye ekseninde etkili olmaktadır. BM Güvenlik Konseyi'nde Saddam'a karşı yaptırımlarda, engelleyici rol oynamaktadır. Daha geniş ölçekte ise, Çin ile de buna paralel işbirliği içinde olan Rusya Federasyonu, kendisi için yapılan "bölgesel güç" tanımından çok ötede hedeflere yönelmiş görünmektedir. Rusya, Çin'in stratejik silah sistemini modernize etmekte; İran'a balistik füze satmakta ve nükleer teknolojisini geliştirmede destek sağlamakta, Irak'a ise Birleşmiş Milletler'de politik destek vermektedir. Rusya'nın Çin ve Irak'la oluşturmaya çalıştığı "stratejik üçgen", IMF kanalıyla aktarılan milyarlarca doların önemli bölümünün, İsviçre'deki özel hesaplara yatırılmış olması, dış borçlanmanın 144 milyar dolara dayanması ve sıçrayarak büyümesi, ABD Yönetimi içindeki "Rus sever" lobiye rağmen, gelecekteki dönemde, ABD-Rusya ilişkilerinde ve Rusya'nın ekonomisinde daha sıkıntılı bir döneme işaret etmektedir. (Keith, Net Assessment of The Russian Economy, May 13 1999)

Petrol, doğalgaz ve nükleer enerji gibi pek çok zengin enerji kaynağına sahip olan Rusya, aynı zamanda başka ülkelerin enerjisini transferden de kazanmaktadır. ABD'nin desteklediği Bakü-Supsa-Ceyhan petrol ve Transhazar gaz hatlarına alternatif olabilecek projelere gecikmeden başlayan Rusya, Kazakistan'ın batısındaki

Tengiz petrol yatağını Novorossik limanına bağlayacak petrol hattını kullanıma geçirmiştir. Rusya, Sibirya gazının Irkutsk'taki yataklardan Çin'e, oradan da üçüncü ülkelere ihraç edilmesi için yıllık hacmi 30 milyar metreküp olan bir gaz hattı inşa etmektedir. (Çetinkaya, 2002)

Rusya, Çin, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın üye olduğu 'Şanghay Beşlisi', Avrasya kıtasının 3/5'ini kaplarken, nüfusu ise dünya nüfusunun yüzde 25'ini oluşturmaktdır. Bu örgütün etkinliğine hız kazandırmak amacıyla Rusya lideri Vladimir Putin, Hindistan, Kuzey Kore ve Moğolistan ve BDT ülkelerini kapsayan Asya seferine çıkmıştı. (Çetinkaya, 2002)

Rusya, eskiden olduğu gibi şu sıralarda da Irak'a en yakın devletlerden biri ve ikili ilişkilerini giderek geliştirmektedir. ABD'nin günümüzdeki dünya liderliğini, hiç hoş karşılamayan Rusya, tüm sorunlarına rağmen zengin kaynaklar ve önemlisi de nükleer gücüyle, yakın gelecekte dünyada ciddi şekilde söz sahibi olmaya hazırlanmaktadır.

Sovyet enerji sistemi, idari bölgeler dikkate alınarak kurulmadığı için Sovyetler dağılınca Merkez-Kuzey Kafkasya doğal gaz boru hattının bir kısmı ve yer altı doğal gaz biriktirme kapasiteleri Ukrayna'da kalmıştır. Bu durum Rusya açısından oldukça önemli bir sorun oluşturmaktadır. Sovyetlerin dağılışıyla; petrol, doğal gaz Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da üretilirken, petrol işleme tesislerinin önemli bir bölümü Beyaz Rusya, Ukrayna, Azerbaycan'da kalmıştır. Bugün petrol işleme kapasitesinin % 35'i Rusya dışında bulunmaktadır. Petrol ve doğal gaz üretiminde kullanılan makine teçhizatının üretimi Azerbaycan'da yapılırken, petrolün ihraç edildiği limanlar, terminaller, Ukrayna, Gürcistan, Litvanya ve Letonya'da kalmıştır. Batı Avrupa'ya giden petrol ve doğal gaz boru hatlarının önemli bir kısmı da Ukrayna'dan geçmektedir. (Yahya, 1996 s.773)

Sovyetlerin dağılmasıyla Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde petrol önemli bir araç haline gelmiştir. 1993'ten sonra Rusya dış politikasında Avrasya Eksenine öncelik vererek Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru yayılma politikasını açık bir şekilde yürütmeye başlamıştır. Bu nedenle bölgede kanlı çatışmalar olmuştur ki; Gürcü-Oset, Gürcü-Abhazya Savaşları, Azeri-Ermeni, Rus-Çeçenya savaşları bunların tipik örnekleridir. (Yahya, 1996 s.774)

Rusya, Sovyet döneminde kurulmuş olan sistem gereği elindeki ekonomik silahları kullanarak Hazar ve çevresindeki yeni bağımsız devletlerin petrol ve doğal gazlarını kendi çıkarları yönünde kullanmalarını kısıtlamaktadır.

Rusya, kendisinin de imza attığı ve soğuk savaş dönemini sona erdiren anlaşmalardan biri olan AKKA kurallarını resmen açıkça çiğneyerek Kafkaslarda 58'inci orduyu kurmuştur. "Yakın Bölge" (near abroad) kavramını geliştirerek tüm Kafkaslar ve Orta Asya'yı kendi nüfuz bölgesi kavramı içine sokmuştur. Böylece Rusya petrol ve doğal gaz sahibi ülkelere asker yığarak, petrol boru hattının Türkiye'den geçmemesi için çaba göstermektedir. Çeçenistan savaşı Rusya'nın, bağımsızlık istekleri ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinin kendi bölgelerindeki stratejik maddeleri üzerinde söz sahibi olma istemeleri karşısında stratejik hedeflerinden vazgeçmez olacağının en tipik örneğidir. Çeçenistan'ın stratejik önemi, önemli petrol işleme tesislerinin bulunması, önemli stratejik boru hatlarının burudan geçmesi ve Rusya'nın önemli jet uçakları yakıtlarının önemli bir bölümünün buradan elde edilmesidir. Diğer taraftan Çeçenistan, ülkesinin petrolünü Abhazya'nın Sakhitmi Limanı üzerinden ihraç etmek istemektedir.

Aynı zamanda Rusya Hazar'a Deniz statüsü verilmesi konusunda yoğun çabalara girişmiş, bu konuda bir takım kararların alınmasını da sağlamış ve Azerbaycan üzerinde baskılarını arttırmıştır. Bunun kabulü ise Azerbaycan'ın tek ümit ve gelir kaynağı petrolün büyük bir kısmını kaybetmesi demek olur. Rusya'nın Hazar konusundaki oyunu bölgede önemli bir güç olan İran'la işbirliği şeklinde sürdürülmektedir. Rusya'nın İran ile ticari nükleer reaktör konusunda anlaşmasının temelinde Hazar petrolüne egemen olma stratejisi yatmaktadır. Rusya ve İran'ın Hazar'ın hukuki statüsünü, birlikte gündeme getirerek, birlikte savunmaları boşuna değildir. Hazar'a deniz statüsü verildiği takdirde başta Azerbaycan olmak üzere Kazakistan ve Türkmenistan'ın kıta sahanlıkları dahilindeki petrolün sahibi oldukları iddialarını boşa çıkaracaktır. Üstelik Rusya ve İran'ın Hazar kıta sahanlıkları dahilinde pek petrol bulunmadığı bildirilmektedir.(Yahya, 1996, s.775)

Rusya ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri'ne miras kalan boru hatları şebekesi merkezi planlı ekonominin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılmıştır. altmışaltıbin km.'den daha uzun olan Rus boru hatlarının önemli bir kısmı, doğudaki petrol üreten bölgeleri, Rusya'nın Avrupa bölümü, Ukrayna ve Beyaz Rusya'daki

rafinerilere bağlamak üzere güneye ve batıya doğru inşa edilmiştir. Sovyetlerin çökmesi, ulaşım ve boru hatları şebekesinin de çökmesine sebep olmuştur. Ancak bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetler, petrol ihracatı için Rus boru hatlarına aşırı bağımlı hale gelmiştir.(Yahya, 1996, s.776)

1995'te Rusya'da yaklaşık 50 bin Km.lik büyük boru hatları, 400'ün üstünde pompalama istasyonu faaliyet göstermektedir. Mevcut şebeke 12 boru hatları şirketi tarafından işletilmekte ve Rus Devlet Şirketi TRANSNEFT, % 51 paya sahip bulunmaktadır. Mevcut şebeke, Rusya'nın 1994'teki (318 milyon) üretiminin iki buçuk katı toplam kapasiteye sahiptir. Sovyetler'in çöküşüyle, petrol sektörü coğrafyasında ortaya çıkan değişiklikler sonucu, bazı bölgelerde kapasite fazlasına, bazılarında da ciddi tıkanıklıklara yol açmıştır. Rusya'nın deniz yoluyla BDT dışındaki ülkelere petrol ihraç etmesindeki artış, petrol terminalleri ile petrol boru hatlarının yetersizliğini ortaya koymuştur. Bu terminallerden petrol ihracını arttırma imkanı Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'nun başarısına ve bir Baltık Boru Hattı sistemi inşa edilmesi planlarının gerçekleşmesine bağlıdır. Rusya, BDT ile Doğu Avrupa Ülkelerine ucuz fiyatlarla petrol sevkıyatını düşünürken, döviz getirecek uluslar arası piyasalara tankerlerle petrol ihracına öncelik vermiştir. Böylece BDT ve Doğu Avrupa Boru Hatlarının bir kısım kapasitesi atıl durumda beklemektedir. (Yahya, 1996, s.776)

Diğer taraftan Rusya, Avrasya ve Orta Doğu'dan Avrupa'ya uzanan enerji yolları üzerinde bulunan Türkiye'yi devre dışında bırakmayı ve yeni inşa edileceklerle birlikte boru hatlarının Novorossik'te toplanmasını istemektedir. Buradan yüklenecek petrolün Türk Boğazlarından geçirilmesi ihtimaline karşı sevkıyatın Bulgaristan'ın Burgaz limanı ile Makedonya-Arnavutluk üzerinden Adriyatik'teki Vlores'e ya da Yunanistan'ın Dedeağaç Limanına boru hatlarıyla aktarılarak alternatif imkanlar geliştirme çalışmalarını sürdürmektedir.(Yahya, 1996, s.778)

Vurgulanması gereken bir diğer husus, bölge ülkelerinin bağımsızlık uğraşlarına karşın, Rusya'nın bu ülkeler üzerindeki tartışılmaz ağırlığı ve sürdürdüğü baskıdır. Gerek yıllara dayanan ortak teknik çalışmalar sonucunda oluşmuş, sahalara yönelik bilgileri ve yabancı şirketler bölgeye gelmeden önceki mevcut petrol teçhizatındaki tekelleri ve gerekse Rusya Federasyonu'nun siyasi ağırlığı nedeniyle

Rus şirketleri, bu ülkelerin uluslar arası yatırımcılara açtığı projelerde önemli paylara sahiptir. Lukoil, Mega Projede %10 Karabağ' da İtalyan AGIP ile beraber %57,5 Şah Deniz'de %10 Yalama /D-22'de ARCO ile birlikte %60 hisseye sahiptir. Bu hisseleri TPAO hisseleri ile kıyasladığımızda (Mega Proje de TPAO payı %6,75,Şah Deniz de %9, diğer 2 proje de %10 ve %5) ve bu hisseleri alırken TPAO ve diğer yabancı petrol şirketleri gibi imza ikramiyesi ödemesi yada benzeri ödemeler yapmadıklarından hareketle, Azerbaycan'da Rus Lukoil' in ağırlığı hakkında bir fikir elde edilebilir. Kazakistan ve Türkmenistan'da da bu durum farklı değildir. Ayrıca petrol fiyatlarında geçtiğimiz dönemde yaşanan düşüklüklerin ardından bu bölgedeki bazı projelerden (NAOC,CIPCO) batılı kimi yatırımcıların çekilmesi,lojistik ve teknik açıdan bölgede daha rahat hareket edebilen Rus şirketlerinin ağırlığını artırmıştır.

Rusya'nın bölgedeki en önemli çatışma alanlarında birisi de kuşkusuz Çeçenistan'dır. Bu çatışmanın ve Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik saldırılarının temelinde yatan neden, Azerbaycan'dan Novorossisk'e giden mevcut ve yıllık 17 milyon yon kapasiteli petrol boru hattının Çeçenistan'ın başkenti Ceharkale'den (Grozny) geçmesidir. Bu hattın Çeçenlerin kontrolü altında olması Rusya'yı stratejik açıdan büyük sıkıntıya sokmakta ve Azeri petrolünün taşınmasına yönelik olarak Rusya'nın manevra alanını büyük oranda daraltmaktadır. Ekonomik açıdan sıkıntılı olan bölgede hat boyunca bir çok noktada petrol hırsızlığı olabildiği gibi Çeçenler hattın kendi sınırları içinde kalan bölümdeki taşımacılıktan da, haklı olarak pay almaktadırlar. Rusya Çeçenlerin bu etkinliğini kırmak için bir yandan Çeçenistan'da iç çatışmaları körükleyen taktiklere, öte yandan da doğrudan savaşa yöntemine baş vurduysa da bölgeyi kontrolde büyük başarısızlığa uğramış ve prestij kaybetmiş görünümdedir. Bu bölgeyi "by-pass"eden ve örneğin Dağıstan'dan geçecek boru hatlarını devreye sokma girişimleri başta yüksek maliyet nedeniyle başarısız olmuş ve Azerbaycan Milli Petrol Şirketi (Azneft = SOCAR) tarafından reddedilmiştir. Son dönemlerde Dağıstan' da yaşanan sıcak çatışmalar ise bu seçeneğin uzun süre devre dışı kalmasına neden olacaktır.

Rusya'nın bölgede destek verdiği en önemli ülke, Ermenistan dır. Kafkasya'da zayıf ve birbiri çatışan etnik gruplar ve ülkelerin varlığını bir diğer tanımla mevcut kaotik yapının devamını kendi çıkarlarına gören Rusya bu anlayışına Karabağ

anlaşmazlığında da Ermenistan'ı açıktan desteklemektedir. 1921'de Azerbaycan'ın hakimiyetine giren Karabağ' a yönelik Ermeni-Azeri anlaşmazlıları 1988'de alevlenmiş ve 1992'de savaşa dönüşmüştü. Bu süreçte Rusya askeri alanda olduğu gibi mümkün olan her olanakla Ermenistan'ın yanında yer alan Rusya Mig-29'ların (ve en son olarak Mig-31)yanı sıra S-300 füzeleri ile Ermenistan'ı sürekli takviye etmektedir. Bu "stratejik"ittifakta tarihsel olarak Azerbaycan'dan ve kendi kuzey sınırları içindeki geniş Azeri nüfustan rahatsız olan İran da Ermenistan'ı tam anlamı ile desteklemektedir.

Rusya halen yalnızca askeri alanda değil enerji alanında da Ermenistan'a büyük destek vermektedir. Enerji alanındaki bu işbirliğine son dönemde Yunanistan'da katılmıştır. Bakü-Ceyhan alternatif alt güzergahları arasında yer alan Ermenistan güzergahı bu nedenlerle ve bugünkü gelişmeler çevresinde, Türkiye ve petrolün büyük oranda sahibi Azerbaycan için stratejik açıdan geçerli bir güzergah değildir.

SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın zengin hidrokarbon yataklarını Batılı yatırımcılara açması Rusya'daki güç merkezlerini derinden etkilemiştir. Rusya bu hamleye bir yandan "Hazar'ın statüsü"kart ile karşı çıkarken diğer yandan Azerbaycan'ın Kuzey kesimlerinde Lezgin'leri kışkırtmakta, Rusya ülkenin güney kesiminde ise Taliş'leri kullanmaktadır. Azerbaycan BDT üyesi ise de tüm baskınlara karşın ülkesinde Ruslara üs vermeyi reddetmiş, sınırları içinde Rus askeri barındırmayı ya da ortak askeri güç oluşturmayı kabul etmemiştir.

Rusya'nın mevcut ihraç boru hatlarının ekonomik ömürlerinin büyük oranda tamamlandığı ve verimli kullanılmadığı, liman kapasitelerinin (Novorossisk, Tuapse, Ventspil, Odesa (Ukrayna) ise, mevcut ve gelecekteki ihraç kapasitesi için son derece yetersiz olduğu ve Rusya'nın bu alt yapıyı yenileyebilecek mali gücün olmadığı da göz önüne alınırsa, Rusya'nın yeni ihraç alt yapı yatırımlarına gereksinimi olduğu ve ekonomik göstergeleri son derece olumsuz olan Rusya ile işbirliği açısından, bu gerçekliklerin de önemli bir işbirliği potansiyeli oluşturduğu görülecektir. Tikhoretsk (Rusya)- Tiflis (Gürcistan) üzerinde Bakü-Ceyhan'a bağlanacak bir hat, Rusya'nın petrol ihracatına yepyeni bir yol ve pazar oluşturacaktır. Bu projede, Transneft'in boru hattının inşaat ve işletilmesine katılması, Lukoil'in hatta vereceği petrol

karşılığında boru hattına hissedar olması ve Transneft'in hattın işletilmesinde yer alması gibi formüller, bölgesel gerginlik yerine, işbirliği ve çözüm getirecektir.

Boğaz "by-pass" senaryolarının Türkiye açısından tek yararı, Boğazlar'dan petrol yüklü tanker geçişlerinin azalmasına neden olacağı umududur. Ancak, bu umudun gerçeklik oranının düşünüldüğü ve Boğazları rahatlatsa bile, bu kez de Karadeniz'in kirliliği açısından büyük tehlike oluşturacakları unutulmamalıdır. Başta Novorossisk olmak üzere, Karadeniz limanlarının yılın büyük bölümünde (ortalama 100 gün) petrol dolum ve boşaltımına olanak vermemesi, "boruhattı-tanker-boruhattı-tanker" sisteminin pratik ve ticari cazibesinin olmaması gibi hususlar, Boğaz "by-pass" senaryolarının tümünü, ekonomik olmaktan çıkarmaktadır. Bu projeler, ekonomik değil, "stratejik" yönü (Rusya ve Yunanistan gibi ilgili diğer ülkeler açısından) cazip olabilecek projelerdir.

7.2.5. İran

Türkiye'nin yanı başında bulunan 65 milyon nüfuslu İran, Güney Asya, Hazar Havzası, dünya petrol üretiminin kalbinin attığı Basra Körfezi, Orta Doğu ve Türkiye arasında, dünyanın en kritik noktalarından birindedir. Hazar Havzası ve Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması için büyük potansiyele sahiptir. İran bu özelliğiyle Türkiye gibi -doğası gereği- bölgesel bir liderlik rolü oynamaya çalışıyor. 1979'daki İslam Devrimi ardından ezilmişlerin yanında olmayı dış politika doktrinine ilke edinen ülke, dünya üzerinde Arap ülkeleri ve Afrika'nın çeşitli devletleriyle ilginç bir ilişki ağı kurmuş durumda olması ve en önemlisi Çin, Rusya, Suriye, Ermenistan ve Yunanistan gibi ülkelerle kurduğu ilginç eksen İran'ı dünya dengelerinde özellikle de ABD'ye karşı hassas bir alternatif ilişkiler ağının merkezine yerleştirmektedir.

İran, bölgedeki petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyüklüğü ile bölgede yadsınmaz bir güçtür. Ayrıca, gerek dinsel etkenler, gerekse ortak sular ve ortak sınırlar nedeniyle; Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkeler üzerinde de önemli ağırlığı vardır. Bölgedeki ve uluslararası alandaki etkinliği, son yıllarda ABD'nin bu ülkeyi terörist ülkeler arasında sayması nedeniyle koyduğu ambargo ile sınırlanmışsa da, özellikle dev petrol ve gaz rezervleri ile İran, her zaman batılı şirketlerin ilgi alanıdır.

Bölgede yatırım yapan bir çok şirket, ihraç olanakları açısından da, İran'la ilişkilerini yumuşatması için ABD Yönetimi'ni zorlamaktadır. İran'ın özellikle Hazar'ın Statüsü konusunda Rusya ile birlikte izlediği politika da, İran'a politik yönden bir diğer desteği ifade etmektedir.

Türkiye, Bakü-Ceyhan Projesi'nde İran güzergahını da, önemli bir alternatif olarak dikkate almıştır. Ancak, bugünkü gelişmeler ve Tahran Yönetimi'nin mevcut olumsuz politikaları doğrultusunda, Bakü-Ceyhan hattının geçeceği güzergah, İran değil, Gürcistan güzergahı olarak ortaya çıkmaktadır. 1990 sonrasında İran, kuzeyindeki yeni Türk alanında etkin olmak; yeni ticari imkanlar, enerji nakil hatları, doğal zenginlikler ve stratejik projelerin dışında kalmamak için çeşitli girişimlerde bulunmuş, model ve öncü olabilme imkanlarını ölçmüştür. İran'ın bu yeni dönemde ilgisinin odak noktasını Kafkaslar'ın oluşturduğu söylenebilir. Çünkü Kafkaslar, İran tarafından, sadece imkan ve fırsatların değil aynı zamanda risk ve tehlikelerin de merkezi olarak algılanmıştır. (Can, İran'ın Kafkaslar Politikası ve Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin Geleceği, 2001)

İran'da Azerbaycan meselesi Kafkaslar politikasıyla eklemlenmiştir. İran, Türk nüfusunun, özellikle Azerbaycanlı nüfusunun manipüle edileceği, etkilenebileceği bir dış merkezin, güçlenmesini istememektedir. Bunun İran'ın bütünlüğünü etkileyecek birçok sonucu beraberinde getirmesi muhtemel görülmektedir. Çünkü İran, birçok yoruma göre 21. yüzyılda yaşamayı sürdüren birkaç "çok etnik" imparatorluktan biridir. İran'ın sayısal bakımdan hakim olan Türk nüfusunda gelişip taban bulacak bir bağımsızlıkçı hareketin, Beluçlar'dan Araplar'a kadar tüm etnik azınlıklarda bir yansıması olacağı iddia edilebilir. İran Türkleri'nin politik durumlarının ve ülke içindeki siyasi dengelerde kazanacakları gücün, İran'dan bir ayrılmayı değil "İran'ın Türkleşmesi" sürecini başlatabileceği de gözden uzak tutulmaması gereken bir tahmindir. (Can, 2001, s.3) Bu mesele, İran'ın Kafkasya politikasında Azerbaycan'ı eksene oturtmakta, dolayısıyla İran'ı bölgesel politikalar ve iç politik gelişmelerde bu unsuru birincil faktör olarak gözetmek durumunda bırakmaktadır.

İran'ın Kafkasya politikasında etkili olan ikinci önemli faktör ise, Türkiye-İran ilişkileri ve Türkiye'nin bölgesel politikasıdır. Buradan hareketle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin geleceğinin, kesinlikle İran'ın geleceğini de etkileyecektir. Batılı literatürde sıkça rastlanan "İran-Türkiye" politik etkinlik yarışı Kafkaslar'da

şekil değiştirmiş, öteden beri laik prensiplere bağlı olan Azerbaycan, İran'ın diğer bazı bölgesel politikalarına esas teşkil eden model ihracı düşüncesini altüst ederek İran'ı bölgede başka siyasi manevralar aramaya itmiştir. (Can, 2001, s.5)

1990 sonrası yeni jeopolitik durum, özellikle Hazar bölgesinde Batı'nın ve Türkiye'nin aktifliğinin ve nüfuzunun artmasına, Hazar petrolleri konusunda arzulamadıkları gelişmelerin yaşanmasına, İran ve Rusya'nın birbirlerine yaklaşmalarına sebep olmuştur. İran'ın nükleer silah elde etme çabaları ve bu devletin hızla silahlanması konusunda Moskova'nın İran'la işbirliği yaptığı da bilinmektedir.

Moskova-Erivan-Tahran ittifakının oluşum sebeplerinden biri de, Azerbaycan'a yaklaşımdaki benzerlik ve buradaki statükonun değişmesine engel olma gayretidir. Rusya'nın Azerbaycan politikasındaki bu temel parametreler, bu ülkenin, Azerbaycan'ı orta ve yakın doğuda etkin politikalar izlemekte bir güzergah, Türkiye'nin Türkistan, Kuzey Kafkasya ve Volgaboyu'ndaki etkinliğini sınırlamakta bir araç, Hazar zenginlikleri üzerindeki kontrolde vazgeçilemez bir unsur olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu esaslarla politik uygulamalarda bulunan Moskova, Ermenistan'ı ve Dağlık Karabağ meselesini, Talış ve Lezgi unsurunu, Azerbaycan'ın iç siyasi denklemindeki ayrılık ve zıtlıkları, Gebele Radar üssünü ve benzer bazı diğer enstrümanları etkin biçimde kullanagelmiştir.(Nesipli, 2000, s.61)

1999 Kasım'ında Rusya ve İran, AGİT Zirvesi sırasında Hazar Denizi ülkelerinden Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan devlet başkanlarının da katılımıyla imzalanan, Hazar-Türkiye bağlantılı petrol ve doğal gaz boru hattı projelerine karşı da ortak bir bildiri yayımlayarak "Hazar Denizi yatağından boru hatları döşenmesi yolunda Rusya ve İran'ın katılımı olmaksızın tasarlanan projelere bu iki ülkenin karşı çıktığını" belirtmişlerdir. (Can, 2001, s.6)

Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Geleceğinin Önemi İran'ın Kafkaslar politikasının, bölge ile tarihi, etnik, kültürel, jeopolitik bağları olan Türkiye'yi temkinli bir hareketliliğe zorlayacağı tahmin edilebilir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin geleceği, Kafkaslar'ın önümüzdeki yıllarda sahip olacağı jeopolitik mimariye etki edecektir. Bu bölgede Türkiye'nin ulusal menfaatleri temelinde sağlanacak bir istikrar ortamı, Türkiye'nin yeni şekillenmekte olan Avrupa Güvenliği

oluşumlarını, dolayısıyla Türkiye'nin 21.yüzyılda sahip olacağı savunma imkan ve kabiliyetlerini etkileyecek önemdedir. (Can, 2001, s.7)

1990'ların sonlarına doğru bu ülkede, ülke ekonomisi büyük sorunlarla karşı karşıyadır. Ekonomik alanda yönetimsizlik, çok yüksek enflasyon, hızla düşen yaşam standartları, çok küçük bir azınlık ile büyük çoğunluk arasında giderek bozulan gelir paylaşımı, yüksek oranda işsizlik, petrol üretimini arttırma çabalarında başarısızlık, imalat sanayiinde ciddi sorunlar ve yüksek dış borçlanma, ülkeyi temelden sarsmaktadır. 1992 de ilk defa dış borçlarını ödeyemez duruma düşen ülke, giderek daha olumsuz bir sürece sürüklenmektedir. Bu olumsuz koşullara ve aksine iddialara karışan ABD ambargosu, sanıldığının aksine hedefine belli oranda ulaşmış görünmektedir. (Foley, Iran Sanctions Essential, March 2, 1999) Avrupa ve Rus şirketlerinin, ABD yönetimi ile uyuşmayan girişimlerine ve Conoco, Exxon – Mobil AMOCO gibi ABD petrol şirketlerinin ambargoyu delmeye yönelik çabalarına karşın ABD ambargosu, İran'daki rejimin niteliğini değiştiremediyse de, daha büyük oranda silahlanmasını belli oranda engellemiş görünmektedir. Ayrıca, gelir kaynakları temel olarak, petrol ve gaz sanayiine endeksli olan İran'ın, petrol arama, sondaj, üretim, taşıma ve rafinaj alanlarındaki teknolojisinin ve özelliklede teçhizatının son derece geri ve yetersiz olması ve bu teçhizat ve teknolojinin de Avrupa'da değil, ABD'de olması da, İran'ın elini bağlayan çok önemli bir ABD ambargo unsurudur. (İran Petrol Bakan Yardımcısı Nematzade'nin, 28 Şubat 1999'da Reuters'e verdiği demeç). İran'ın Rusya ile Çin ile nükleer silahlanma anlaşmasının, bu dönemde ivme kazandığı unutulmamalıdır. Rusya, İran'da nükleer reaktör inşa etmektedir. Shibab-3 füzeleri, Rus teknoloji desteği ile geliştirilmektedir ve iki yıl içerisinde üretime geçmesi beklenmektedir.(An Overview of Iranian Threat : A Shared Danger for Israel and the U. S) İran kimyasal silahlara sahiptir ve biyolojik silahlara sahip olabilmek için yoğun çaba içindedir.

İran'ın silahlanma yönündeki çabaları, uzlaşmış tutumu terörist faaliyetlere verdiği destek Türkiye'ye karşı her fırsatta gösterdiği tutum, bu ülke ile petrol ve gaz alanında işbirliği olanaklarını da bu aşamada tercih edebilir olmaktan çıkarmaktadır. Hazar'dan uluslar arası pazara yönelecek bir ana ihraç hattının ya da Türkmen ve /veya Azeri gazını taşıyacak bir hattının İran toprakları üzerinden geçirilmesi mevcut İran yönetimi iktidarda olduğu sürece gerek bu petrol gazı üretenler gerek alıcılar ve

gerekse boru hatlarına ve petrol ile gazın arama-üretimine yatırım yapan her şirket ve ülke açısından büyük bir risk içermektedir. Öte yandan böylesine stratejik hatların kontrolünü eline geçiren bir İran'ın Rusya ve Çin ile birlikte kontrol edilmesi zor bir güç merkezi oluşturacağı da dikkate alınmalıdır.

Ekonomik göstergeleri hızla aşağıya düşen ve çoklu etnik yapılanması nedeniyle sürekli endişeler yaşayan İran doğal olarak 1991 sonrasında kuzeyinde bağımsız ve hidrokarbon potansiyel açısından zengin bir Azerbaycan'ın doğmasından tedirgin oldu. Azerbaycan'da batılı yatırımcıların miyarlarca dolarlık yatırımların doğal sonucu olarak bir cazibe merkezi olarak oluşturabileceği ve bunun da gerek ekonomik gidişten ve gerekse rejimden memnun olmayan yığınlar için orta ve uzun erimde daha tercih edilebilir olacağı korkusu İran'ı Azerbaycan'a karşı yapan önemli bir etken oldu.

Bu kaygıların da etkisi ile İran yönetimi Karabağ çatışmasında Ermenistan'ın yanında yer aldı. Savaş sırasında Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu kırmada İran köprü görevi üstlendi. Tahran, Ermenistan'a yalnızca elektrik ve temel ihtiyaç mallarını sağlamakla yetinmeyip,silah nakli ve askeri eğitim desteğini de gerçekleştirdi. Bu tavır alma ve eylemlilikte bölgede İran'ın Rusya ile giriştiği ittifak politikası da etken ve kolaylaştırıcı oldu. Ancak en az bunlar kadar etkili olan bir diğer husus ya da neden de İran'ın bölgede Türkiye'nin etkinliğini kırma yönündeki çabalar oldu. Azerbaycan ile Türkiye ilişkilerinin hemen her alanda olumlu olması ABD'nin bölgedeki en önemli müttefik olarak Türkiye'yi görmesi bölgeden uluslararası pazara uzanacak olan boru hattı alternatifleri arasında Bakü-Ceyhan'ın desteklenmesi gibi çok önemli hususlar da İran'ın Türkiye'ye ve Azerbaycan'a karşı tavır almasında etkili oldu (Cornell, 1998) Azerbaycan Başkanı Aliyev'in başlangıçta izlediği denge politikası çevresinde İran'a Mega projede % 5 hisse vermeyi önerirken bundan ABD ambargosu nedeniyle vazgeçince iki ülke ilişkileri daha da gerginleşti. Daha sonra Aliyev' in buna Şah Deniz Projesi'nden İran'a pay vererek (%10) dengelemeye çalışması da yeterince çözümleyici olmadı. Hazarın statüsü konusundaki İran-Rusya paralelliği de Hazar'daki zengin rezervlerden olabildiğince fazla pay alabilme mücadelesi olduğu kadar yukarıda özetlenmeye çalışılan kaygıların ve reaksiyonların izlerini taşımaktadır.

7.2.6. Azerbaycan ve Kazakistan

Azerbaycan ve Kazakistan gerçek anlamda bağımsızlıklarına sahip olabilmek için güvenilir, kesintisiz petrol ve doğal gaz ihraç yollarına ihtiyaç duymaktadırlar. Her iki ülkenin mevcut tüm ihraç olanakları tamamen Rusya üzerinden geçtiğinden, Bakü-Ceyhan çözümü, bu ülkelere bağımsız ve kesintisiz bir ihraç olanağını sağlayacak en akılcı yoldur. Öte yandan Türkiye, ihraç edilecek petrolün önemli miktarını satın alacak büyük bir pazardır. Yabancı şirketler, mevcut Üretim Paylaşım Anlaşması (Production Sharing Agreeement) ile, rezervler üzerinde 30 yıllığına elde ettikleri hakları zamana yayarak ve acele etmeden kullanmaktadırlar. Ancak, Azerbaycan ve Kazakistan başta olmak üzere bölge ülkelerinin mümkün olan en kısa sürede, Rusya üzerinden olmayan ihraç yoluna gereksinimleri vardır. Bu nedenle öncelikle Azerbaycan ve sonrada Kazakistan, Bakü-Ceyhan'ın mümkün olan en kısa sürede yaşama geçebilmesi için, Türkiye'nin en önemli ve doğal gaz stratejik müttefikleri olarak düşünülmelidir. Daha da önemlisi her Üretim Paylaşım Anlaşmasının (Production Sharing Agreement:PSA) kendine özgü koşulları olmakla birlikte, Azerbaycan ve Kazakistan, yatırımcı şirketler geri alınabilir yatırımlarını geri aldıktan sonra, üretilecek petrolün yaklaşık yarısına sahiptirler. Bu nedenle de, Bakü-Ceyhan'ın yapılabilmesi için olmazsa olmaz koşul olan, "throughput", yani hattın içinden geçecek petrol miktarının garantisi, büyük oranda bu iki oyuncunun kontrolündedir.

Her iki ülkede özellikle Azerbaycan, Bakü-Ceyhan'a yönelik olumlu açıklamalar yapmakta ve sözlü taahhütlerde bulunmaktadırlar. Azerbaycan, bu konuda daha somut adımlar da atmış, protokoller imzalamıştır. Çeşitli alt anlaşmalarda imzalanma aşamasındadırlar. (Aktaş, 1999) Ancak, en önemli husus ve gereklilik "throughput" garantilerinin alınmasıdır. Kazakistan, kendi ülkesinden ve özellikle Tengiz sahasında üretilen petrolün Rusya sınırları içinden boru hatları ile Karadeniz'e ulaşımını amaçlayan CPC'ye (Caspian Pipeline Consortium) ilk aşamada yılda 26 milyon ton petrolünü taahhüt etmiştir. Bir diğer tanımla, "throughput garantisini" vermiştir.

Türkiye'nin bir an önce imzalaması gereken anlaşmalar, bu türden somut taahhüt anlaşmalarıdır. Ancak bundan sonra, uluslararası finans kuruluşlarının,

yaklaşık 2.5 milyar $'lık yatırım gerektirecek Bakü-Ceyhan'ın finansmanı mümkün olabilecektir. Türkiye, bundan sonraki adımlarında, mutlaka daha fazla Azerbaycan ve Kazakistan ağırlıklı bir strateji izlemelidir. Bunun somut anlamı ise şudur; Azerbaijan İnternational Operating Company'nin (yani, Mega Proje ortaklarının) karşıya alınması değilse de, onların niyetlerinin ve stratejilerinin çok fazla değişmeyeceği hesaplanmalıdır.

7.3. Hazar ve Ortadoğu Petrolleri ve Petrol Boru Hatlarında İzlenen Politika ve Stratejiler

Türkiye'nin Orta Asya stratejisinde bağımsızlıklarını kazanan her Cumhuriyet öncelikle tekelci ekonomik yapının kendi ihtiyaçları ile, üretim yapıları arasında muazzam bir uçurum doğurmuştur. Mesela Sovyet pamuk üretiminin % 65 ini sağlayan Özbekistan'da ciddi bir tekstil sanayisinin geliştirilmemiş olması ve bütün bu üretimin Slav Cumhuriyetlerindeki tekstil sanayisine hammadde şeklinde değerlendirilmiş olmasının getirdiği çarpıklık bağımsızlıkla birlikte bütün açıklığıyla ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu tekelleşme sadece bölgesel üretim-tüketim ilişkilerinde değil stratejik bakımdan önemli görülen sanayiler üzerindeki etnik denetimlerde kendini açıkça göstermektedir.Azerbaycan'da ise bağımsızlık sonrasında yaşanan geçiş dönemi sosyo-ekonomik ve sosyo-politik meşruiyet ve ekonomik zihniyet ve kurumsallaşma açısından ciddi sancıları da beraberinde getirmiştir. Geniş kapsamlı psikolojik, hukuki, ekonomik, sosyal ve siyasi dönüşüm gerektiren bu dönemde Türkiye'nin eline çok büyük fırsatlar geçmiştir. Bunları iyi niyetli atılımlarla bir bütünlük içine girilmesinde fayda vardır."iç ekonomik sistemin verimli bir hale dönüştürülmesi Orta Asya ekonomilerinin avantajlı olduğu sektörlerde ciddi bir dışa açılım içine girilmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerle ekonomiye dinamizm kazandırılması, özelleştirme programlarıyla verimsiz bürokratik işleyişten rasyonel bir ekonomik bir uygulamaya geçilmesi, finans yapılmasının organizasyonu Orta Asya'daki ekonomik dönüşümün önemli problem alanları olmaya devam etmektedir."(Davutoğlu, 2001, s.468)geçen süre içerisinde özellikle Orta Asya Cumhuriyetlerinde hızlı bir siyasi dönüşümden çok istikrarlı bir geçiş sağlama yöntemi tercih edilmiş görünmektedir. Bu istikrarı netleştirici ve devamlılığını sağlamaktaki yol göstericisi veya yoldaşı ise gelecek yıllarda da daha

geniş çaplı olarak Türkiye olacak ve bu istikrar Türkiye açısından da çok büyük önem arz edecektir.

7.3.1. ABD'nin Orta Asya Stratejisi

Orta Asya jeopolitik boşluk alanı çerçevesinde küresel kıtasal ve bölgesel strateji geliştiren bütün ülkelerin ilgi alanı içine girmiştir. Bu ilgi Asya'nın genelinde oluşmaya başlayan güçler dengesi parametrelerinin Orta Asya'da ki stratejik yapılanmaya yansıması sonucu doğurmaktadır. ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya, Çin ve Japonya gibi küresel ölçekli strateji geliştirme gücüne sahip ülkeler, Türkiye, Hindistan, Pakistan, İran hatta Ukrayna ve Kore gibi bölgesel güçler ve Özbekistan, Kazakistan Türkmenistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi bölge içi güçler arasındaki yatay ve dikey ilişki ve ittifak biçimleri bu güçler dengesi parametrelerinin gittikçe hassas ve karmaşık nitelik taşımasına yol açmaktadır. Bu ülkeler arasındaki jeopolitik jeoekonomik, jeokültürel ve jeodemografik faktörler göz önünde bulundurulan küresel aktörler Orta Asya ile ilgili olarak geliştirdikleri stratejik projeksiyonları radikal bir şekilde gözden geçirmişler ve yeni şartlara uygun yeni bir stratejik bakış açısı geliştirmeye çalışmışlardır. Başta ABD olmak üzere Asya kökenli güçlerde bölgeye dönük olarak Uluslararası ekonomi-politik ve jeopolitik dengeleri göz önünde bulunduran yeni stratejiler oluşturmuşlardır. ABD bu yeni konjöktürle stratejik nitelikte küresel ekonomi-politik kaynak dağılımı ile Avrasya güç dengeleri arasında bir uyum sağlamaya ve bu güç dengeleri kıtasal ve bölgesel güç unsurlarının nabzını tutmaya dayalı bir stratejik çerçeve geliştirmeye gayret etmiştir. Büyük ölçekli paylaşım mücadelesine sahne olmayan bölgeler Uluslararası ekonomi politik rekabete açıldıktan sonra yeni paylaşım hesaplarının konusu olmaya başlamışlardır. Bu stratejide risk üreten iki uç nokta vardır. Avrasya'dan kopmak yada Avrasya'daki stratejik rekabetin her unsurunda müdahil olmak bu iki uç arasındaki riski azaltan ve stratejik etkinliği arttıran optimum çözüm arayışı ABD yetkililerini Avrasya dengelerinin nabzını tutabilen bir diplomasi geliştirmeye ve jeopolitik geçişi alanlarında doğrudan yada ittifaklar arcılığıyla sürdüre bilecek kontrol mekanizması kurmaya yöneltmektedir. Avrasya'da oluşan dinamik güçler dengesinin dengeleyici ve de yönlendirici dış aktörü konumunu pekiştirmeye çalışan ABD bu rolün gerektirdiği diplomatik manevra alanını açık tutmaya özen göstermektedir. Bu çerçevede ABD yetkilileri bir taraftan kısa

dönemde Avrasya'da bir karşı koalisyon kutbu ile karşı karşıya kalmayı engelleye bilecek, diplomatik manevra alanını koruya bilmek için güçler dengesinin nabzını kontrol etme gerekliliğini diğer taraftan da orta dönemde Avrasya'yı kuşatan bir güvenlik sisteminin kaçınılmazlığını göstermektedir. ABD, AB ve Japonya'nın ekonomik ve politik dengeler içindeki konularıyla Çin ve Rusya'nın Asya içi jeopolitik dengeler içindeki karşılıklı konumları da gözeten bir stratejik denge arayışını Orta Asya'yı doğrudan ilgilendiren bir parametre olarak görmektedir. Orta Asya'ya yönelik ekonomi-politik ve jeopolitik etki alanını oluşturma çabalarının küresel bir bunalıma dönüşmemesi bu güçler arasındaki dengelerin korunmasına bağlıdır. Bu dengelerde Avrasya denklemi içindeki güç faktörlerine doğrudan bağlıdır.Bu açıdan ABD-Rusya, Almanya-Rusya, AB-Japonya, Çin-Rusya ve Rusya-Japonya ikili ilişkilerinin seyri ve bu seyrin ortaya çıkabileceği kısa dönemli ve çıkar merkezli ittifakların yol açabileceği yeni dengelerin ABD'nin küresel konumunu doğrudan etkileye bilecek olması bu ülkelerinde doğrudan müdahil olabileceği Orta Asya gibi bölgelerdeki ABD stratejisinin hassas bir ayar içinde oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Öte yandan Avrasya ölçekli istikrarın korunması ve yüksek maliyetli operasyon gerektirebilecek risklerin azaltılması için NATO'nun etkinlik alanının doğuya doğru kaydırılmasının AGİT benzeri kıtayı kuşatan örgütlerin devrede tutulması Avrupa içinde ve Asya pasifikte oluşan güvenlik mekanizmalarıyla Orta Asya'daki irtibatların pekiştirilmesi gibi unsurla ABD açısından büyük önem taşımaktadır. Bu gereklilik Türkiye gibi jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik açıdan güçlü ve derinlikli Avrasya bağlantısına sahip bölge güçlerine ABD açısından önemli stratejik ülke konumunu kazandırmaktadır.(Davutoğlu, 2001, s.453)

7.3.2. Rusya'nın Orta Asya Stratejisi

SSBC'nin dağılmasından sonra bu yapının devamı konumunu sürdüren Rusya Orta Asya'daki etkinliğini sürdürebilmeyi küresel bir ülke konumunu muhafaza edebilmeli öncelikli şartları arasında görmektedir. Bunun tarihi jeopolitik, ekonomik, politik gerekçeleri de Rus-Sovyet stratejik zihniyetinin önemli parametreleri arasında mevcuttur.Rus-Sovyet stratejik tarihi içinde bu bölgelerin herhangi birisinde söz konusu olan kayıplar bölgelerdeki yayılmalara telafi edilmiştir. Mesela 19.yy'ın ortalarında yaşanan kırım savaşındaki yenilgi Orta Asya'ya yönelik Rus yayılması ile

telafi edilmiştir. Orta Asya'daki etkinliğini kaybetmesi durumunda küresel bir güç olma ötesinde bir Avrasya gücü olma niteliğini de kaybede bilme kuşkusunu yaşayan Rusya, Avrasya ölçeğinde yaşanan güçler dengesi sistemi içinde her bir aktörle kendi pozisyonunu karşı taraf nezdinde anlamlı kılan diplomatik bir yol takip etmeye yönelmektedir. ABD'ye Avrasya'da ortaya çıkan jeo politik boşluk alanındaki istikrarın sağlanmasında en temel güç olma konumuna sahip olduğunu göstermeye özen gösteren Rus yetkililer Rusya'nın kendi içinde ve diğer bölgelerde zayıflamasının Avrasya'da açacağı güvenlik boşluklarının dünya barışını tehdit edebileceği riskini sürekli gündemde tutmaktadır.NATO ile yürütülen müzakerelerde takınılan tavır, Çeçenistan'da yürütülen operasyonlara yönelik meşruiyet arayışları Çin'in yükselen ekonomik ve askeri gücünü dengeleye bilecek yegane Asya lideri olma konumu ile ilgili doğrudan ve dolaylı göndermeler, Bakü-Ceyhan hattını kendi lehine çevirmek için PKK'ya yardım ve yataklık ederek Türkiye'yi PKK oyunuyla elinde koz olarak kullanması ve bu oyunlarla Türkiye'yi saf dışı bırakma çabaları, Rusya'nın Avrasya'daki istikrarının korunmasındaki en yetkin ülke olduğu konusundaki ABD'yi ikna etme çabaları olarak görüle bilir. ABD ile ilişkilerde Avrasya'daki istikrarı öne çıkaran Rusya genelde AB özelde Almanya ile olan iş birliği çabalarında Avrasya'da ekonomik politik ülke olma vurgusuna daha fazla ağırlık vermektedir.AB'nin doğuya yayılması ve tabii sınır olarak Rusya ile temasa geçmesi AB'nin Avrasya derinliği kazanma açısından Rusya'yı öne çıkaran unsurlar oluşturmaktadır.Rusya'da güçler dengesindeki paragmatik alanı kullanarak Orta Asya üzerinde kendisiyle nihai bir egemenlik mücadelesine girmeyi kaçınılmaz gördüğü Çin'e karşı ABD kartını Avrasya istikrarı sloganı ile devrede tutarken Çin ile girdiği ilişkilerin düzeyini ve temposunu düzelterek ABD karşısındaki konumunu güçlendirmeye çalışmaktadır.

7.3.3. Almanya'nın Orta Asya Stratejisi

Almanya'nın Asya derinliğine yönelik strateji geliştirmesi Almanya Rusya ilişkilerinde Avrupa içi denge parametrelerinin ötesinde küresel bir anlamda katacaktır. Almanya-Rusya ilişkisinin Avrasya eksenli olarak gelişmesi özellikle Orta Asya'nın doğal kaynaklarının Rusya-Doğu Avrupa –Almanya hattı üzerinden Avrupa'ya aktarılması başta olmak üzere jeoekonomik faktörler açısından Almanya'nın doğu stratejisine uygun bir nitelik taşımaktadır. Almanya'nın tarihi

stratejik bilinci içinde özel bir yeri Avrasya kavramının özellikle uluslar arası ekonomik-politik rekabetin bir unsuru olarak devreye girmesi Orta Asya'yı doğrudan ilgilendiren sonuçlar doğurmaktadır."AB'nin üretim kapasitesi ile bu birliğin Pazar ve doğal kaynak ihtiyacı arasındaki uçurum Almanya'yı ister istemez AB şemsiyesi altında yada kendi ulusal stratejisinin bir parçası olarak diğer ekonomik havzalara hammadde kaynakları açısından zengin bölgelere yöneltecektir."(Wolter, 1995, s.53) Doğu Asya ve Pasifik ekseni etrafında bir ekonomik arka bahçe oluşturduğu Çin'in doğu Asya'daki Çin ülkesine dayalı geniş bir ekonomik etki alanı kurmaya çalıştığı bir dönemde, Almanya'yı Avrasya eksenli bir stratejik açılıma yönelmesi şaşırtıcı olmayacaktır bu stratejik yönelişin Avrasya güç dengeleri açısından orta ve uzun dönemde ciddi riskler barındırması Almanya'yı soğuk kanlı bir yol izlemeye yöneltmektedir. Çünkü Almanya'nın AB şemsiyesi altında bir Avrasya stratejisine yönelmesi ABD'yi kendi ulusal stratejisin bir parçası olarak böyle bir açılıma yönlenmesi de başta İngiltere ve Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkelerini rahatsız edecek sonuçlar doğurabilir. Bir çok ulusal nitelikli ülkeyi aynı anda bünyesinde barındıran çok uluslu şirketlerinde süren ekonomik-politik, paylaşım mücadelesinden öte çıkması buna bir örnek olabilir. Böylesi bir güçler dengesi konjektöründe Rusya stratejik kilit ülke konumunu kazanırken, Çin uluslar arası ilişkilere daha fazla ağırlık koyma şansı elde edecektir. Muhtemel bir Alman-Rus iş birliğine Çin'in de katılması Avrasya eksenli kara devletleri ile Avrasya'yı çevreleyen okyanuslara dayalı deniz imparatorlukları arasındaki tarihi rekabetin tekrar uyanmasına yol açabilir ki bu durum tarihin görebileceği en çetin kutuplaşmalardan birinin tohumunun atılmasına benzer. Almanya, ABD dengeleri açısından son derece dikkatli bir strateji takip etmiş ve dış politika kademelendirmesinde Avrupa içi yapılanmalara ağırlık verilmiştir. Yinede önümüzdeki dönemlerde uluslar arası ve Avrupa içi dengelerin hassas rekabet alanlarının Asya üzerinde seyredeceği unutulmamalıdır.

7.3.4. Çin'in Orta Asya Stratejisi

Asya güçleri arasında yer alan Japonya ve Çin'de genelde Asya'ya özelde Orta Asya yönelik stratejik bakış açılarını yeniden düzenleme ihtiyacı hissetmiştir. SSCB'nin aksine ekonomik hayatta gerçekleştirdiği kademeli liberalleşmeyi siyasi alana yansıtmayan Çin ciddi bir siyasi çalkantı yaşamaksızın önemli bir ekonomik büyüme gerçekleştirdi. BM güvenlik konseyi olarak uluslar arsı düzenin belirleyici

ülkeler arsında bulunan Çin'in gösterdiği bu ekonomik performans ve sahip olduğu olağan üstü demografik güç Çin'e eksen olan Avrasya ölçekli stratejik analizlerin geliştirilmesine yol açtı. . "Çin'i muhtemel bir batı karşıtı blok un başat gücü olarak gösterirken diğer stratejisyenler ise Çin'in artan jeopolitik etki alanının ABD'nin Avrasya ölçekli çıkarları ile çatışamaya bileceği aksine bu çıkarlar doğrultusunda yönlendirilebileceği tezini ileri sürmektedir.(Zebigniew, 1977, s.59) Çin'in önemli bir uluslararası aktör olarak yükselişi Güneydoğu Asya ekonomisinde önemli paya sahip olan Çin gücü ile de desteklenmek sureti ile kıta ölçekli önemli bir çekim alanı oluşturmaktadır. Güneydoğu Asya'da Çinlilerin sahip oldukları 500 önemli şirketin toplam ekonomik değerinin 50 milyar doları aşması siyasal alanda sosyalist eylemi sürdüren Çin'in ekonomik alanda kapitalist uluslararası ekonomik, politik yapılanmayı etkileyebilecek bir potansiyele ulaştığını göstermektedir. Çin 'in uzun dönemde doğu Asya'daki ekonomik yenileşme ile Orta Asya ve Ortadoğu'nun kaynak zenginliği arasında bir irtibat kurulmasının kaçınılmazlığını görmekte ve bu çerçevede gerek iç kaynaklarını gerekse dış bağlantılarını harekete geçirmeye çalışmaktadır. Çin'in küresel nitelikli stratejik dengelerde alacağı tavır Asya içi güç yapılanması kadar Orta Doğu ve Pasifik dengelerini de etkileyecek unsurlar barındırmaktadır. Orta Asya sahip olduğu konum dolayısıyla bu stratejik hesapların kesiştiği bir alan oluşturmaktadır. Çift kutuplu yapı içinde doğu bloğu bünyesine yer aldığı için statik bir ayrıma tabi olan Orta Asya'nın Çin'e yakın bölgelere bugün bu statik koruma şemsiyesini kaybetmiş olmak dolayısıyla Çin etkisine açık bir nitelik kazanmışlardır. Orta Asya, Çin'in iç siyasi yapısı açısından da özel bir önem taşımaktadır.Çin'in uluslar arası platformda sık sık gündeme gelen iki önemli problem alanı olan doğu Türkistan doğrudan Tibet ise dolaylı olarak Orta Asya ile bağlantılıdır.

7.3.5. Japonya'nın Orta Asya Stratejisi

"Japonya petrol ihtiyacının % 90'ının Basra körfezinden sağlıyor ve ABD büyük donanma gücü körfezden Pasifik'e kadar tüm bölgeyi denetlediği için Japonya kendi ülkesi çıkarları için daha çeşitli,daha güvenli bir petrol seçenekler aramaktadır."(http://www.aydinlanma1923org/sayi/29/29-08.htm) Bu yönden akla gelen bir seçenekte petrolün Kazakistan üzerinden Çin'e buradan da Japonya'ya akıtılması olarak belirginleşiyor. Bu yüzden Çin enerji ikmal güvenliğini mümkün

olduğunca çeşitlendirerek Orta Asya ve Rusya üzerinde bağlantı kurmaya çalışmaktadır. Çin hem kendi hem de Japonya'da gelecek çıkarı düşündüğü için Türkmen gazını Pasifik okyanusuna çıkartılmasını ön gören boru hattı projeleri üzerine çalışmaktadır. Uluslararası ekonomi-politik ABD ve AB ile olan ilişkilerinde bu çerçevede şekillendirmeye özen göstermektedir bunun bir benzeri de Japonya'nın Asya içi jeopolitik dengelerine bakışında kendini göstermektedir.Güneydoğu Asya'da kurduğu ekonomik etki alanı konusunda Çin ile kuzey doğuda Rusya ile rekabet içinde bulunan Japonya Asya'da ki Çin-Rus jeopolitik dengesinin kendini direk etkileyeceğinin farkındadır.Buda daha da özel olarak Orta Asya'ya önem kazandırmaktadır. Orta Asya'daki rekabetin doğrudan tarafı görünmeyen Japonya bölge üzerinde seyreden ekonomik, politik, jeopolitik rekabette önemli bir denge unsuru olma konumunu kazanabilir.

7.3.6. ABD-Rus Ortaklığı ve Türkiye'nin Orta Asya Stratejisi

ABD-Rus stratejik ortaklığının mantığı şimdiye dek incelediğimiz bilgilerin ortaya koyduğu tablo Rusya'nın eski SSBC coğrafyası özelliklede Orta Asya ve Kafkasya üzerinde tekrar güçlü bir egemenlik elde etmek istediği ve bu yolda ciddi bir çaba içinde olduğunu göstermektedir. Ancak ap açık ortada olan bu gerçekten daha şaşırtıcı ve düşündürücü bir gerçek daha vardır. Rusya'nın emperyal bir güç olarak yeniden sahneye çıkması, SSCB'nin çöküşünün ardından dünyanın tek süper gücü ve en önemli siyasi otoritesi olan ABD'yi pek rahatsız etmemektedir. Aksine ABD yönetimi bu eski düşmanına ısrarla büyük çapta ekonomik ve siyasi destekler vermektedir. Bu kuşkusuz iyi analiz edilmesi gereken bir durumdur. Çünkü Rus emperyalizminden daha da tehlikelisi Amerikan destekli yada amerikan onaylı Rus emperyalizmidir. ABD'nin bu tavrını açıklamaya çalıştığımızda öncelikle herkes tarafından sözü edilen Rusya'yı yeniden komünist olmaktan korunan düşüncesi ile karşılaşırız. Buna göre Rusya'ya serbest piyasa ekonomisinin gelişmesine komünizmin yada aşırı milliyetçiliğin büyümemesi için yardım yapmaktadır. Bu siyasi olduğu kadar ekonomik bir gerekliliktir.ABD'nin Rusya üzerinde büyük yatırım projeleri vardır .SSCB sonrası ABD için Rusya büyük bir Pazar olarak önem kazanmıştır. ABD-Rus yaklaşımını başka bir yönüyle ele alacak olursak Rusya'nın elindeki nükleer gücü gelir elde etmek amacıyla üçüncü dünya ülkelerine satmasının engellenmesi amaçlanmaktadır. Neden ABD-Rus yaklaşımı diyecek olursak

Almanya ile birleşmiş bir Rusya'nın daha tehlikeli ve kontrol edilemez olduğu fikri bu argümanın temelini oluşturmaktadır. Bir başka ise Washington'un kendi Asya politikasının bir unsuru olarak Rusya'yı desteklediği yönündedir. Buna göre Asya'da ABD'nin karşısında yer alan Çin ve Hindistan'ın frenlenmesi için Rusya'nın güçlenmesini tercih etmektedir. Fakat Rusya'ya verilen Amerikan desteğini açıklamak için kullanılan tüm bu argümanlar gerçek ve uzun vadeli bir stratejik ortamdan çok bazı taktik hesapları yada en azından kısa vadeli stratejik hesaplara dayanmaktadır.

1900'lu yıllardan sonra Türkiye ortaya çıkan uluslar arası dinamik konjektüre intibak noktasında da bu konjektörle birlikte çok kısa bir sürede Türkiye'nin en temel dış politika alanlarından birisi haline gelen Orta Asya'ya dönük stratejinin geliştirilmesi konusunda da ciddi bir ön hazırlık yetersizliği içinde karşı karşıya kalınmıştır. Türkiye Orta Asya ile ilgili gelişme safhasında rasyonel bir değerlendirme yapamamış gereken icraatları devreye sokamamıştır. Orta Asya'da siyasi kültür parametresi önceden hiç gündemde değilken birden gündemin en önemli unsuru olarak ortaya çıkması, geçiş süresinin yaşanmasını engellemiştir. İlk zamanlar gösterilen ani tepkiler bunlara dayalı muhatap olan taraflarla rasyonel bir dış politika ilişkisi geliştirememesini güçlendiren tepkilerinde çok büyük önem arz etmekteydi. Orta Asya ülkelerinde büyük ve çoğu da karşılıksız kalma riski taşıyan beklentiler oluşturan bu beklentiler, bölge üzerinde tarihi ve coğrafi derinliğe dayanan hazırlıklı strateji geliştirme süreci yaşayan kıtasal ve bölgesel güçleri tedirgin etmiştir. Bu tedirginliği dengelemeye yönelik olarak atılan adımlar bu sefer karşı etki uyandırma sonucu görmüştür. Türkiye stratejik analiz ve kurumsal yapılanma ile ilgili konulardan da yoksun bir şekilde projeye girmiştir. Bakü Ceyhan'la ilgili olarak da teorik bir çalışma yapan hiçbir destek kurumunun olmaması, üniversite ve diğer araştırma kurallarının hala 1900'lü yılların yapılarına sahip olması ve bu analizler çerçevesinde bu tepkilerin önüne geçecek, Bakü-Ceyhan üzerinde ki politikaların önünün açılabilmesini geciktirmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Türk Yunan gerilimlerine sahne olan Türkiye gündemden düşmeyen bu olaylar Orta Asya'da ve özellikle Bakü-Ceyhan'da analiz boşluğu oluşturmuştur. Eski dönemlere ait stratejik zihniyet, kültürel ve psikolojik faktörler, kurumsal yapılanma dış strateji refleksleri daha çok Avrupa merkezli büyük güçlerin diploması kulvarına ayarlı bir seyir takip etmiştir. Diplomatik gelenekle ilgili bu ar kaplan Asya

ölçekli stratejik oluşumlar için yeterli bir tecrübe birikiminin oluşmasını engellemiştir.”Ayrıca bir diğer konuda batılılaşma tecrübesi ve bu tecrübenin ön gördüğü Avrupa’ya dönük strateji oluşturma çabası genelde Asya, özelde Orta Asya’ya dönük teorik ve kurumsal hazırlığı bir ölçüde anlamsızlaştırmış en azından ikincil bir konuma indirmiştir.”(Davutoğlu A. Stratejikderinlik, Türkiyenin Uluslar Arası Konumu s.488)Doğunun ve Asya’nın geri kalmışlığına dayanan aydınlanma felsefesi var sayımları ile birleşince Orta Asya uzun süre Türkiye’nin siyasi ve kültürel atmosferinde en azından kayıtsız kalınmıştır. Orta Asya’nın SSBC bünyesinde kalmasındaki stratejik pozisyonun hemen hiç değişmediği bu konjoktör bölgeye olan hazırlıkların gereksiz görülmesine sebep olmuştur. O dönemde sivil kişi ve kuruluşların ilgileri hemen karşı kutbun ideolojik temsilcisi gibi algılanmalara yol açıyordu. Geçen 10 yıla rağmen hala bölge politikalarında uzlaşamamış ve günler geçtikçe bu önemli bir denge profili zaafa uğramıştır. Her şey den önce Orta Asya’nın genel Türk dış stratejisi içindeki yeri ve önemi yeterince incelenmemiştir. Bu önemsizlik kademeli ve koordineli bir ilişki biçiminin oluşmasını engellemiştir. Türk dış politika yapımında her zaman hissedilen kademelendirme ve koordinasyon eksikliği en çarpıcı şekilde Orta Asya ile ilgili gelişmelerde kendini hissettirmiştir. Türkiye’nin coğrafi yapısından dolayı Türkiye aynı anda ve aynı yoğunlukta bir çok bölge ile de ilgilenmesi Bakü Ceyhan gibi önemli etkenlerin geçilmesine yol açmıştır. Türkiye’nin müdahil olduğu bölgeler arasındaki, jeopolitik, jeoekonomik, ve jeokültürel ayrım çizgilerinin anlamsızlaşmaya başlaması ve bölgeler arası etkileşimin büyük bir hız kazanması bu koordinasyon ihtiyacını daha da artırmıştır.. Türkiye’de yaşanan siyasi istikrarsızlığın beslediği dış politika önceliklerini tanımlamada yaşanan gelgitler bu zaafların kısa dönemde dış politika açmazlarına dönüşmesine yol açmıştır. Türkiye’nin bu zaafları diğer ülkelerin öne geçmesini sağlamıştır “ Bakü-Ceyhan hattının neden geç kalındığının arkasındaki en önemli sebeplerden biride 1992 de projeye önem veren o günün devlet başkanı Ebulfeyz Elçibey’in kararından sonra yapılan anlaşmaları şimdiki devlet başkanı Haydar Aliyev’in iktidara geldiğinde bunların hepsini fesh edip yeni bir düzenleme yapması da Türkiye’yi dört yıl geriye götürmüştür.”(http://www.herseyiletisim.com/tt/ekim/print/42.htm) Daha sonrada anlaşmaların fesh edilmesiyle BP en önemli payı kapmış ve erken üretim petrolü için düşünülen Bakü Novorrosisk ve Bakü-Supsa planını desteklemiş olması Bakü-Ceyhan’a çok büyük zaman kaybına uğratmıştır. ABD’nin sahneye çıkması ile de Türkiye Bakü-Ceyhan’a yeni bir başlangıç yapmıştır.

7.3.6.1. Orta Asya –Kafkasya Türkiye Bütünlüğü

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında tesis dilecek iş birliği ve bütünleşme hesaplamalarının ilk şartı ülkeler arası tesis edilecek iş birliği ve bütünleşme politikalarının ilk şartı ülkeler arsında, Türklük bilincinin geliştirilmesidir, kültürel iş birliği olanaklarının arttırılması buna yararlı olacaktır, ortak alfabenin kullanılması, Türk kültürünün yaşanması açısında, Türk televizyonlarının Orta Asya'da rahatça izlenmesi, haberleşmenin sağlanması ortak eğitim programlarının oluşturulması ve öğrencilerin karşılıklı ülkelerde eğitim görmeleri gibi konular Türklük bilincinin geliştirilmesi açısından önemlidir. Bu bilincin gelişmesine engel olacak yanlışlar ise mutlaka düzeltilmelidir. Türkiye etkinliği arttırıcı manevralar yaparken bölgelerdeki diğer bazı ülkelerde aynı amaçlarla girişimde bulunmaktadırlar. Örneğin İran Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan ulaşım ağı kurmuştur; böylece Asya, Avrupa Ortadoğu arasında bir ticaret kavşağı rolüne soyunmuştur. Türkiye'nin buna benzer projeleri uygulamaya koyması, yada başka ülkelerin projelerine ortak olarak söz sahibi olması gerekmektedir. Türk Cumhuriyetlerinin ekonomileriyle Türkiye'nin ekonomisi birbirlerini tamamlar nitelikler taşımaktadır. Örneğin Türk ekonomisi dış pazarlara açılma ve yeni pazarlar bulma ihtiyacındadır bir yandan da endüstriyel hammadde petrol ve doğal gaz ithal etmektedir.bu nedenle sebepsiz piyasa ekonomisine dayalı ticaret iş birliği olanaklarının araştırılması taraflar açısından yararlı olacaktır.Avrupa birliğinin nihai hedefi olan birleşik Avrupa ideali gibi Türk dünyası da ortak güvenlik ve siyasi bütünleşmesini oluşturmalıdır.Ekonomik olarak kendine yetebilen bir topluluk olması yanı sıra Çin ve Rusya'nın da bölgede yayılmacılık amaçları engellenmiş olacaktır. Ayrıca Türkiye ekonomik bütünleşme için gerekli ekonomik ve hukuki şartları oluşturmalıdır. Öte yandan Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile teknolojik iş birliği olanaklarını da araştırması gerekmektedir. Teknolojik bilgi birikimlerinin paylaşılması açısından Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri açısından son derece verimliliği ve işlevi arttırmak için önemlidir. Özelliklede Kazakistan'ın nükleer ve uzay çalışmalarındaki bilgi birikimi Türkiye için değerlidir. Diğer bir husus ise Türk Cumhuriyetlerinin petrol ürünlerinin işlenmesi hakkındaki bilgi birikimleri de Türkiye açısından gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerle siyasi ve ekonomik bütünleşmeye giderken orta vadede iş birliğini her alanda arttırıp uzun vadede gerekli alt yapı hazırlaması gerekmektedir. Ayrıca Türk topluluğuna giden süreç içerisinde uluslar arası gerekli siyasi destek

sağlanması çok önemlidir çünkü oluşacak bu birliği bölgesel güçlere karşı Türk topluluklarının sadece güvenliklerini ve çıkarlarını koruyan bir oluşum olduğunun vurgulanması gereklidir.

7.3.6.2. Uluslararası Arenada Türkiye'nin Görünümü

Dünya politikasının çok boyutlu bir biçimde yeniden yapılandığı bir dönemden geçmekteyiz. Bu süreç temelde belirli sınırlar içerisinde tüm siyasal ekonomik toplumsal ve kültürel gelişmeleri düzenleme yetki ve becerisine sahip olma iddiasıyla örgütlenen ulus devlet olgusunu zayıflatmaktadır dolayısıyla bir yandan bölgesel yapılar güçlenirken öte yandan da olası çatışmaların ekseninin değişmesine zemin hazırlamaktadır. Coğrafi konumu ve toplumsal, siyasal ve kültürel geçmişi nedeniyle batı merkezli gelişmelere her zaman özgün tepkiler veren Türkiye ise bu küresel dönüşümün karmaşık ve çelişkili niteliğinin en iyi izlene bildiği ülkelerden biri niteliğindedir. Bu bağlamda özellikle 1991'den sonra toplumsal siyasal ve ekonomik alanlarda olduğu gibi dış politika alanında da değişiklik isteyen farklı bir takım görüşler ortaya atılmıştır.Bunları dile getirenler Türkiye'nin üzerine oturduğu jeopolitik konumu bölgesel bir devlet olma yolunu açtığını iddia etmişlerdir. Türkiye'nin içinde bulunduğu jeopolitik ortam tüm dünya gözüyle Türkiye'ye çok büyük avantajlar sağlayıp Türkiye'yi dünya gücü yapabilir niteliğindedir.Türkiye Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir alana etki etmeli ve böylece bölgesinin en güçlü devleti olarak dünya politikasına ağırlığını koyabilir."Çünkü Türkiye bugün yer yer kanlı çatışmalara sahne olan bu bölgenin büyük bir kısmının tarihin en uzun barış ve huzur dönemine damgasını vurmuş emperyal bir uygarlığın mirasçısıdır." (İbid, 1998, s.14) eğer bunu başaramazsa yani önünde duran bu tarihi misyonu bağlamda bir Kafkasya, Karadeniz ve Balkan gücü olma, Kıbrıs adasını denetimi altına sokacak Bakü-Ceyhan'ı kullanarak bir formülle bir Doğu Akdeniz gücü olma ve Türk dünyasının önderliğini üstlenerek aynı zamanda da Orta Asya ile özel ilişkileri sayesinde bir Avrasya gücü olma şansını kaçırırsa parçalanarak daha da küçülme tehlikesiyle yüz yüze gelecektir. Türk Cumhuriyetleri açısından Türkiye'nin uluslar arası görünümü bu devletlere Türkiye'nin ilgisi siyasal olmaktan çok ekonomik temellere dayanmaktadır. Bu yeni devletlerin sahip olduğu doğal kaynak zenginliklerini gereğince değerlendire bilecek kadrolardan ve mali kaynaklardan yoksun oldukları gerçeğinden hareket eden Türkiye serbest piyasa deneyimini ve

finanssal kaynaklarını bu ülkelerin hizmetine sunarak bütün bu bölgenin gelişip güçlenmesine ve bu yardım kaynaklarının tekrar daha sonra fazlasıyla kendine döneceğini bilmelidir.Uluslar arası arenada Türkiye'nin en önemli görünümlerinden biride Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya devletleri arasında birinci konuma yükselmeye çalışması ve Musul petrollerine de sahip olmak istemesi diye görünmektedir.Türkiye uluslar arası arenada bölgesel güçtür,Misak-ı Milli sınırları içinde onun içinde yaşayan nüfusun ulusal çıkarlarını savunarak yeni dünyada kendisine saygın bir yer edine bilir.uluslar arası arenaya göre Türk dış politikasının yenilere ayak uydura bilmesinde karşılaştığı en önemli sorun çevresinde ki ekonomik alanlardan yararlanmasını bilmemesindendir. Türkiye uluslar arası alanda sadece yeni bir siyasi alanda değil yeni bir ekonomik ortamla da karşı karşıyadır. Bu alanda dış ekonomik ilişkiler uluslar arası sistemin temli oluşturan devletlerin sınırlarını hiçbir güç kullanmadan aşabilmektedir bu alanda dış ekonomik ilişkilerde karşılan temel zorluk küreselleşen ekonomik ortamın olanaklarını kullana bilmeyi bürokrasinin de öğrenmesidir bu şağlandıktan sonra Türkiye'nin önündeki siyasi manevra alanı daha da genişleyecektir uluslar arası arenada da Türkiye'nin görünümünü şöyle sıralaya biliriz.

Türkiye çevre ülkeler bakımından batıya köprü rolü üstlendiğinden bu bölgedeki köklü değişiklikler Türkiye'nin politikasının planlanmasında ve uygulanmasında kaçınılmaz bir şekilde belirleyicidir.

Türkiye bu yeni dönemdeki uluslar arası sistemsizliğin belirsizliği içerisinde kendisinin yeni bağımsızlığına kavuşmuş, küçük devletlerle sarılı bir biçimde bulmuş, bu yeni dönemin bir başka özelliği de Türkiye toprak bütünlüğüne, nüfusuna ve soğuk savaş döneminde kazandığı siyasal, askeri ve ekonomik deneyimlerine bağlı olarak birden bire büyük bir bölgesel güç konumuna yükselmiştir.

Kafkasya ve Orta Asya'da dil, kültür ve tarih bağlılığı uyan çok sayıda devlet Türkiye'yi modernleşme yönünde bir model olarak algılamışlardır. Türkiye Cumhuriyetinin çok kısa sayıla bilecek yaşamında değişikliğe karşı direnen iki temel dış politika olduğu da söylene bilir ekonomik kalkınma modernleşme yoluyla uluslar topluluğunun saygı değer bir üyesi olmak ve komşu bulunduğu bölgelerdeki devletlerle ikili ilişkilerini geliştirerek bölgesel istikrarını sağlamaktadır. Bu pozitif

yönleriyle ele alınan Türkiye bu planlanan olayları kendi lehine çevirirse önümüzdeki yıllarda çok büyük bir güç unsuru olarak doğacak ve daha da ilerleyen zamanlarda bir süper güç olarak gücüne güç katıp karşımıza çıkacaktır.(Gönlübol,1996, s.650)

7.4. Hazar Havzası ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Politikaları

Asya Kıtasının Orta ve güney batısında, eski kara kütlelerinin tam. ortasında yer alan bu bölgenin okyanuslara bağlantısı Türkiye, Karadeniz, Ege, Akdeniz üzerinden Atlas Okyanusudur. Asya-Avrupa-Afrika ülkeleri arasındaki havayolu bağlantısı da bu bölgeden. sağlanır. Etnik kökeni Türk ve nüfusun çoğunluğu da Müslüman olan bu ülkelerin birbirleriyle Ermenistan ve Nahcivan hariç-kesintisiz sınırı bulunmaktadır.

Hazar Denizi Kazakistan'daki dev TENGİZ yatağı ile birlikte ele alınırsa, Kuzey Denizi ve Alaska'nın kuzey yamacındaki rezervlerinden büyüktür. Dolayısıyla 21.yy.'ın başından itibaren dev sanayi ülkeleri için vazgeçilmez petrol kaynağını oluşturmaktadır. Böylece bu zengin rezervlerin sevk edileceği petrol boru hatlarının nerede denize ulaşacağı ve taşınacağı 1992'lerden sonra dünya gündeminde önemli bir yer işgal etmeğe başlamıştır. (Alperen, Yeni Dünya Düzeninde Kurtların Kardeşliği, 2002)

Yine net olarak bilinmektedir ki altın dahil önemli madenlere ek olarak bölgede büyük miktarda doğal gaz ve petrol rezervleri yoğun bir biçimde yer alır.

Dünyanın enerji tüketiminin gelecek yirmi ya da otuz yılda büyük ölçüde. artması beklenmektedir. (Alperen, 2002) ABD Enerji Bakanlığı tahminlerine göre dünya çapında talep 1993 ile 2015 arasında % 50'den fazla artacaktır. Tüketimdeki en önemli artış ise Uzakdoğu'da gerçekleşecektir. Asya'nın ekonomik gelişim hızı şimdiden yeni enerji kaynaklarının araştırılması ve. kullanımı için yoğun baskılar oluşturmaktadır. Orta Asya bölgesiyle Hazar Denizi havzasının Kuveyt, Meksika

Körfezi ve Kuzey Denizi'ndekileri açık farkla geride bırakacak doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip olduğu bilinmektedir. (Alperen, 2002)

Hazar Denizi Türkiye'nin Orta Asya'ya açılımındaki kilit deniz havzasıdır. Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında Hazar Denizi konusunda Rusya karşısında gerçekleştirilecek bir işbirliği Türkiye'nin Orta Asya politikasının temel esaslarından biri olmak zorundadır.(Davutoğlu, 2001, s.181)

Türkiye'nin doğrudan Hazar Denizi havzasına müdahil olması zordur. Ancak bu havza üzerinde etkinlik bu havzayı diğer deniz havzalarına bağlayacak ulaşım hatları üzerindeki etki ile sağlanabilir. Deniz bağlantısından yoksun olan Orta Asya ülkelerinin soğuk savaş sonrası dönemde dünyaya açılması için dört alternatif yol bulunmaktadır. Birincisi Hazar Denizinin kuzeyinden Rusya aracılığıyla Avrupa ve Atlantik'e, ikincisi doğrudan Çin aracılığıyla Pasifik'e, üçüncüsü güneyde Afganistan üzerinden Hindistan ve Pakistan aracılığıyla Hint okyanusuna, dördüncüsü ise Hazar Denizinin güneyinden İran ve Türkiye aracılığıyla Akdeniz'dir. Bu yollar açısından değerlendirildiğinde İran Rusya ve Türkiye arasında ciddi bir rekabet yaşanmaktadır. Ara yollar olarak gündemde tutulan Hazar Denizi üzerinden Kafkaslar Karadeniz bağlantısı Türk Rus ilişkilerinde bir rekabet ortamı oluşturmaktadır. (Davutoğlu, 2001, s.183)

Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin ticari ilişkileri uzun vadede önemli potansiyele sahip olmakla birlikte şu anda sınırlıdır. Eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasındaki yüksek ticaret bağımlılığı başka ülkelerin pazara girmesini zorlaştırmaktadır. BDT dışında ki ticarette Avrupa Birliği ülkelerinden sırasıyla Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere hakimdir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ndeki ihracatı ise son derece azdır.(Turan, 1998, s.421)

Türkiye Türk Cumhuriyetleri'yle olan ilişkilerini geliştirmek için uluslar arası kuruluşlar aracılığıyla çalışmayı ve bu ülkelerle ilişkiler kurmak isteyen üçüncü ülkelere aracılık yaparak öncü ülke rolünü üstlenmeyi denemiştir. Türkiye uluslararası iş çevrelerine kendisinin bu piyasalarda yatırım ticaret ve hizmet alanlarında işbirliği yapılacak güvenilir bir ortak olabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Türk işadamları batılı işadamlarıyla kıyaslandığında Türkiye'nin bu

ülkelerde köprü rolünü oynamasına elverişli bazı özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Türkler yerel hayata ve kültüre daha kolay uyabilmekte ve yerel dilleri de daha kolay öğrenebilmektedir.(Turan, 1998, s.424)

Türkiye Hazar bölgesinde başlıca Türkmenistan Kazakistan ve Azerbaycan'da bulunan petrol ve gaz kaynaklarının geliştirilmesinde ve pazarlanmasında yer almak istemektedir. Bu kaynaklara bağlanacak borular sayesinde Türkiye artan enerji ihtiyacına çare bulmayı ve boru hatlarından ve tesisatlarından ekonomik faydalar sağlamayı, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri için Türkiye'nin ve bu ülkelerin stratejik önemini kuvvetlendirecek şekilde faydalanmayı düşünmektedir.(Kramer, 2001, s.154)

Türkiye Bakü Ceyhan boru hattındaki menfaatlerini korumak amacıyla elindeki Türk Boğazları kozunu kullanmaktan kaçınmamaktadır. Türkiye İstanbul'da oluşabilecek risklere karşı büyük petrol tankerlerinin çevre güvenliğini tehlikeye atmasından dolayı ağır tanker trafiğine müsaade etmeye hazır olmadığını açıklamıştır. Bu maksatla 1994 yılında tüm ağır eleştirilere rağmen Boğazlar ve Marmara bölgesi trafik düzenleme tüzüğünü yürürlüğe koymuştur.(Kramer, 2001, s.163)

Türkiye Türk Cumhuriyetleri'nden gelecek 10,000 öğrenciye burs vermeyi teklif ederek yeni yeni kurulan ilişkileri garanti altına almaya çalışmıştır. Türkiye Kafkasya ve Türk Cumhuriyetleri'nde meslek okulları liseler ve hatta üniversiteler kurulmasında işbirliği içindedir.(Kramer, 2001, s.173)

Türk Cumhuriyetleri'yle Türkiye arasındaki etnik kültürel ve psikolojik yakınlık Türkiye'nin bu cumhuriyetleri kendisinin tabi müttefikleri olarak kabul etmesine yol açmıştır. Türkiye Türk Cumhuriyetleri'nin tam bağımsız olmalarını, devletlerini demokratik, laik temel üzerine kurmalarını, pazar ekonomisini tesis etmelerini ve batıya dönük olmalarını amaç edinmiştir. Bölgede istikrarın sağlanması ve milletleşme sürecinin tamamlanması için katkılarına devam etmektedir. (Bal, 1999, s.149)

Fransa'nın Suriye, İngiltere'nin Irak sömürge geçmişi üzerindeki etkileri, Almanya'nın Berlin-Bağdat demir yolu projesine kadar uzanan bölge politikası, en önemlisi ABD'nin Ortadoğu politikasını yönlendiren yegane güç olma iradesi, Türkiye'nin bölgesel politikalarındaki önemli parametrelerdir. Rusya'nın Avrasya üzerindeki süre gelen Türkiye ile çelişkileri ABD'nin Kürt politikasındaki yeni gelişmelere açık olması Rusya'nın Bakü-Ceyhan boru hattının gidiş seyri ile Türkiye ile yarışma içinde olup PKK'ya destek konusunda Bakü –Ceyhan'da olumsuz etkiler yaratması, Türkiye'nin bölgesel ağırlığını etkileyecek önemli unsurlardır. Kuzey Irak müdahaleleri, Suriye gerginliği ve İsrail ile yürütülen stratejik iş birliği çerçevesinde aktif ve müdahil taraf olma politikasına dönüşmüştür. Yeni bir stratejik planlamadan çok PKK, su ve petrol boru hatları gibi dış faktörlerce belirlenen parametreler sağlam bir temele oturmamış gözükmektedir. ABD Irak savaşından sonra Suriye politikasının nasıl gelişeceği, eğer bir bölünme olursa bunun ne tür sonuçlar doğuracağı, Türk-İran ilişkilerinin hangi sonuçları doğuracağı konusunda bir çok stratejik planlar yapılmalıdır. Bunun yanında Fransa, İngiltere, Çin, Japonya gibi küresel ölçekli strateji geliştirme gücüne sahip olan ülkeler Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Tacikistan da bölge içi güçler arasındaki güçler dengesi konusunda hassas bir nitelik taşıması göz önünde bulundurulmalıdır.

Azerbaycan tarafından bakıldığında ABD ve Avrupa birliği üyeleri gibi enerji bağımlısı ülkeler karşısında diplomatik pazarlık gücünü geliştirecek olması Azerbaycan yönetimini ümitlendirmektedir. Bunun ilk adımını ise "Dağlık Karabağ çatışmasının çözümü için Ermenistan'a baskı yapılmasının sağlanması ve Azerbaycan toprağının % 20'sinin işgal edilmesine son verilmesidir ."(İskit, 1996, s.71) Yapılacak girişimler şunu açıkça ortaya koymaktadır ki petrol tartışmalarına taraf olan ülkeler sıfır toplam oyunu içinde değildirler. Başka bir deyişle eğer bir iş birliği ve sükunet ruhu muhafaza edilirse uzun dönemde bütün taraflar kazançlı çıkacaktır. Ancak Amerika petrol paylaşımında Rusya tarafından çıkan gürültülere uyarsa Rusya'ya günden güne bölgedeki egemenliğini arttırmakla kalmayacak aynı zamanda 1970-1980'lerin başındaki gibi bir petrol krizi çıkarsa Azerbaycan petrolünün potansiyel müşterilerini rehin alma olanağı verecektir. Özellikle Türkiye önümüzdeki on yıllarda petrol ihracatına daha bağımlı hale gelmesi beklenen bir ülke olarak, Rusya'nın bu tür planlarına karşı uyanık olmak zorundadır.

Olaylara bir çok uzlaşmacı bir tavırla baktığımızda ise beş kıyıdaş ülke için ve bu rezerv ortak olacak diğer ülkeler için Hazar bölgesi muazzam bir ekonomik kalkınma potansiyeli sunacaktır. Bu kaynakların keşfi söz konusu ülkelerin halklarının hayat standartlarını yükseltmenin, gelişmiş ülkelerin ise 21.yy'a rahat şekilde ulaşma olanağı verecektir. Ancak bu muazzam potansiyelin doğurduğu anlaşmazlıklardan kaynaklanan düşmanlık ve güvensizlik hisleri bu iyimser motivasyona gölge düşürmektedir. Hazar tartışmalarına taraf olan ülkelerin her birinin bu gücün sabır ve iyi niyetle korunması yönünde olması gerektiğidir. Tartışmaların çözümünde öne geçme şeklindeki algılanabilecek tüm enaniyet duygularından kaçınılmalıdır. Hazar'ın kullanımında elde edilen gelirler İran ve Rusya gibi büyük güçler için daha çok önemli olsa o kadar büyük bir hayati bir rol oynamayacaktır. "Rusya'nın Hazar'ın sürekli artan miktarda kullanımının doğal sonucu olan çok yüksek hacimdeki petrolün taşınması için kendisinin güvenli bir kanal olmayacağını anlaması gerekir."(Aras, 2002, s.50) Rusya saldırgan davranışlarla bütün komşularını uzaklaştırmak yerine şuan için kenara çekilerek bütün gayretiyle kendi taşıma kapasitesini geliştirme yönünde yoğunlaşa bilir. "Rusya-Azerbaycan-Türkiye ve bu tartışmaların sonucundan etkilenecek olan diğer ülkeler için çözüm kapısını açacak anahtar birbirlerine rakip olarak değil ortak olarak görmeleri ve herhangi birinin ekonomik bir fırsattan yararlanması ve refahını arttırmasının diğerlerinin kaybı anlamına gelmediğini fark etmeleridir."(Atakan, 1995, s.74)

7.5. Türkiye İçin Strateji Önerileri

Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devleti Türkiye'nin güvenliği tehdit edeceğinden bu oluşum engellenmesi gerekir. Bu oluşum ülkemizi parçalayacak bir sürecin başlangıcı olacaktır.

Kıbrıs, Türk Milli Güvenlik Stratejisinin temel taşlarındandır. Kıbrıs'ta uluslararası arenaya kendi ulusal stratejimizi kabul ettirmeye çalışmak en uygun çözüm olacaktır. Zira Kıbrıs Türkiye'nin ekonomi ve güvenliği açısından ehemmiyet arz etmektedir.

Türkiye Atatürk'ten günümüze komşularıyla iyi geçinmeyi dış politika olarak benimsemiştir. Bu suretle komşularımızla iyi ilişkiler tesis ederek ticari faaliyetlere girişmek ülkemizin ekonomik bakımdan daha da ilerlenmesinde sebebiyet verecektir.

Türkiye'nin çevresinde vuku bulacak bir savaş petrol sıkıntısına da yol açacağından mali yükü ağır olacak böyle bir duruma karşı barışçıl çözümler savunulmalıdır.

Türkiye'nin Bakü-Ceyhan petrol boru hattının projesinin yanısıra alternatif projelere de teknik, ekonomik çevresel ve politik veçheleri ile yaklaşması en akılca ve sağlıklı yol olacaktır.

Kuzey Irak'taki Türkmenleri korumak ve kollamak her şeyden önce soydaşlık gereğidir. Türkmenlerin korumak suretiyle Kuzey Irak'ın bütünlüğü korunacak bu suretle bu bölge Türkiye açısından güvenli hale gelecektir.

Türkiye Orta doğu ve hazardan edilgen politika daha aktif bağımsız politikalar geliştirmelidir.

İlerde olası Dağlık Karabağ sorunu nedeni ile Ermenistan ile Azerbaycan arasında vuku bulacak bir savaş Türkiye'de petrol sıkıntısına sebebiyet vereceğinden Türkiye böyle bir çatışmaya gelinmeden dikkatli duyarlı bir dış politika izleyerek anlaşmazlıları uluslararası platformlarda barışçıl yollarla çözmeye çalışmalıdır.

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetlerle ticari ilişkilerimizi geliştirmeli bu ülkelerden alınacak petrole karşı mal vermek suretiyle bir mübadele yönetimi geliştirmek mali ilişkilerimizin gelişmesine yol açacaktır.

Türkiye'nin büyük petrol oyununda devamlı var olabilmek için uzun süreli planlama ve stratejileri belirlenmelidir.

Türkiye enerji ihtiyacını belirlemeli yatırımlarını planlamalıdır. Zira fazla ithal ettiğimiz enerji bize büyük mali külfet getirmektedir.Türkiye artık tüm gelişmiş

ülkelerden olduğu gibi nükleer enerjiye kavuşmak için nükleer santrallerin kurulmasına gitmelidir.

Trabzon'dan başlayarak kurulacak bir demir yolu ağı ile Gürcistan üzerinden geçecek bir hat ile Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetlerine ulaşacak bir demir yolu ağı ile güvenli bir yol tesis edilmesi ticari ve kültürel faaliyetlerimizin gelişmesin yol açacaktır. Trabzon Limanının büyük oranda işlerlik kazanmasıyla ülkenin batısında üretilen malların ekonomik olan deniz yolu ile buraya ulaşması sağlanacak ve karlı olmayan kara ulaşımında da vazgeçilmek suretiyle çift taraflı bir kazanç sağlanması söz konusu olacaktır. Gürcistan ile ilişkilerimiz sıcak tutularak kurulacak bu transit yolu ile ekonomik olan ilişkilerimizin arttırmak Gürcistan'ın bu bölgede diğer ülkelerle ittifaklara girmemesine izin vermemek için gerektiğinde ticari tavizler vererek bu ülkelerle her zaman faaliyetlerimiz devamını sağlanmalıdır.

Doğu Anadolu Bölgesinde Bakü-Ceyhan Boru hattı üzerinde kurulacak bir rafineri ile ekonomik gelişmişlik sağlanacak Doğu-Batı arasındaki gelir dağılımı ve işsizlik oranı azalacaktır. Ayrıca büyük rafineri sayesinde bu bölgeye verilecek sanayi teşvikleriyle bölge kalkınacak iş alanları artacaktır. Böylelikle iş ve istihdam olanaklarıyla terörün doğacağı bir ortama izin verilmemiş olacaktır.

Rusya'nın, Hazar havzasında ve genel olarak Sovyet ağırlıklı coğrafyada eski imkanlarına aynı seviyede kavuşması muhtemel olmasa da, bu ülkenin bölgeyi istediği zaman karıştırabilme ve politik sonuçlar dikte etme lüksüne halen sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinde küresel gelişmelerle bağlantılı olarak bölgenin geleceğine dair projeksiyonları da hesaba katacağı düşünülebilir.

Konjonktürel olarak Türkiye ile iyi ilişkiler sürdürmekte olan Gürcistan'ın Ermenistan, Rusya ve İran ile ilişkilerinin; Türkiye-Gürcistan ikili ilişkilerindeki olumlu havanın rehavetiyle Ankara'nın gözünden kaçması, enerji nakil hatlarının geleceğini de etkileyecek ölçüde bölge politikalarında sıkıntılar doğurabilir. Zira hem bu ülke politik mekanizmalarında Türkiye karşıtı bir tutum benimseyenlerin etkinlik kazanması ihtimali, hem de bu ülkenin kuzeyden gelecek baskılara veya iç karışıklıklara karşı koyma yeteneğinin sınırlı olacağı iddiaları abartılı değildir.

Türkiye'nin, Kuzey Kafkaslar'da da çeşitli manevra alanlarını sorgulayabilecek potansiyellerle karşı karşıya olduğu bilinmektedir. Rusya tarafından Azerbaycan'a karşı yedekte tutulan Lezgi ayrılıkçılığına karşı, Azerbaycan'ın, Türkiye ile ortak girişimlerle Dağıstan'da yaşayan Nogay, Kumuk ve Azerbaycan Türkleri'yle kültürel ve sosyal ilişkileri geliştirmesi önemli bir karşı adım olabilir.

Karabağ meselesinde İran ve Rusya tarafından ortaya konulan "politize" arabuluculuk tekliflerinin, Azerbaycan'da iktidar sahiplerinin iç siyasi kaygıları gölgesinde yankı bulması Türkiye için tehlikeli olacaktır. Bunun Türkiye açısından, ancak bölgesel etkinlikle üstesinden gelinebilecek bir husus olması, bölgedeki çatışmaların ekonomi/enerji alanındaki gelişmelerin oluşturacağı atmosferde çözüleceğinin işaretlerini vermektedir.

Türkiye açısından, Azerbaycan ve Türkmenistan ilişkilerinin iyileştirilmesi önümüzdeki dönemde hayatî önem taşımaktadır. Bu iki ülkenin Hazar Denizi ve İran ile ilişkiler konusunda "uzun vadeli stratejik bakış" birliğine sahip olması, bölgenin lokomotifi olmak için gerekli potansiyeli taşıyan Türkiye'nin işine yarayacaktır.

Türkiye, bugüne kadar yapılan çalışmalar çerçevesinde, geçirdiği jeolojik evrim nedeniyle yeterli hidrokarbon potansiyeline sahip görünmüyorsa da, petrol ve doğal gazın stratejik hammadde oldukları düşünülerek, yurt içi arama faaliyetlerinin arttırılarak devam ettirilmesi gereklidir.

TPAO son yıllarda yaptığı gibi yabancı şirketlerle ortak arama faaliyetlerini artırarak sürdürmelidir, bu konuda gereken devlet desteği sağlanmalıdır.

Gelecek dönemde Türkiye'deki arama yatırımlarının büyük çoğunluğunun TPAO'ca yapılacağı tahmin edilmektedir. Bu yüzden TPAO her alanda desteklenmeli ve yatırımlar için gerekli kaynaklar sağlanmalıdır. TPAO'nun, uluslararası firmalarla rekabet edebilmesi için, gerekli teknolojinin sağlanması, teknik Türkiye 1998 yılında petrol ihtiyacının %88'ini yurt dışı kaynaklardan karşılarken, bu değer yeni keşiflerin olmaması durumunda 2010 yılında %98'e yükselecektir. Enerji alanında petrole olan bağımlılığın azaltılabilmesi için alternatif

enerji kaynaklarının geliştirilmesi yönünde yurt içi ve yurt dışında yoğun çaba gösterilmelidir.

Türkiye'den geçecek ham petrol boru hatlarının mevcut ve planlanan rafinerilerle bağlantıları dikkate alınmalıdır. Türkiye'de bulunan ve işletimi Petrol Ofisi A.Ş.'ye ait NATO ürün boru hatlarının sivil amaçlarda kullanılması sağlanmalıdır. Rafinerilerden ürün çıkışlarının daha ekonomik ve güvenli bir şekilde yapılabilmesi için yeni ürün boru hatları gündeme alınmalıdır.

Doğal gaz boru hattı yatırımları ile bunlarla bağlantılı diğer yatırımların gerçekleştirilmesi konusunda yeterli kaynak tahsis edilmeli ve bu yatırımlar teşvik tedbirlerinden yararlandırılmalıdır. Petrolün depolama ve taşıma kolaylıklarına karşın, ülkemizde yeraltında doğal gaz depolama sistemlerinin olmaması nedeni ile üretilen doğal gazın doğrudan tüketime sunulması gerekmektedir. Bu nedenle, öncelikle tüketici talebi çok iyi belirlenmeli ve ileriye yönelik darboğazları önlemek için, K.Marmara ve Değirmenköy Tesisleri yanında yeni yeraltı doğal gaz depolama tesisleri kurulması yönünde gerekli çalışmalar en kısa zamanda tamamlanmalıdır. Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (PİGM)'nün, Petrol Kanunu ve Kararnamelerle belirlenmiş önemli sorumlulukları ve yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu yüzden PİGM sektörün ihtiyaçlarına uygun şekilde yapılandırılmalı, maddi ve teknik olarak desteklenmeli, kadroları nicelik ve nitelik yönünden güçlendirilmelidir.

Bugüne kadar olduğu gibi, yakın gelecekte de ülkemizdeki hidrokarbon arama yatırımlarının büyük çoğunluğunun TPAO tarafından yapılacağı tahmin edilmektedir. Bu gerçeğe karşın TPAO; arama, üretim, rafinaj, taşıma ve pazarlama entegrasyonu içerisinde faaliyet gösteren belli başlı petrol şirketlerinin yapısına sahip bulunmamaktadır. Bu nedenle; sadece aramadan üretime kadar olan riski yüksek alanlarda çalışmalarını sürdüren TPAO, bu yatırımlarına kaynak bulmada büyük sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların çözümlenmesi için TPAO'nun, bugünkü koşullara uygun bir model çerçevesinde yeni bir yapıya kavuşmasına yönelik çalışmaların yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Böylelikle, petrol arama ve üretim yatırımları için gerekli kaynak sağlanması mümkün olabilecektir.

Dış etmenlerde düşünülüp genel olarak değerlendirdiğimizde ise Orta Asya'yı doğu batı istikametinde kesen enerji, ulaşım ve ticaret hatları bu kıta ve bölge güçlerini karşı karşıya getirmiş ve genellikle kısa dönemli ve çıkar temelli ittifak arayışlarını yöneltmiştir. Değişik biçim ve ölçülerde müdahil oldukları bir iç savaşa dönüşen aslında kıta ölçekli stratejik dengelerin izlerini taşımaktadır. Rusya'nın bir ileri sınır olarak daktere edilmesi Rus-Sovyet stratejik zihniyetindeki sürekliliği ve bu süreklilik içinde aktarılan Orta Asya parametrelerini ortaya koymuştur. Afganistan ve Kafkaslar'daki dengelerin İran'ı Hindistan-Rusya ittifakına yakın bir çizgiye getirmesi bu güçlerin nasıl ince stratejik hesaplar içinde olduğu ap açık ortadadır. İlk anda Orta Asya'nın Hazar'ın güneyinden geçen Orta Asya bağlantısını ve tarihi ipek yolu ekonomi politiğini canlandırılacağını düşünülen bu hamlenin hem Rusya'yı hem ABD'yi tedirgin etmiş olması bu önemli çıkar uzlaşması zamanla bir tür çıkar çatışmasına dönüştürmüştür. Ardından Rusya'da Türkiye'nin etkinliğini önlemeye yönelik hamlelerini arka arkaya yapmaya başlamıştır. Türkiye'de genel Asya stratejisini Orta Asya strateji açısından ciddiyetle takip edilmesi gereken süreci başlatmış olup Rusya'da bir taraftan NATO'nun genişlemesi karşısında doğu Avrupa'dan kaybettiği mevzileri Asya içinde yeni dengeler oluşturarak aşma çabası içindedir. Rusya'nın dış kredi ve NATO politikası ile Çin ile arasında kurduğu korelasyon ve yaptığı zamanlama diploması oyununun inceliklerini yansıtan özellikler taşıyor. Orta Asya içinde ortaya çıkan bu dengeler Orta Asya ülkelerinin dış politika pozisyonunu da etkilemektedir. Ekonomik ve siyasi açıdan Çin, Hindistan ve Rusya'dan gelebilecek tek yönlü yada koordineli bir baskı karşısında direnme gücü zayıf olan Orta Asya ülkeleri bu devler arasında kendilerine hayat alanı açmaya çalışmaktadır. 1997 yılında Rusya ve Çin'in öncülüğü ile bölge ülkeleri arasında bir sınır güvenlik anlaşmasının imzalanması ve belli bir istikrar politikası takip edilmesi bu açıdan son derece ilgi çekicidir. Orta Asya'yı çevreleyen Rusya, Çin, İran ve Hindistan arasında geliştirilen ilişkiler NATO'nun genişleme planlarına karşı bir Asya cephesi oluşmakta olduğun bir işareti olarak değerlendirilmelidir. Bu olaydan da şunu çıkarmak gerekir ki jeokültürel, jeoekonomik, jeopolitik iddialar ve anlaşmazlıklar Orta Asya Cumhuriyetlerini Arap ülkelerine benzer iç çatışma potansiyeli ile karşı karşıya bırakma riskini taşımaktadır. Uzlaşmacı yönle bakacak olur isek zengin doğal gaz kaynaklarına sahip olan ve bu kaynaklara dayanarak kısa zaman da bölgenin finanssal ve ekonomik gücü haline gelme ümidi taşıyan Orta Asya'da bu gücü bölge etkinliğine dönüştürme yolu arayacaktır."Ayrıca bu bölge içi

negatif faktörler bu kıtasal güç dengeleri arasında bölge içi unsurları daha kırılgan yapmaktadır. Asya içi dengelerdeki hassas seyir ve tarihi Rus-Çin rekabetinin doğurduğu tedirginlikte hemen hemen bütün OrtaAsya ülkelerini mümkün olduğunca ABD yanında görünmeye sevk etmektedir" (Davutoğlu, 2001, s.487)

"Bölgede Rusya'nın lehine destek sağlayacak kararlar Azerbaycan ve Gürcistan başta olmak üzere, Kafkasya'nın da istikrarı açısından tehlike yaratacaktır. Aynı tehlike, Kazakistan ve Türkmenistan başta olmak üzere Orta Asya Cumhuriyetleri içinde geçerlidir. Doğu – Batı stratejisinin çökmesi önce Türkiye ile Azerbaycan ve Gürcistan'ın kopmasına bunun doğal sonucu olarak ta Orta Asya ile olan köprünün yıkılmasına neden olabilecektir." (http://www.chevron.com/newsus/ speches/2000/2000-04-26.html) Doğu batı koridoru kapsamındaki projelerin Türkiye'de ve ABD'de yeterince anlaşılamayan ve anlatılamayan boyutu buradadır. Bakü-Ceyhan bu yönü ile bakıldığın da ise önemsiz bir proje değildir. Somut petrol taahhütleri ve finansman garantileri olmadan her şeye tamam demek hiç de gerçekçi değil daha da önemlisi bu şirketlerin CPC ile taşıtacağı Tengiz petrolünün Novorrosisk limanından yola çıkıp boğazlar için tehlike oluşturacağı dikkate alınarak bunun tedbirleri alınmalıdır. Türkiye için yaşamsal önem taşıyan Bakü – Ceyhan ve Şah deniz gazı gibi projelere ilişkin yaşanmakta olan sorunların bir an önce aşılması, gerek Türkiye'nin gerekse Gürcistan'ın ve Azerbaycan'ın çıkarlarınadır. Şah Denizi gazı Türkiye'ye kaynak çeşitliliği sağlayacak yaşamsal bir olanaktır. TPAO'nun da bu sahada %9 hissesinin olması bir diğer avantajdır. Bu da maliyet yönünden destek sağlayacaktır. Yatırımda payı olan çok uluslu şirketler bu hatlara paralarını borç veren uluslar arası finans kuruluşları ve bu kuruluşların arkasındaki büyük devletler, bu hatlar ve içinde taşınacak zenginlikler nedeniyle Azerbaycan, Gürcistan ve şuanda ilk adımı atılan Türkiye gibi ülkelerin (güvenliklerine)her zamankinden daha fazla duyarlı olacaklardır.

8. SONUÇ

Petrol ve petrol boru hatları geçmişten günümüze tüm dünya devletlerinin içinde yer aldığı bir büyük bölüşüm kavgasının sebebini teşkil etmiştir. Bu bölüşüm kavgası kimi zaman savaşlara yol açmış uluslararası politikaların yeniden yorumlanmasına zemin hazırlamıştır.

Petrole dayalı politikaların, dünyanın genel gidişatından ve uluslararası ilişkilerin bütününden ayırarak izah etmeye imkan yoktur. Dünya toplumunun yaşamında etkili olan bütün unsurları birlikte ve geniş bir görüş açısı ile dikkate alma zorunluluğu vardır. Tek bir veri olarak petrole dayanmak uluslar arası petrol yaşamının ayrılmaz unsurları olan jeopolitik, jeostratejik, ekonomik, sosyal, politik, askeri, kültürel, dini veya bir kaçını gözden kaçırma eksiklik olur ve yanlış yorumlara götürür. Bu nedenle petrole dayanan politikalar uluslararası toplumun uluslararası ilişkilerindeki önemli konulardan sadece biri olup diğer konularla az veya çok ama mutlaka açık yada gizli bağlantısı vardır.

Ekonomik bir madde olan petrol 1900'lerin başından itibaren bir çok ülke tarafından politik nüfus artırma vasıtası olarak kullanılmakta ve buna petro-politik denilmektedir. (Giritli, 1978, s.45) Petrolün ülkelerin siyasi çıkarları gereğince politik silah olarak kullanılması ilk defa ABD İngiltere ve yedi kız kardeşler olarak adlandırılan dev petrol şirketlerinin davranışlarında görülür. Daha sonra bu silah OPEC ve Sovyetler birliği tarafından kullanılmıştır. OPEC üyesi ülkeler petrol ambargosu ve fiyat yükseltmesiyle dünyada enerji dar boğazı meydana getirip bir çok ülkenin ekonomisini alt üst etmişlerdir. Sovyetler birliği soğuk savaş döneminde 3. dünya ülkelerinde batılı ülkelerin gücünü azaltmak için petrol alanlarının ve yabancı petrol şirketlerinin millileştirilmesini teşvik etmekle kalmayıp, 1960'lı yıllardan sonraki tüm Arap petrol ambargolarını beyan ve yayınlarıyla destekleyerek petrolü bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Sovyetler birliği hiç ihtiyarcı olmadığı halde Ortadoğudan ucuz petrol ithal ederek hem Arap ambargolarını desteklemiş hem de ucuz petrolden yüksek kazançlar elde etmiştir. Bu şekilde hareket etmekle petrol politikasını ekonomik ve politik yönlerini ayırmak yerine birlikte ele alarak

ekonomik faydalar yanında politik nüfusunun yayılmasına yardımcı olan bir vasıta olarak kullanmıştır.

Petrol tüketicisi sanayileşmiş ülkelerin güçlerini sürdürmesi petrol akışının düzenli olarak yapılmasına bağlı olduğu halde petrol ihraç eden ülkelerin güç ve çıkarları kendi petrol kaynaklarını kontrolleri altında tutmasına ve karlı şekilde değerlendirmelerine bağlıdır.

Petrol ve petrol ürünleri hacim bakımından dünya ticaretinin yarısından fazlasını teşkil etmekte ve petrol üreten ülkeler arasındaki mesafe petrole jeopolitik bir nitelik kazandırmaktadır. (Giritli, 1978, s.46)

Petrolden bir çok ülke büyük kazançlar sağlarken bir çok ülkede ödediği döviz nedeni ile tüm dış satım gelirlerini kaybetmektedir. Dolayısı ile petrol sadece sanayileşmiş toplumların değil enerji ve askeri bakımdan olduğu için vazgeçilmeyen bir stratejik bir madde olmuştur.

Ortadoğu en büyük petrol rezervlerine sahip olmasına rağmen, 1990'lı yıllardan sonra Hazar Denizi çevresi yani Kafkasya ve Orta Asya büyük önem kazandı. Avrasya petrol ve doğal gazının uluslar arası piyasalara taşınması için yapılacak boru hatları ve güzergahları için verilmekte olan mücadelenin özünde bölgedeki kaynakları geliştirilmesi ve batı ülkelerinin körfez petrolüne bağımlılığının azaltılması yatmaktadır. (Öğütçü, 1995, s.2) Ayrıca enerji ikmal güvenliği konusunda Rusya'nın tekelini kırmak önem kazanmıştır.

Batı için önemli olan 21. y.y. Arap İran ve Rusya bağlantısı az olan bir Avrasya enerji alternatifi meydana getirmektir. Bu sayede Ortadoğu monarşilerinin önemi giderek azalacaktır. Uzun dönemde Rusya ve İran'ı hesap dışı tutan senaryoların başarı şansı çok azdır. (Öğütçü, 1995, s.2) bu nedenle petrol boru hatlarının geçeceği güzergah üzerinde Türkiye'nin ciddi çalışmalar yapması gerekmektedir.

Rusya Kafkasya'daki çıkarlarını korumak ve güçlendirilmesinde tehdit olarak gördüğü Çeçenistan'ı sorun olmaktan çıkarmak için 1994 aralık ayında müdahalede

bulunmuştur. Çeçenistan'ın sahip olduğu petrol rezervi dışında Avrasya boru hatlarının geçiş yolu üzerinde olması Rusya açısından çok önemlidir. Buradan geçen boru hatları aracılığı ile Azerbaycan ve Kazakistan'ı Rusya kontrol altında tutmak istemektedir. Bakü Ceyhan boru hattı Türkiye'nin güçlenmesine ve etkinliğinin artmasına neden olacağı için Rusya'yı rahatsız etmektedir. Rusya bu nedenle Türkiye'den geçen güzergahın güvensiz olduğunu belirten resmi açıklamalar yaparak batılı şirketlerin Bakü Ceyhan konusunda caydırmaya çalışmıştır. (Başlamış, 01.07.96, Milliyet) Rusya Çeçenistan'a yaptığı müdahalenin sonuçsuz kalmasından sonra 1997 haziran ayının ilk haftasında Çeçenistan'la bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre Azeri erken petrolün Çeçenistan'dan geçecek ve Rusya hem boru hattını onaracak hem de taşıma ücretinden Çeçenistan'a pay verecektir. Rusya bu anlaşma ile Azeri petrolün mücadelesinde öne geçmiştir. (Taşpınar, 06.06.97, Yeni Yüzyıl)

ABD'de petrol çıkarlarını korumak için gerektiğinde silahlı güçlerini kullanmaktan kaçınmayacağını 1991 deki körfez savaşında açık bir biçimde kanıtlamıştır. Orta doğunun ikinci büyük petrol üreticisi İran, batının çevreleme politikası ve ABD nin ambargosu ile dünyadan tamamen tecrit edilmiştir. Irak BM'nin ambargosu nedeni ile petrol piyasalarına girememiştir. Kuveyt körfez savaşındaki tahribatlar nedeni ile kuyu ve tesislerini işler hale getirmek için büyük yatırımlara girmektedir. ABD Suudi Arabistan ile çok iyi bir diyalog kurmuş ve Avrasya petrollerinde Rusya'nın tekelini kırmaya çalışmaktadır. (Kocaoğlu, 1993, s.176)

21.yy'ın başından itibaren ABD'nin ithal petrole bağımlılığı giderek artarak %70 ler düzeyine çıkacaktır. Almanya ve Japonya gibi ülkeler neredeyse tüm petrollerini ithal etmektedir. İşte bu nedenlerden dolayı batı ekonomileri için orta doğu petrolleri kadar Avrasya petrolleri de önem kazanmıştır. Özellikle fiyat dengesinin korunması için OPEC dışı üretimin yani Rusya Azeri ve kazak petrollerinin de denetim altına alınması ve kontrol altında tutulması önem kazanmıştır. Enerji güvenliliğini petrol politikalarının başında gören ABD ve batı ülkeleri bu güvenliğe zarar verecek her türlü girişimi askeri güç kullanımı da dahil olmak üzere gidermeye kararlıdır. (Öğütçü, 1995, s.4)

Kazak, Azeri petrolleri ile Türkmen doğalgazının pazarlaması, çok büyük bir ticari denklem olarak görülmektedir. Denklemin temel elemanları yada dengeleyicileri olarak Rusya veya ABD gözükmektedir. ABD, bir yandan Rusya dışında alternatif boru hattı güzergahı inşası yolu ile Rusya'ya aşırı bağımlılığı yada Rusya tekelini kırmak isterken, öte yandan da bölgedeki Cumhuriyetleri Rusya'ya karşı güçlendirmek istemektedir.

ABD, Rusya'daki diğer petrol ve doğal gaz yatakları için, kendi firmaları adına daha elverişli işletme ve üretim koşulları oluşturmaya çalışmaktadır.Bu nedenle Bakü-Supsa boru hattı stratejik hesapları sırf Türkiye'nin isteğini desteklemekle ilişkili değildir. Petrol boru hattı konusuna bu geniş çerçevede bakıldığı takdirde Türkiye çıkarlarını koruma konusunda daha az hata yapacaktır. Ayrıca boru hatları konusundaki etkin ülkelerle iş birliği yapmanın yararlı olacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

Bakü-Supsa seçeneği ABD firmalarınca ortaya atılmış ve erken petrol boru hattının ana üretim güzergahını da etkileyeceği düşünülmüş ve Türkiye tarafından da desteklenmiştir devamı için Türkiye, Avrasya petrollerini taşınması için Bakü-Ceyhan hattını gerçekleştirmek, tüm çabalarını bu yönde yoğunlaştırmak zorundadır.

Azeri petrolü etrafında dönen oyunlar, Rusya'nın yakın bölgesindeki enerji kaynaklarını denetleme politikasından kaynaklanmaktadır. Azeri petrollerinin uluslararası konsorsiyum tarafından işletileceği kararlaştırıldıktan sonra, Rusya Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Karasin, antlaşmayı tanımadıklarını açıklamıştır.

Sonuç olarak, petrol politikalarının özünde, petrol ve doğal gazın politik bir silah olarak kullanılması yada Batı pazarlarına güven içinde sürekli bir biçimde akması yatmaktadır.(Öğütçü, 1995, s.5)

Tüm bu olumsuz faktörlere, söylem düzeyinde kalan politikalara karşın, gerek Bakü-Ceyhan ve gerekse TransHazar hattı, Hazar Bölgesi Cumhuriyetleri'nin ekonomik ve dolayısı ile siyasal bağımsızlığı için yaşamsal önemdedir. Bölge ülkelerinin yalnızca Rusya'ya bağımlı olmayan "çoklu" yollardan uluslararası piyasaya ihraç olanağı bulmalarının, doğrudan bölge kalkınması ve istikrarına

olumlu etki edeceği anlamını taşıdığından mutlaka yaşama geçirilmelidir. Halen gündeme getirilen Boğaz "by-pass" senaryolarının ise, Novorosisk başta olmak üzere Karadeniz limanlarının yılın 100- 110 günü tanker yüklemelerine elverişsiz olmaları, liman yükleme-boşaltma işlemlerinin ek maliyetleri, tanker hacimlerinin Boğazlar nedeniyle 150,000 tonu (DWT) geçememesinin ek maliyetleri ve çok sayıda tanker-boruhattı-tanker yüklemesi nedeniyle ekonomik değildir. Maliyet kıyaslamaları aynı bazda yapıldığı takdirde, Bakü- Ceyhan'ın diğer seçeneklere göre pahalı olduğu savı haklı değildir. Çevre dikkate alındığında, Bakü-Ceyhan oldukça rasyonel ve ekonomik bir hat olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin, Avrupa Birliği'nin enerji ihtiyacını karşılamada kilit rolü, bu nedenlerle de artmaktadır. .(Pamir, Avrupa'nın ve Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da Ortak İlgi Alanları" Uluslararası Sempozyumu, 13-14 Kasım 2000)

Baku ceyhan Boru Hattı projesi kısa dönemli geçiş ücreti gelirleri gibi değil uzun erimli çok yönlü ve ilgili ülkeler arasında oluşturacağı karşılıklı ekonomik yararlar boyutunda düşünülmelidir. Bu projenin yaşama geçirilebilmesi ile bölge ülkeler petrol ve doğalgazlarını Rus tekelinden kurtarmış olacaktır. Halen Azeri ve Kazak petrolü bilindiği üzere tamamen Rusya üzerinden olan boru hatlarıyla ihraç edilmektedir.Bu da Rusya federasyonuna ekonomik ve stratejik üstünlük ve bu üstünlüğe bağlı etkinlik sağlamaktadır.Türkiye aynı stratejiyi uygulayarak kendi üstünlüğünü ve ülkeler arası önemini göstermiş olacaktır.Türkiye'nin yapması gereken bu konudaki nesnel kriterleri değerlendirmek ve önemlerini gerçeğin eleğinden geçirerek irdelemek gerekmektedir. Bu önemli olan raporların nedenli gerçekçi oldukları değerlendirilip olumsuz gelişmeler varsa bunlara dikkat çekilmesidir. Elde edilen raporlarda 1990 yılından beri bahsedilen Bakü-Ceyhan konuşulmakta ancak içinden geçecek petrol miktarı için somut bir garanti verilmemektedir. Hattın finansmanı içinse yol alınamamaktadır. Carnegie raporunda sunulan petrol fiyatlarında düşmenin Bakü-Ceyhan'ı olumsuz etkileyeceği, petrol şirketlerinin siyasi baskılardan hoşlanmadıkları ve boru hatlarına ilişkin kararın siyasi değil ekonomik parametrelere göre değerlendirilmesi gerektiği, Hazar bölgesinde petrol üretim ve taşıma maliyetlerinin pahalı olduğu, Bakü'den Süpsa'ya döşenecek hattın yaklaşık iki misli pahalı olduğu gibi genel doğrularda; Türkiye'nin geleceğindeki petrol politikasını sağlam temellere atmış olacaktır. Ancak Türkiye Bakü-Ceyhan'ı kendisi açısından normal miktarda ekonomik getiri getirdiği için

değil, stratejik önemi ve buna bağlı uzun erimli ekonomik çıkarları açısından savunmalıdır. Petrolün Bakü-Ceyhan ve Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine gitmesi bölgenin ekonomik hızını hızlandırarak pekiştirecektir. Ayrıca Hazar'da arama geliştirme üretim ve taşıma masraflarının dünya ortalamasına kıyasla hayli yüksek olduğu ve rekabet edeceği Ortadoğu petrolü dikkate alınırsa bu farklılığın daha da çarpıcı olduğu gerçeğine karşın bölge ülkelerine yönelik önemli bir değerlendirme eksikliği göze çarpmaktadır.Ancak bizimde kabul etmemiz gereken husus tercihleri Bakü-Ceyhan lehine olan ülkelerin yani (Azerbeycan, Gürcistan ve Türkiye)hattın finansmanı için gereken kaynaklardan yoksun olduklarıdır. Zaman zaman basına da yansıyan hattı Türkiye finanse eder diye özetlenebilecek görüşler ekonomik gerçekleri yansıtmadığı göz ardı edilmemelidir. Yapılması gereken gerek ABD yönetimini gerekse konuyla ilgili tüm tarafları bilimsel verilerle ve tezlerle süreli bilgilendirmektir. Bu veri ve tezlerin, yapılacak yayınların olabildiğince titiz hazırlanması bilgi ve belgeye dayandırılması yararlı olacaktır. Türkiye'de yeterince düşünce kuruluşunun olmaması bu konudaki çalışmaları neredeyse tamamen resmi yetkililere bırakmaktadır. Anlaşmalar pazarlıklar gibi alanlarda da işlemlerin resmi kanallardan yürütülmesi kaçınılmazdır.

Avrupa'da olduğu gibi karar alma süreçlerinde düşünce kuruluşlarının, bağımsız uzmanların görüşleri, düşünceleri de değerlendirilmelidir. Bu nedenle de gerek Bakü-Ceyhan ve gerekse benzeri projelerde Türkiye'nin çıkarları konusunda kendi kamu oyumuzun yanısıra nihai karar verme süreçlerinde söz sahibi olan kesimlerin bilgilendirilmesi yaşamsal önem arz etmektedir

Türkiye açısından diğer yönleriyle ele alacak olursak Ceyhan'da Orta Asya petrol borsası oluşacağından batı Amerika ve Avrupa körfez yerine Ceyhan'ı tercih edecektir. Bunun sonucu olarak ta Kahire'de veya Riyad'da kurulması düşünülen petrol borsası Adana veya Mersin'e kayacaktır. Böylelikle Akdeniz 21 yy'a ikinci bir körfez bölgesi oluşturmuş olacaktır. Böylelikle Türkiye Ortadoğu petrolünden kurtulmuş olup navluna taşımaya ücret ödemeyecek ve daha cüzi fiyata petrol almış olacaktır. Para hareketliliği bankacılığı geliştirecek, boru hattı yapımı inşaat sektörünü canlandıracağından, hattın geçtiği bölgeler bir an önce kalkınacak, karayollarında tanker trafiği azalacak, ulaşım daha güvenli ve ekonomik olacak, daha öncede belirtildiği gibi alternatif ithal kaynakların sağlanması ile enerji üretimi

sağlanacak, daha da ilerleyen zamanlarda bu kota artarak gitgide verim yükselecek, sanayi kolları çoğalacak, işsizlik azalacak işsizliğin azalmasıyla halkın gelir seviyesi diğer etmenlerle yükselecek, ve hem devlet hem halk ikilisi olarak kalkınmış olacaktır. Boru hattı güzergahındaki illerin kalkınmasıyla doğu illerinden batıya göç azalacak, aksine bunun ilerleyen yılarında sanayiinin daha da gelişmesiyle batıdan doğuya göçler başlayacaktır ve böylelikle denge korunmuş olacaktır. Petrol konusunda yıllar geçtikçe uzmanlaşacak petrolden en güzel verimi alıp ilerleyen yıllarda da Türkiye petrol ihraç eden ülke konumuna gelecektir. Türkiye ihraç konumuna geldiğinde ve buna birde su eklediğinde eline çok büyük fırsatlar geçecektir. Petrol, su gibi denge profillerini elinde tutan Türkiye pazarlıklara hep bir adım önde girecektir.

KAYNAKLAR

1. ABDOLLAHZADEH E., Relations Between Iran & the Azerbaijan & Armenian Republics, Kayhan, 5 Ağustos 1995
2. AGAYEV V., World War II and Azerbaijan Internatıonal, Summer 1995.
3. AKBULUT H., Enerji Diplomasisi, http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues1
4. AKGÜN M., Türk dış Politikasında Bir Jeopolitik Etken Olarak Boğazlar, Türk Dış politikasının Analizi, Derleyen : Faruk SÖNMEZOĞLU, Der Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 1998
5. AKSU A., ABD Türkiye İlişkileri
6. AKTAŞ Z., Bakü-Tiflis-Ceyhan'ı Hızlandırdık, Dönemin Enerji Bakanı Ziya Aktaş'ın Petrogas dergisine verdiği mülakat, Sayı 2, Mart- Nisan 1999
7. ALİ RIZA, Stratejik Analiz, Ekim 2000
8. ALPEREN, Yeni Dünya Düzenin de Kurtların Kardeşliği, 2002
9. ARAS B., Avrupa-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri ve Türkiye'nin Muhtemel Rolü, Avrasya Dosyası, Avrupa Birliği Özel Sayısı, Kış 1999
10. ARAS B.,Türkiye ve Hazar Denizi Bölgesi Zenginlikleri, Jeoekonomi, C. 1, Sayı 2, Yaz/Sonbahar, İstanbul, 1999
11. ARAS O.N.,Avrasya enerji kaynaklarının yeri ve önemi, 2023 Dergisi, Sayı 7, Ankara, Kasım 2001
12. ARI T., 2000'li Basra Körfezinde Güç Dengesi, Alfa Basım, 4. Basım, İstanbul 1999
13. ATAKAN G., Avrasya Boru Hatları ve Türkiye,Bağlam Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1995
14. ATILGAN, 2000, s.34
15. BAKHTIAR S., The Price of Crude Oil; OPEC Review; March 1999.
16. BAL İ., Türk Dış Politikası ve Türk Cumhuriyetlerinin Önemi, BT- Bilgi ve Toplum, No.2, 1999
17. BAŞLAMIŞ S., Rusya'dan Petrol Resti, Milliyet, 01.07.96
18. BİNAY M., İran gazını kim istemiyor?,1 Ağu 2001, http://www.ntvmsnbc.com/news/#body
19. BOTAŞ Faaliyet Raporu, 2002.

20. Bölgeler ve Olaylar, Stratejik Analiz, Ocak 2001
21. BP, Statistical Review of World Energy, June 1999.
22. BUSH K., Net Assessment of The Russian Economy, May 13 1999
23. BÜLENT A.R., ABD'nin Hazar Boru Hattı Politikası, Stratejik Analiz, Cilt1, Sayı 6, Ekim 2000.
24. CAN A.S., İran'ın Kafkaslar Politikası Ve Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin Geleceği, Türkiye ve Siyaset Dergisi - Eylül-Ekim 2001.
25. CORDESMAN A.;HASHIM S., Iran: Dilemmas of Dual Containment, Westview Press, ABD, 1997
26. CORNELL E.; İran and the causcasus, Middle East Policy Council, Jan., 1998.
27. CUTLER R, Russia and Europe's Energy Startegy, News and Trends, Vol 5, İssue#20, Nov 01, 2000
28. ÇETİNKAYA M., YAGİBEKOV M., Eski Süper Gücün Yeni Düşleri, http://www.aksiyon.net/rusya.html, 2002
29. ÇETİNKAYA M., Eski Süper Gücün Yeni Düşleri, 2002.
30. DAVUTOĞLU A., Türkiyenin Uluslararası Konumu, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2001
31. Duygu Bozoğlu Sezer. Henry L.Stimson Center s.51-72
32. Enerjinin Vanası Ceyhanda Açılacak, Vatan Gazetesi, 19 Eylül 2002
33. FOLEY J., (Statement by State Department Spokesman), Iran Sanctions Essential, March 2, 1999
34. FOLEY M., Iran Sanctions Essential, March 2, 1999.
35. GİRAGOSİAN R., "Dev Kaşagan Rezervleri Hazar'da Jeopolitik Saldırıya Yeniliyor", The Analyst, Orta Asya-Kafkas Enstitüsü, Johns Hopkins Üniversitesi—Paul H. Nitze İleri Uluslararası Çalışmalar Okulu, 7 Haziran 2000, http://www.soros.org/caucasus/0059.html
36. GİRAGOSİAN, Dev Kashagan Rezervleri Hazar'da Jeopolitik Saldırıya Yeniliyor, 2000.
37. GİRİTLİ İ., Kara Altın Kavgası, Petrol ve Politika, Belge Yayınları, İstanbul, 1978
38. GÖNLÜBOL M., 1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası, Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara, 1996

39. İSKİT T., Turkey: A New Actor in The Field Of Energy Politics?, Perceptions, Sayı 1, Mart-Mayıs 1996
40. KARACA K., Dünyadaki Yeni Güç Çin, IQ Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, Nisan 2003
41. KARAGÜL İ., Bush-Cheney Oligarşisi ve Yeni Dünya Haritası, Yeni Şafak, 26.01.02.
42. KOCAOĞLU M., Uluslararası İlişkiler, Ankara,1993.
43. KRAMER H., Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye, Çeviri: Ali ÇİMEN, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001
44. Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001, http://ekutup.dpt.gov.tr/madencil/enerjiha/oik617.pdf
45. Milliyet, 7 Mayıs 1990
46. MONBİOT G., Boru Hattında Nazik Anlaşma, The Guardian, 15 Şubat 2001
47. MUHAMMET M., İnstitute Of Peace, 1996
48. NASİBLİ N., Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması, Stratejik Analiz, Ağustos 2000
49. NASİBLİ N., İran'ın Azerbaycan Petrolü Politikası, Jeoekonomi, C. 2, Sayı 1, Bahar 2000
50. NEMATZADE N., İran Petrol Bakan Yardımcısı Nematzade'nin, 28 Şubat 1999'da Reuters'e verdiği demeç
51. NOBERT W., İntertationele Politik, 1995
52. ONAY Y., Petrol Boru Hatları Önerileri ve Türkiye, C. 1, Sayı 1, İlkbahar 1999
53. ÖĞÜTÇÜ M., Avrasya Enerjisi, Strataejik Dengeler ve Türkiye,Yeni Forum, C.16, 1995,
54. PAMİR N., Avrupa'nın ve Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da Ortak İlgi Alanları, Uluslararası Sempozyumu, 14 Kasım 2000.
55. PAMİR N.,Bakü Ceyhan Boru Hattı, ASAM Yayınları, Ankara, 1999
56. SAMİ H., Kapımızdaki Sevr, Meydan Gazetesi, 9 OCAK 1996
57. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik ÖİK Raporu, 2001
58. SERKEHNİ C., Kafkasya ve Ortasaya Petrollerinin Akdeniz'e Ulaştırılması ve NATO Güvenliğine Etkileri, Stratejik İstihbarat Bülteni, Ankara, Ocak 2001

59. SERKEHNİ C., Petrol ve doğalgaz boru hatlarının milli güce etkileri, Stratejik istihbarat bülteni, Ankara, Eylül 2000.
60. SİNANOĞLU O., Büyük Uyanış, Otopsi Yayınları, 6.Basım, Ekim 2002
61. SİNANOĞLU O., Hedef Türkiye Uyanış, Otopsi Yayınları, 13.Basım, Kasım 2002
62. SÖNMEZ OĞLU F., Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1998
63. ŞEN S., Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, Bağlam Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 1993
64. ŞENGÖZ C., Maden Fakültesi Jeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Açıklaması, http://www.zaman.com.tr /2002/09/24/doguanadolu/411.htm
65. SEZER D.B.,Turkey's Grand Strategy Facing a Dilemma, International Spectator, Sayı 27, Roma, 1992
66. TAĞIYEVA Ş.; REHİMLİ E., BAYRAMZADE S., Güney Azerbaycan, Bakü, 2000
67. TAŞPINAR A., Hazar Petrolüne Rus Damgası, Yeni Yüzyıl, 06 Haziran 1997
68. TURAN G., Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleri İle İlişkileri, Türk Dış politikasının Analizi, Derleyen : Faruk SÖNMEZOĞLU, Der Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 1998
69. TÜRKELİ N., Prof. Dr. Boğaziçi Üniv.Kandilli Rasathanesi Deprem Araştırma Enstitüsü Üyesi Açıklaması, http://www.zaman.com.tr/2002/09/24/doguanadolu/411.htm
70. Türkiye, Hazar ve Afganistan Ekseninde Petro-Politik, 2023 Dergisi, Ankara, Kasım 2001
71. Tüsiad Enerji Raporu, 2001, http://www.tusiad.org.tr , 2002
72. ULUĞBAY H., İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik, Turkish Daily News yayınları, 1. Baskı, Ocak 1995
73. U.S. Energy Information Administration, June 2000, http://www.eia.gov.html
74. USGS Dünya Petrol Değerlendirme Raporu 2000, USGS News Release, 22.03.2000, http://www.usgs.gov.html
75. ÜTÜK K., Avrasya Ekseninde Enerji İpek Yolu, 2023 Dergisi, Sayı 2 Ankara, Haziran 2001

76. WALLER K.; BUSH M., Net Assessment of The Russian Economy, Director of Russian and Eurasian Program, CSIS; May 13, 1999
77. WİHBEY M. P., U.S. Department Of Energy To Push African Energy Development Projects, Oil and Gas Journal, May 3, 1999, http://www.stratfor.com/cis/commentary/0006130312.htm
78. YAHYA H., Yeni Masonik Düzen, Vural Yayıncılık, İstanbul, 1996
79. YERGİN D., Epigue Conguest of Oil, 1991; Çeviren: Kamuran Tuncay, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1995 1991
80. YILDIRIM S., Milliyet, 8 Ekim 1997.
81. ZEBİGNİEW B., Foreing Affairs, 1977
82. 20. YY Başlarında Petrol Politikaları Işığında Irakta Osmanlı İngiliz Mücadelesi, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 376, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Nisan 2003
83. 2000 Energy Information Administration (EIA), Energy Markets and Contingency Information Division. 2020: EIA, Office of Integrated Analysis and Forecasting, IEO2002 WORLD Model run IEO2002.B20 2002
84. 2000'li Yıllarda Madencilik Stratejisi Geliştirme Vakfı Dergisi, Mayıs 2001.
85. 9. Ulaştırma Şurası Boru Hatları Komisyonu Raporu, 2001

İNTERNET

http://www.aksiyon.net/rusya.html

http://www.aydinlanma1923.org/sayi/29/29-08.htm

http://www.aygazete.com.tr

http://www.botas.gov.tr

http://www.btp.org.tr/index.php /temelgörüsler/madenlerimiz.htm

http://www.ceps.be/Pubs/2000

http://www.chevron.com/newsus/speches/2000/2000-04-26

http://www.dpt.gov.tr/dptweb/esg.asp

http://www.eia.doe.gov/caps/choke.html

http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazakfull.html.

http://www.eia.doe.gov/emeu/security/oilflow2.gif

http://www.ekutup.dpt.gov.tr/madencil/enerjiha/oik617.pdf

http://www.emo.org.tr/eski/merkez/raporlar/rüzgar_raporu.htm

http://www.enerji.gov.tr/Enerji.asp

http://www.f16.parsimony.net/forum28507/messages/38979.htm

http://www.herseyiletisim.com/tt/ekim/42 1 tr p.htm

http://www.iea.org

http://www.mkutup.gov.tr

http://www.netiran.com/Htdocs/Clippings/FPolitics/ 950805XX FP01.html

http://www.ntvmsnbc.com/news/#body

http://www.ntvmsnbc.com/news/189053.asp

http://www.ozturkler.com/alperenden3.html

http://www.soros.org/caucasus/0059.html

http://www.stratfor.com/cis/commentary/0006130312.htm

http://www.tda.gov/region/sbdi.html

http://www.tkp-kivilcim.org/arsiv/kasdir.htm

http://www.tpao.gov.tr/rprte/ydpg.htm

http://www.turkishpilots.org

http://www.turkmeneligenclik.8k.org.htm

http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji.html

http://www.worldenergy.org/wec-geis

http://www.zaman.com.tr/2002/09/24/doguanadolu/411.htm